

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARBOG

FOR HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

1954

I Kommission hos Svegårds Boghandel
Sorø

INDHOLDSOVERSIGT TIL BD. XXXVI—XXXX

Amtet i sin helhed og almindelige emner:

- Galster, Kjeld: Esbern Snare. XXXVI 122—34.
Jacobsen, Fritz: Englænderne og spanierne i Sorø amt 1807 og 1808. XXXIX 29—47.
Jacobsen, Fritz: Lidt præstehistorie. XXXX 113—124.
Jacobsen, Fritz: Vandmøller i Sorø amt. XXXVII 122—65, XXXVIII 7—45.
Knudsen, Gunnar: Af Hans Knudsens folkemindeoptegnelser. XXXIX 7—28.
Lindhardt, P. G.: Den første Indre Mission. XXXX 9—63.
Nielsen, Rasmus: Folkemøder i Sorø amt. XXXVI 97—115.
Nielsen, Rasmus: To folketingsmænd. XXXVII 16—39.
Schmidt, Aug. F.: P. R. Duus og hans beskrivelse af Sorø amt. XXXIX 56—66.
Topsøe, V.: Poul Christian Stemann. XXXVI 7—65.

Alsted herred:

- Helms, Poul: Åbningen af Absalons grav. XXXVI 66—72.
Helms, Poul: Dr. theol. F. C. Krarup, sognepræst i Sorø 1893—1922. XXXIX 48—55.

Ringsted herred:

- Andersen, Adolph: Ringsted-digteren Sophus Schandorph. XXXIX 88—108.
Christensen, Johs. T.: Allindemagles udslettelse. XXXX 80—112.
Helms, Poul: Minder om Knud Lavard og hans slægt i Ringsted kirke. XXXVIII 70—77.
Heltoft, J.: H. C. Andersen på Gisselfeld og Bregentved. XXXVIII 83—90.
Nielsen, Rasmus: Slaget i Ringsted. XXXVIII 46—57.

Schmidt, Aug. F.: Vilhelm Andersen og barndomsegnen.
XXXVI 86—96.

Slagelse herred:

Fussing, Hans H.: Skatter og krigsudskrivninger i Slagelse
1651—1661. XXXX 64—79.

Haderup, Ernst: Angående hollænderne på Sprogø.
XXXVI 135—38.

Jacobsen, Fritz: Nogle oplysninger om Korsør og omegn og
Slagelse fra 1744. XXXVI 73—85.

Kock, J. O.: Hellig Anders pilgrimsrejse. XXXVII 7—15.

Schmidt, Aug. F.: Slagelse folkemarked. XXXVIII 78—82.

Vester Flakkebjerg herred:

Christensen, Johs. T.: Gimlingetorp og Lystager.
XXXVII 40—75.

Ebbesen, M. A.: Fæstevæsenet under Borreby og Basnæs.
XXXVII 76—99.

Ebbesen, M. A.: Kaperkaptajnen fra Glænø. XXXIX 67—87.

Jensen, N.: Et præste-dynasti i Ørslev. XXXVI 116—21.

Øster Flakkebjerg herred:

Petersen, Erling: Hr. Morten i Fodby. XXXVIII 58—69.

Petersen, Erling: Kyse by og gods før 1688. XXXVII 100—21.

Nekrologer:

H.: Kristian Kæstel. XXXVIII 91.

Heltoft, J.: Gunnar Knudsen. XXXX 7—8.

Bog anmeldelser:

XXXIX 112, XXXX 125—27.

Årsmøder:

XXXVI 139, XXXVII 166—68, XXXVIII 92—94, XXXIX
109—11, XXXX 128.

PERSON-, STED- OG EMNEREGISTER

- Aarslev vm. XXXVIII 12f.
 Absalon XXXVI 122—134 pass.
 Absalons grav XXXVI 66—72*.
 Alberti, C. C. XXXVI 107,
 XXXVIII 46ff., 53f, 56.
 Allindegaarden XXXX 81f.
 Allindemagle XXXX 80—112*.
 Allindemagle skole XXXX 105*.
 Allindemaglegaard XXXX 110f.
 Almstofte vm. XXXVII 157—60.
 Alsted vm. XXXVII 131—32.
 Ammitzbøl, I., propr.,
 XXXIX 44—47.
 Anders, Hellig, XXXVI 82f,
 XXXVII 7—15.
 Andersen, Fred. Imm., skovrider,
 XXXVI 95f.
 Andersen, Fred. Vilh., provst,
 XXXVI 86ff.
 Andersen, H. C., digter,
 XXXVIII 83—90.
 Andersen, Johan, fæster,
 XXXX 94f.
 Andersen, Kn., spr., XXXX 113.
 Andersen, Vilh., prof.,
 XXXVI 86—96.
 Ane Tobiasdatter XXXX 94f.
 Antvorskov rytterdistrikt
 XXXVII 58f.
 Arløse vm. XXXVIII 35f.
- Bannerhøj XXXIX 20.
 Barfod, P. M., præst,
 XXXVI 101f.
 Basnæs XXXVII 76—99.
 Basnæs mølle XXXVII 92.
 Basnæs vm. XXXVIII 39.
 Beck, Vilhelm, spr.,
 XXXX 47—62 pass.
 Beckmann, H., spr.,
 XXXVI 17—18.
 Begere, slægten (til Kyse)
 XXXVII 101f.
- Bernadotte, tronfølg., XXXVI 31.
 Bjerge sogn XXXX 113f.
 Bjørn, Bjørn Andersen, rigsråd,
 XXXVII 48.
 Blasius, Hans, spr., XXXX 120.
 Boeslunde mølle XXXVII 90—92.
 Borreby XXXVII 76—99.
 Bregentved XXXVIII 83—90.
 Bregentved vm. XXXVII 160f.
 Bromme vm. XXXVII 135—137.
 Brorup vm. XXXVIII 11f.
 Brunsvig, Hans, forp.,
 XXXVIII 61—63.
 Bruun, Malthe Conrad, forf.,
 XXXVI 14.
 Brysting, slægten
 XXXVIII 59f, 68.
 Brysting, Morten Nielsen, spr.
 XXXVIII 58—69.
 Brøndsted, G., propr., XXXVII 23.
 Bülow, kammerh., XXXVII 65.
 Bæks vm. XXXVII 162—163.
- Carlsen, lærer, XXXVI 109.
 Cathrineholm XXXVII 64—66.
 Christensen, Balthazar,
 XXXVI 100ff, XXXVIII 46ff,
 53, XXXX 98.
 Christensen, Christen, gmd.,
 XXXVII 23f.
 Clausen, Johs., spr.,
 XXXX 42—62 pass.
 Colbjørnsen, Chr., general-
 prokurør, XXXVI 13f.
- Damph, Mort., spr., XXXX 118.
 Danneskjold-Laurvigen, Anna
 Joachimina, f. Ahlefeldt,
 XXXX 83ff.
 Dinesen, A., assessor, XXXVII 59,
 62ff.
 Due, slægten (til Kyse)
 XXXVII 107ff.

- Duus, P. R., spr., XXXIX 56—66.
Dyrholm, Jens, lægprædikant,
XXXX 18f, 41, 46, 54.
- Ebbe vm. XXXVIII 37f.
Eckardt, godsejere, XXXVII 65f.
Eckleff, slægt. XXXVI 135—138.
Egholm, slægt. XXXVI 135—138.
Ellen Sørensdatter XXXX 103.
Engelske besættelsestropper
XXXVI 26—28,
XXXIX 29—47.
- Englerup vm. XXXVII 142—44.
Esbern Snare XXXVI 122—34.
Eskildstrup vm.
XXXVII 153—55.
- Faardrup sogn XXXX 118f.
Fattigvæsen XXXVI 16—18.
de Fine, C. A., spr., XXXX 116f.
Fischer, lærer, XXXVI 107.
Fjenneslev vm. XXXVII 132f.
Flakkebjerg XXXIX 21f.
Fodby XXXVIII 58—69.
Folkemarked i Slagelse
XXXVIII 78—82.
Folkemøder XXXVI 97—115.
Folketro XXXIX 27f.
Forlev XXXIX 18
Frederik VI XXXVI 22—23,
32—35.
Frederik VII XXXIX 97—99.
Freerslev vm. XXXVII 161f.
Frølund, Fr., folketingsmand,
XXXVI 108, 113f.
Fuglebjergkredsen XXXVI 113,
XXXVII 28—38.
Fæstevæsen XXXVII 76—99.
Folskær XXXVI 75.
- Gimlinge XXXX 120.
Gimlinge Ore XXXVII 55.
Gimlingetorp XXXVII 40—75.
Gisselfeld XXXVIII 83—90.
Glæno XXXIX 67.
Grundlovsfester
XXXVI 104—115.
- Grundtvig, Chr., sagf.,
XXXIX 96.
Grundtvig, N. F. S., XXXVII 19
—22, XXXX 99.
Gudum XXXVI 85.
Gudum vm. XXXVIII 13f.
Gyldenholm XXXVII 59—62,
69f.
Gyrstinge vm. XXXVII 137f.
- Haarslev vm. XXXVIII 30f.
Halkevad vm. XXXVIII 24—28.
Hallebolis hule XXXVI 75f.
Hammers vm. XXXVIII 32f.
Hans, hr., spr., Taarnborg,
XXXX 121f.
Hansen, væver, XXXVI 113.
Hansen, Hans, folketingsmand,
XXXVII 27—39*.
Hansen, I. A., red., XXXVI 112,
XXXVIII 46ff, 56.
Hansen, Lars, gdr., XXXVI 99ff.
Harhoff, Conrad, fuldm., borgm.,
XXXVI 35—37, 105f,
XXXVIII 55, XXXX 91, 98.
Harrested vm. (Hyllinge)
XXXVIII 38.
Harrested vm. (Sludstrup)
XXXVIII 38.
Haundorph, Chr., spr.,
XXXVI 19—20.
Have vm. XXXVII 138—42.
Hemmeshøj XXXX 122ff.
Herlufsholm XXXVI 49,
XXXVIII 92f.
Herredsfogedgaarden i Faarentofte
XXXVII 83f.
Holstein, L., lensgreve,
XXXVII 25ff.
Horsetofte vm. XXXVIII 39.
Hvideslægten XXXVII 41f.
Hyllested XXXIX 14f.
Hyllinge sogn XXXX 115ff.
Højstrup vm. XXXVIII 21.
Høm vm. XXXVII 155—57.

Indre Mission XXXX 9—63.
Ingemann, Lucie, f. Mandix,
XXXVI 46.
Iskav, Johan, XXXVI 112.
Jacob, hr. spr., Skelskør,
XXXX 118.
Jellinge vm. XXXVIII 38.
Jensen, lærer, Holsteinsminde,
XXXVI 114.
Jensen, Anders, gdr.,
XXXVII 24.
Jensen, Chr., red., XXXVII 38.
Jensen, Fred., sognefoged,
XXXVII 37.
Jensen, Hans, fæster,
XXXX 91ff, 100.
Jensen, Jørgen, spr., XXXX 122.
Jensen, Lars, gdr.,
XXXVII 34ff, 38.
Jensen, Peder, gdr., Estrup,
XXXVIII 49, 54.
Jensen, Peder, gdr., Stenbæk-
holm, XXXVII 35.
Jensen, Søren, smed, folket.md.,
XXXVI 111f, XXXVII
16—27*.
Jeppesen, Jørgen, sognefoged,
XXXVI 100.
Jespersen, kapt., XXXVI 101.
Johanne Kathrine Rasmusdatter
XXXX 103.
Johansen, Niels, gartner,
XXXX 17, 32, 40.
Jystrup vm. XXXVII 146f.
Jørgensen, Christen, Allinde-
magle, XXXX 107f.
Jørgensen, Hans, husmd.,
XXXVI 103.
Kapervæsen XXXIX 69ff.
Karrebæk sogn XXXX 119f.
Kiøls vm. XXXVII 148—50.
Klausen, Peder, fæstebonde,
XXXX 17.
Knud Lavard XXXVIII 70—77.

Knudsen, bager, Taarnborg,
XXXX 24f.
Knudsen, Gunnar, cand. mag.,
XXXX 7f.*
Knudsen, Hans, planteskoleejer,
XXXIX 7—12*.
Kolding, Hans M., spr.,
XXXX 117.
Kongskilde vm.
XXXVII 126—128.
Korsør i 1744 XXXVI 73ff.
Korsør 1807—08 XXXIX 38ff.
Krarup, F. C., spr.,
XXXIX 48—55*.
Krigsskatter i Slagelse
XXXX 64—79.
Kronjuvelerne XXXVI 25—27.
Kye by og gods
XXXVII 100—121.
Kæstel, Kristian, lærer,
XXXVIII 91*.
Landkommunalforeningen f. Sorø
amt XXXVI 97f.
Langebek, Jacob, historiograf,
XXXVI 119.
Larsen, Anders, gdr., Skuderløse,
XXXVIII 49, 54.
Larsen, Christen, gdr., Havnskov,
XXXVII 36f.
Larsen, Jens, smed, lægpræd.,
XXXX 15—42 pass.
Lavard, Knud, se Knud Lavard.
Lehmann, Orla, XXXVI 100, 102.
Linsingen, v., general,
XXXVI 26—28.
Lodkastningen (folkeviser)
XXXIX 12, 24—27.
Lund, Mathias Hansen, spr.,
XXXX 120f.
Lundforlund XXXIX 15f,
XXXX 113.
Lyngø vm. XXXVIII 39.
Lysholm XXXX 125f.
Lystager XXXVII 40—75.
Lystagertorp XXXVII 63f.

- Madsen, Andreas, spr.,
 XXXX 122ff.
 Madsen, Thomas, spr.,
 XXXX 115f.
 Magleby sogn XXXVII 76—99.
 Maglemølle XXXVIII 39.
 Markfred XXXIX 62ff.
 Marvede sogn XXXX 114—17.
 Menstrup vm. XXXVIII 38.
 Moltke, slægten (til Kyse)
 XXXVII 102ff.
 Mortensen, Ludvig, red.,
 XXXVI 112, XXXX 34.
 Müllen, L. M. v., folket.md.,
 XXXVIII 46ff, 52ff, 56.
 Münster, P. H., amtsprovst,
 XXXVI 20.
 Møller, C. C., forstander,
 XXXVII 18.
 Møller, J. F., hærredsfgd.,
 XXXVII 37f.
 Møller, Lars Pedersen, lægpræd.,
 XXXX 18, 34f.
 Mørup XXXVI 46f.

 Nebs vm. XXXVII 151f.
 Neergaard, J. A., godsejer,
 XXXX 80ff.
 Neergaard, P. Johansen, godsejer,
 XXXVI 48f, XXXVII 64f.
 Nielsen, Chr., højskoleforst.,
 XXXVII 37.
 Nielsen, Corfix, kaperkaptajn,
 XXXIX 67—87*.
 Nielsen, Niels, plovfabr.,
 XXXVIII 52f, 56.
 Nielsen, P., landmåler,
 XXXVIII 49ff.
 Nielsen, Peder, tømrer,
 XXXX 105ff.
 Nordrup (-Farendløse)
 XXXVI 87—89.
 Ny Mølle (Jystrup)
 XXXVII 148—50.
 Ny Mølle (St. Peders lands.)
 XXXVIII 7—9.

 Olivarius, Christen, kapellan,
 XXXVI 120.
 Olivarius, Holger Nielsen, spr.,
 XXXVI 118f.
 Olivarius, Johan, spr.
 XXXVI 119.
 Olivarius, Niels Holgersen, spr.,
 XXXVI 116—118.
 Olsen, Peter E., malermester,
 XXXVII 19, 22.
 Olshøj XXXIX 23.
 Ormager XXXVII 48f, 51f.
 Ortved vm. XXXVII 152 f.
 Otte, hr., spr., Horslunde,
 XXXX 119f.

 Parsberg, Frederik,
 XXXVII 113ff.
 Pedersen, J., stænderdep.,
 XXXVI 101.
 Pedersen, J., sognefoged,
 XXXVII 33.
 Pedersen, Jørgen, slagter,
 XXXX 15.
 Pedersen, Peder, gdr., Nyrup,
 XXXX 15—42 pass.
 Petersen, Adolph, kapellan,
 XXXIX 30, 32ff.
 Pine mølle XXXVIII 18—20.
 Ployen, amt., XXXVII 24.
 Poulsen, Hans, fæster,
 XXXVII 93—95.
 Poulsen, Mikkel, spr., XXXX 114.
 Poulsen, S. K., godsforv.,
 XXXVI 47.
 Pressefrihed XXXVI 53—58.
 Prip, slægten (til Kyse)
 XXXVII 104ff.
 „Provstens Hat“ XXXVI 89—91.

 Rasmussen, Mikkel, sognefgd.,
 XXXVI 102f.
 Ravnsorte vm. XXXVIII 15—17.
 Retsvæsen XXXVI 21.
 Ringsted XXXVI 91f,
 XXXIX 32—34, 40f, 90—92,
 96—99.

- Ringstedkredsen XXXVI 104—06,
 XXXVIII 46—57.
 Rejnstrup vm. XXXVIII 38.
 Ruds-Vedbykredsen
 XXXVII 23—25.
 Røde Mølle XXXVIII 36.
 Rønne, C. F., spr.,
 XXXX 22—42 pass.
 Sagn XXXIX 13—24.
 Saltø vm. XXXVIII 38.
 Sct. Bendts Kirke
 XXXVIII 74—77.
 Sasserbro vm. XXXVII 133—35.
 Schandorph, Sophus, forf.,
 XXXIX 88—108*.
 Serdrup vm. XXXVIII 17.
 Skee vm. XXXVII 144f.
 Skelskørkreds. XXXVI 111—113,
 XXXVII 17f.
 Skjoldnæs vm. XXXVII 150f.
 Skoffmøllen XXXVIII 39.
 Skolevæsen XXXVI 18—21.
 Skovsgaard XXXVII 49—51,
 54, 66—69.
 Skovsgaard mølle XXXIX 109f,
 XXXVII 67f.*
 Skovsø vm. XXXVIII 14f.
 Skørpinge vm. XXXVIII 21—24,
 27f.
 Skørpinge sogn XXXX 118f.
 Skørpingekorsene XXXIX 23f.
 Slagelse i 1744 XXXVI 80—85.
 Slagelse 1807 og 08 XXXIX 35f.
 Slagelse folkemarked
 XXXVIII 72—82.
 Slagelse, krigsskatter,
 XXXX 64—79.
 Slagelsekredsen XXXVI 109—110.
 Slotsbjergby XXXX 120f.
 Sludstrup XXXX 120f.
 Smidstrup mølle XXXVII 93—96.
 Smith, Daniel, provst,
 XXXIX 31f.
 Snoge vm. XXXVIII 28—30.
 Sorø XXXVI 93f.
- Sorø Akademi XXXVI 37—47*,
 XXXIX 92—95.
 Sorø vm. XXXVII 125f.
 Sorø vejrmølle XXXVIII 42f.
 Sorøkredsen XXXVI 106—09.
 Spanske besættelsestropper
 XXXVI 28—31,
 XXXIX 29—47.
 Sprog XXXVI 135ff.
 Stemann, slægten XXXVI 64f.
 Stemann, Chr. Ludv., geheimeråd
 XXXVI 7—11.
 Stemann, P. Chr., amtm., statsm.,
 XXVI 7—65*, XXXIX 29ff,
 XXXX 90f.
 Stillinge Fjord XXXVI 74.
 Stoks vm. XXXVII 164.
 Storgaard vm. XXXVIII 38.
 Strids vm. (Førslev)
 XXXVIII 35.
 Strids vm. (Gunderslev)
 XXXVIII 36f.
 Suserup vm. XXXVII 128—31.
 Sønderup vm. XXXVIII 39.
 Sørensen, Jens, gdr., XXXVII 33f.
 Sørensen, Peder, væver,
 XXXX 15—42 pass.
 Sørensen, Rasmus, lærer,
 XXXVI 98.
 Taarnborg sogn (1744)
 XXXVI 76f.
 Taarnborg XXXX 121f.
 Taastrup vm. XXXVII 145f.
 Tadse vm. XXXVIII 33—35.
 Talemåder XXXVI 78—80; 84f,
 XXXIX 28.
 Tauber, akademidirector,
 XXXVI 21, 44.
 Tauber, Joh. H., rektor,
 XXXIX 34, 37.
 Thott, Knud til Ydermosegd.,
 XXXVIII 66—68.
 Tjæreby sogn XXXVII 76—99.
 Toftegaarden, Glæno,
 XXXIX 67ff, 85.

Tolderlund, læge, XXXVIII 50.
Tostrup XXXVII 70.
Tvindelstrup vm.
XXXVII 153—55.

Udskiftning XXXIX 61f.
Udskrivningsvæsen XXXVI 21.
Uldal, politim., XXXVI 113.

Vaarby bro XXXVI 74.
Valbygaard XXXVI 48.
Valdemarskilde vm.
XXXVIII 9f.
Vallensved sogn XXXVII 100—
21, XXXX 116.
Valsø vm. XXXVII 147f.
Vandmøller i Sorø amt
XXXVII 122—164,
XXXVIII 7—45.
Vemmelev XXXIX 13, 17f,
XXXX 122ff.
Werner, Vilh., godsforv.,
XXXIX 9, 104f.
Vester Valby vm. XXXVIII 10.
Vestre Mølle XXXVIII 39.
Vetterslev vm. XXXVII 155.

Vildtbanepæle XXXVII 165.
Vind, slægten (til Kyse)
XXXVII 117f.
Vind, Holger, XXXVIII 63—66.
Vinstrup vm. XXXVIII 38.
Vollerup XXXVII 70—72.
Wolff, fuldm., XXXVI 36.

Ævred XXXIX 62ff.

Ørslev (-Bjerger) XXXVI 116—
21, XXXX 114.
Ørslev vm. XXXVIII 31f.
Ørslev og V. Flakkebjerg Herre-
ders samt Holsteinborg Birks
Landboforening XXXVI 97,
99—101.
Ørsted, A. S., XXXVI 51—60
pass.

Forkortelser:

spr.: sognepræst.

vm.: vandmølle.

* ∴ illustration.

AARBOG
FOR HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

AARBOG

FOR HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

XXXXI

SLAGELSE

HANDELSTRYKKERIET

1954

REDAKTIONSUDVALGET:

Lektor, dr. phil. *Poul Helms*, Sorø

Skoleinspektør *J. Heltoft*, Haslev

(Henvendelser i redaktionssager sker til *J. Heltoft*)

INDHOLD AF XXXXI BIND

	Side
Træk fra forsorgen for syge og fattige i Sorø amt gennem tiderne	7
<i>Af overlærer Fritz Jacobsen, Slagelse.</i>	
Af Marvede-Hyllinge præstekalds historie	26
<i>Af førstelærer Erling Petersen.</i>	
Præsten og ordsprogssamlere E. Mau	34
<i>Af forfatter August F. Schmidt.</i>	
To landsbyer ved Haraldsted sø	52
<i>Af Jobs. T. Christensen, Benløse.</i>	
Det fuirendaler Institut og dets grundlægger	77
<i>Af overlærer P. M. Andersen, Ringsted.</i>	
Udflugt og årsmøde	118
Resumé af regnskabet for 1953	120

BESTYRELSEN:

Amtmand *V. Topsøe*, Sorø, formand.
Architekt *Erlangsen*, Korsør.
Skoleinspektør *J. Heltoft*, Haslev.
Overlærer *Fritz Jacobsen*, Slagelse, kasserer og sekretær.
Bankdirektør *Valdorf-Hansen*, Ringsted.
Lektor, dr. phil. *P. Helms*, Sorø.
Rentier *Johs. T. Christensen*, Benløse.
Greve *Holstein-Holsteinborg*, Fuirendal.
Pastor *V. Krarup-Hansen*, Herlufsholm.

REPRÆSENTANTER:

Førstelærer *M. A. Ebbesen*, Stignæs.
Musikdirektør *Lauritz Hansen*, Ringsted.
Lærer *I. G. Høgsvig*, Bistrup.
Sognepræst *A. Lambert-Jensen*, Kvislemark.
Førstelærer *L. P. Larsen*, Høve.
Lærer *Nellemann Larsen*, Sdr. Bjerge.
Gdr., sognerådsformand *Sigfred Petersen*, Spjellerup.

Træk fra forsorgen for syge og fattige i Sorø amt gennem tiderne.

Af *Fritz Jacobsen*.

Som det vil fremgå af ovenstående titel, har denne artikel ikke til hensigt at give en omfattende skildring af syge- og fattigpleje i Danmark. Den læser, der ønsker en sådan, henvises til at læse Harald Jørgensens store og interessante bog: studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19. århundrede. Fra denne og andre bøger (Kjeld Philip: staten og fattigdommen, H. M. Nielsen: fattigplejen i Danmark) er en del af de efterfølgende oplysninger hentet. Noget af artiklens stof kan passe på hvilken som helst egn, men der er lagt vægt på at finde stof frem, der specielt har tilknytning til Sorø amt.

Det kan være strengt at være fattig i vor tid, men det var uendeligt værre i fortiden, hvor fattigfolk måtte sætte deres lid til „milde gaver“, hvis de overhovedet skulle kunne friste livet, og dette var tit meget svært.

Det hedder, „almisse frelser fra synd og død“, og i middelalderen var det kirker og klostre, som især var almisseuddelende. I kirkerne stod — og står endnu nogle steder — den jernombundne pengeblok af egetræ. Den var beregnet til at modtage menighedens gaver til de fattige, men den kunne jo „overses“, hvad der ikke så let kunne ske med den „klingbeutel“ (senere „pengetavle“), der blev stukket lige hen

foran hver enkelt, men større summer har det nok ikke givet.

Den præst, der ved sin kirke eller i nærheden af den havde en „hellig kilde“, kunne ofte uddele større beløb, da „kildelokken“ afløste den oprindelige skik med at kaste penge i kilden som tak for den helbredelse, kildegæsterne håbede at få ved deres kildebesøg. Et godt eksempel herpå er at hente fra Kirkerup.

Den tæt ved kirken værende kildes glansperiode begyndte 1688; ret hurtigt tog den luven fra den hidtil flittigt besøgte Keldstrup kilde o. a., og da gaverne, især efter 1717, strømmede rigeligt ind (80—90 rdl. ved hvert års „kildemarked“, St. Hansdag), kunne man i 1728 for blokpengene opføre et „hospital“ for 8 hospitalslemmer og endda have 128 rdl. i behold. Denne kapital er gennem årene vokset til mellem 35—40.000 kr., men der er nu kun to boliger i hospitalet.

Klostrene kunne i modsætning til kirkerne huse syge og fattige i et såkaldt „hospital“. Et sådant fandtes i Antvorskov kloster og nævnes 1361. Da Frederik II lod klosteret ombygge til et slot, blev hospitalets beboere henvist til hospitalet på Bredegade i Slagelse 1580, men der blev alligevel fra slottet drevet velgørenhed mod fattigfolk, hvad der kan ses af lens- og amtsregnskaberne. I regnskabet for 1596 er der udgift til „en almissebalje med jerngreb“, og 1636 opstilles en ny balje i kongens „borrestue“. De må vel antages at være til madrester — mindre appetitligt. I en beregning over rigets indtægt og udgift står under Antvorskov: „Gives fattige folk for porten og nogle skolebørn i Slagelse 45 daler $\frac{1}{2}$ ort.“ ($\frac{24}{12}$ 1602), og i 1613 meldes om uddeling af 28 par sko; 1619 skrives: „givet 12 gamle mænd på skærtorsdag, som her kaldes apostler, 12 par sko“. Uddelingen i 1642 er på 28

par sko til fattige skolebørn og 12 par til apostlene „som sædvanligt“. To år efter betænkes de fattige skolebørn i Slagelse med 80 alen blårlærred og 80 alen vadmel „som sædvanligt“. Uddelingen foregik ved „Slottensport“, og i 1651 døde en ved den lejlighed, og slottet var så flink at bekoste ligkiste til den pågældende.

Uddelingen det år synes at have været rigeligere end ellers, idet regnskabet oplyser, at de fattige skolebørn, de 12 gamle mænd og „andre fattige folk“ har fået 15 skpr. mel i brød, 1 td. malt i øl, 4 skpr. humle, 1 otting smør, 1 td. sild, 1 td. torsk, 1000 hvillinger og 4 skpr. ærter. Til gengæld er uddelingen — vel på grund af svenskekrigen — i 1658 mindre, men i 1661 gives „gaver som hidtil“. Det lakker dog mod enden på velgørenheden, for i regnskabet for 1673 skrives: „vadmel og lærred til skolebørnene, det som de 12 gamle mænd nyder, de 28 par sko m. m. er af cammer-collegiet godtgjort indtil denne tid og ikke herefter“.

Det ser imidlertid ud til, at slottet alligevel er vedblevet med uddeling af gaver hver skærtorsdag, for regnskabet for 1684 indeholder en antegnelse om, at der ingen hjemmel findes for dette. Amtmand Hugo Lützow svarer herpå, at uddelingen er påbudt af Fr. II og han mener ikke, at kongen vil undvære den forbøn fra de fattige folk, hvorom de altid mindes ved uddelingen.

Cammer-collegiet må have været af en anden mening, for i 1685 uddeles ingen gaver og vist heller ikke senere.

Ved Sorø kloster o. a. fandt lignende uddelinger sted.

Jævnside med kirker og klostre blev syge- og fattigpleje drevet af St. Jørgensgårde og Helligåndshuse. De førstnævnte tog sig ligesom St. Gertrudshuse og St. Antonshuse spe-

cielt af de ulykkelige mennesker, der led af den „spitalske“ syge (af „hospital“), spedalskheden. I Ringsted har været en St. Jørgensgård, som efter reformationen blev et fattighus. Uden for Slagelse har ligget en St. Jørgensgård, der nævnes 1261, men er ældre. Den blev drevet for testamentariske gaver, tit bestående i jorder. I første halvdel af 16. årh. blev den lagt sammen med Helligåndshuset i Slagelse — der har også været et i Antvorskov.

Helligåndshusenes opgave var at hjælpe syge, gamle, uarbejdsdygtige og fattige, men de forsvandt efter reformationen, og i stedet for trådte hospitaler med samme opgave.

Som allerede nævnt, henviste Fr. II i 1580 de syge og fattige fra Antvorskov hospital til hospitalet på Bredegade i Slagelse, men han slog ingenlunde hånden af dem derfor. Han betænkte dem med mad, klæder, penge og brændsel, og 20 fattige skoledisciple og nogle lærere spiste gratis i hospitalet.

Hvorledes livet ellers formede sig her gennem årene, ses bedst i provst Otto Holmgaards udførlige og interessante skildring i „Slagelse Helligaandshus og Hospital“ (1935). Det var selvsagt særlig i købstæderne, at sådanne institutioner fandtes i større format, og de „hospitaler“, der fandtes på landet, havde i de fleste tilfælde kun navnet tilfælles med dem, der fandtes i byerne.

De midler, kirker og klostre i fortiden havde at gøre godt med, fik de ofte ved „sjælegaver“, gaver, for hvilke der skulle læses „sjælemesser“ for giveren efter hans død, og de var som regel ikke direkte givet til bedste for fattige og syge. I året 1411 gav dronning Margrethe til Ringsted kloster

500 lybske mark til ni trængende personers underhold, og der haves andre eksempler på, at gaver blev givet for fattigfolks skyld. En særegen form for gavmildhed var de såkaldte „sjælebade“, gratis varmt bad i en badstue. I 1599 skænkede fru Kirstine Rosenkrands i sit testamente peblinge og fattige folk i Slagelse fire sjælebade; samtidig beværtedes med mad og to tønder øl.

Når undtages Kirkerup hospital, hvis oprettelse — som allerede nævnt — skyldtes det særlige forhold med helligkilden og de ved denne indkomne midler, er de hospitaler, der er eller har været på landet i Sorø amt, oprettet af adelige personer — måske med en enkelt undtagelse.

Det ældste er Gunderslev hospital, der ifl. Hofmans samlinger blev opført af Iver Krabbes enke, Karen Marsvin, i året 1668. Det var beregnet til seks fattige og blev tillagt en kapital på 100 rdl., hvoraf renten, 5 %, hvert år skulle uddeles til de seks beboere. Pengene stod i „Gunderslevholm“. Det var før i et hus ved Gunderslev kirke, men blev i 1805 flyttet til Skelby; det huser nu kun to kvinder.

Amtmanden over Antvorskov amt, Hugo Lützow (1617—93), som var ejer af Gimlinge kirke, opførte et lille hospital i Gimlinge; dets fundats kendes ikke, men det var beregnet til fribolig for ældre trængende mennesker, som regel almisselemmer, der o. 1880 blev leveret et 10-punds rugbrød hver 14. dag og hvert sommerkvartal 6—8 pund smør, i vinterkvartalerne 6—8 pund flæsk; endvidere fik de 1 skp. byggryn, 1 skp. malt og 1 rdl. Denne gamle bygning findes ikke, men har i 1933 som afløser fået „Løvstrøms Minde“, der er stiftet af andenlærer Løvstrøm. Det er beregnet til bolig for to hæderlige og værdige enlige mænd eller kvinder

eller til to ægtepar (se nærmere om disse to stiftelser i Johs. T. Christensen: To Stiftelser i Gimlinge i „Aarbog for historisk Samfund for Sorø Amt“ 1934). Pastor Quistgaard stiftede et legat på 1000 kr., hvis renter i 4 portioner hvert år uddeles til trængende i Gimlinge sogn.

Om Veterslev hospital — i Trap 1924 betegnet som Sørup hospital — står i Hofmans samling af foundationer, at det er oprettet af Adam Christopher Knuth, greve af Knuthenborg, i henhold til et løfte, han havde givet sin første hustru, Hedvig Frederica, på hendes dødsleje. Fundatsen er fra 12/7 1720 og bestemmer bl. a., at hospitalet skal ligge i Veterslev by; det skal være grundmuret med tre værelser, køkken og rum til tørv. I værelserne skal være bilæggerovne, og to almisselemmer skal indlægges i hver stue; de skal hver uge have udbetalt 20 skilling. Degnen skal hver dag holde bøn i hospitalet for en årlig løn af 10 sletdalere. Til brændsel leverer Sørup årlig 24 læs tørv, frit skåret og tilkørt. Pladserne i hospitalet besættes af Sørups ejere.

Greven lader hospitalet opføre, men hvis det senere nedbrænder, skal det inden to års forløb opføres igen af Sørups daværende ejer. Til sikkerhed for, at de 65 rbd., som efter fundatsen er tillagt de seks almisselemmer, og de 6 rbd. 4 mark, som tilkommer degnen, altid bliver betalt, skal 71 rbd. 4 mark hæfte på Sørup gård og gods „til evig tid“ som „en uryggelig og uigjenkaldelig årlig Jordskyld“, som Sørups ejere aldrig skal tillades at købe sig fra under nogensomhelst prætext (foregivende). Fundatsen blev udstedt i tre ligestyldende eksemplarer og forsynet med udstederens navn og segl, det ene til nedlæggelse i stiftskisten, et til ejeren af Sørup og et til Ringsted provstearkiv.

Om Ødemark hospital skriver (efter Hofman) P. Duus i sin bog „Sorø Amt“ (1840), at det er oprettet af Elisabeth Steen, enke efter etatsråd Urban Bruun, ifl. fundats af 12/3 1744. Det er grundmuret og har 10 fag, hvoraf de 3 er bestemt for en skoleholder, der skulle undervise de børn, der havde en lang vej til sognets egentlige skole. De andre fag er indrettet til bolig for 5 almisselemmer, til hvis underhold 1200 rbd. uopsigeligt er indsat i hovedgården „Ødemark“ med 1. prioritetsret i gården.

Den 28/1 1746 gav fru en 800 rd. dansk courant ekstra på samme betingelser som tidligere. Originalen af begge fundatser blev nedlagt i hospitalets kasse, og ligelydende genparter blev indleveret i stiftskisten og i Munkebjergbys og Sorterups pastorats arkiver. Præsterne i de to sogne blev sammen med Ødemarks ejer udvalgt til direktion.

Duus tilføjer, at hans meddelelser om Bromme sogns fattigvæsen er en afskrift af præstens indberetning til kommissionen for talbelværket, men da Ødemark hospital ikke omtales, må genparten af fundatsen ikke længere findes i Munkebjergby pastorats arkiv og heller ikke i Sorterups, da præsten her heller ikke omtaler hospitalet i sin indberetning. Duus slutter med disse beklagende ord: „Vi have altsaa her et sørgeligt Beviis paa, hvorledes Forfædrenes milde Gaver, fremkaldte ved et fromt og christeligt Sindelag, ere saa ofte i Tidens Løb tilintetgjorte“.

I udgaven af Trap fra 1858 står dog, at der i Bromme sogn er et hospital for 5 lemmer, der har gratis bolig og brændsel samt lidt pengeunderstøttelse (en får ugentlig 17 skill. og de andre 28 skill.). Til hospitalet er henlagt et legat på 2000 rd., som indestår uopsigeligt til 5 % i „Ødemark“, samt tre obligationer på tilsammen 500 rdl. I udgaven af

Trap fra 1924 nævnes hospitalet, som afgiver fribolig for tre familier.

Den sorg, som Duus giver udtryk for synes efter oplysningerne i Trap at have været ubegrundet, men han har ret i, at legater, skønt de er givet „til evig tid“, er forsvundet, idet de er indgået i de kommunale kasser; dette kan der vist findes flere eksempler på.

Aug. Fjelstrup fortæller i „Borreby og dets Ejere“, at Claus Daa i 1624 stiftede et grundmuret „hospital“ i Magleby for 15 almisselemmer og udsatte en kapital på 500 rdl. til deres underhold. Renten — 6 % — skulle hver mortensdag fordeles til almisselemmerne med 2 rdl. til hver, og den måtte ikke anvendes på anden måde, heller ikke afskaffes eller formindskes, „under Gudts strenge Wrede och Straff“. Valdemar Daa kunne i flere år ikke betale renten, hvorved kapitalen var vokset til 775 rdl., da Ove Ramel overtog Borreby. Hans enke, Mette Rosenkrantz, havde det en tid som Valdemar Daa, og derved nåede kapitalen i 1706 op på 1268 rdl. Det blev da ved en ny fundats fastsat, at da renten var gået ned fra 6 til 5 %, skulle den svares af 600 rdl. og resten skulle anvendes til en skole, hvor 12 af de fattigste og skikkeligste børn i sognet fik gratis undervisning. En senere ejer, Willum Berregaard, lod i 1758 hospitalet restaurere, og det ligger endnu tæt ved Magleby kirke og har været benyttet som fattighus.

I ovennævnte bog fortælles også, at „den lystige præst“, Iver Hansen i Boslunde, en sommeraften i 1653 tabte 125 sletdaler i kortspil, og tilmed kom der meddelelse om, at hans præstegård omtrent var nedbrændt. Valdemar Daa, som var kirkens patron, eftergav præsten tabet på den betingelse, at

han hvert år skulle betale renten af beløbet til sognets fattige. Denne bestemmelse kom til at gælde for de følgende præster, og endnu i 1803 blev det ved en højesteretsdom fastslået, at de 125 daler skulle udbetales hver ny tiltrædende sognepræst af formanden, og at præsten hvert år skulle betale 6 daler 16 skilling til de fattige. En ret ejendommelig baggrund for et legat!

Den kendte filantrop, lensgreve F. A. Holstein-Holsteinborg, omdannede i 1811 sin gård „Fuirendal“ til en art hospital, der adskilte sig stærkt fra de ovenfor nævnte. Dets bestemmelse udtrykkes i fundatsen således:

1. at modtage og sørge for sådanne fattiges pleje, der enten intet eller kun lidet kunne erhverve ved egne kræfter.
2. at modtage og sørge for børns fysiske, moralske og borgerlige opdragelse, der betros til fattigvæsenets forsørgelse.
3. at åbne et sygehus, ikke alene for de fattige, men tillige, så vidt rummet tillader det, for enhver af grevskabets beboere.

Som det vil ses af ovenstående, havde greven et langt videre sigte end „fribolig“ med en karrig pengetildeling til ældre og syge folk. Han ville skabe et hjem for ulykkeligt stillede børn og i dette i nogen måde erstatte dem det barndomshjem, de savnede. Forholdene på „Fuirendal“ var ideelle for dette formål; der var jord nok til undervisning i have- og markbrug, og der blev lavet værksteder med alle slags redskaber til brug for både for ældre og børn. En læge fik bolig på gården for at varetage sundhedstilstanden. Der begyndtes

med 30 personer, dels voksne og dels børn; de sidste kunne i fritiden tumle sig i den store have og den nærliggende skov.

Grev Holstein led den skuffelse, at den hjælp, han havde ventet til sit foretagende, udeblev. Kommunerne, der skulle betale for de af dem indlagte personer, trak sig efterhånden tilbage, og han mødte vrangvillighed fra egnens præster, hvorfor han ændrede forholdene lidt. Den anlagte klædefabrik blev forpagtet ud til „fabrikøren“, senere igen drevet af greven og atter forpagtet ud, uden at det hjalp på de økonomiske forhold.

Dette førte til, at greven omdannede hospitalet til en opdragelsesanstalt for børn — „det Fuirendaler Institut“ — i året 1833 på greveparrets sølvbryllupsdag $\frac{4}{5}$. Dets første navn „et institut til fattige og forældreløse børns opdragelse til duelige agerdyrkere“ blev siden ændret til „en stiftelse for de børn, hvis skæbne nægtede dem et familieforhold, hvor de kunne gøre erfaringer om de bånd, som kristelig kærlighed knytter mellem forældre og børn“.

Navnet var langt og gerningen stor og fortjenstfuld, men hospitalspræget var borte, hvorfor omtale af arbejdet på Fuirendal og senere på „Holsteinsminde“ her udelades.

Hidtil er her i det væsentlige kun talt om de *ydende*, men den anden part, de *nydende*, hører jo i højeste grad med til billedet, hvorfor det vil være på sin plads at omtale dem nu.

Når mennesker ikke kunne se nogen udvej til at skaffe det daglige brød på grund af alder, sygdom, vanførhed eller umuligheden af at få arbejde — i nogle tilfælde vel også ulyst til at tage fat — var den nærliggende udvej i fortiden tigget, og den blev brugt af mange.

Der blev drevet et „priviligeret“ tiggeri af tiggermunke, Helligåndshuse og St. Jørgensgårde, og tiggeri af fattige stakler var i lange tider en tilladt næringsvej, selv om der fra regeringens side kunne blive grebet ind mod det. Kong Kristian II påbød således, at fattige dagdrivere, der ikke vil arbejde, skal bortjages fra købstæderne, men han tillod tiggeri af personer, der af en bartsvær blev erklæret for værdige til at tigge.

Tiggernes hærskere var stor, og der fandtes i den fæstere, der var rømt fra gården, fordi de ikke kunne klare sig. Fra Jylland meldes, at der daglig kom 10 tiggere for hver mands dør. Man værgede sig mod denne invasion ved at ansætte „tiggerfogeder“ eller „stodderkonger“ i de forskellige landsbyer; de skulle bortjage eller opsnappe tiggere; i sidstnævnte tilfælde blev de sendt til arbejde på fæstningerne eller i tugthusene. De „hjemlige“ tiggere tog man sig noget af. I de gamle landsbyer havde man en „bettelpind“, der gik på omgang sammen med en bog, hvori der stod, hvor mange dage den, som havde „bettelpinden“, skulle huse og føde tiggerne (se nærmere i Aug. F. Schmidt: Studier i vider og vedtægter II).

Afdøde kredslæge J. S. Møller har i sin interessante bog: „Fester og Højtider“ meddelt forskellige træk fra Holbæk amt om tiggeri, og efter al sandsynlighed har forholdene i Sorø amt i det hele og store været som i Holbæk amt. Blev der hos mere velstående folk i sognet fejret et bryllup, fik børn og fattigfolk del i bryllupsmaden, der hentes efter festdagen eller blev båret om til dem. Nogle steder lagde bryllupsgæsterne under middagen penge på en tallerken til de fattige. Også høstgildemiddagens levninger kunne fattig-

folk afhente, men de største gaver af mad blev vel givet juleaftensdag til dem, der kom og „bad om lidt“. Det var gammel skik og betragtedes nærmest som en ret, fattigfolk havde. Når der høstedes, levnedes mange ved opmejningen lidt sæd, for — som der står i den gamle vise — „fuglen og den fattige skal også være mæt“.

Det var ikke altid ydmyghed, der prægede tiggernes fremtræden. Nægtede man at give dem noget, optrådte de tit uforskammet og truende. Således står der i en forordning fra 1778, at der mange steder i Danmark findes omløbende folk, som ikke alene betler, men endog forulejliger, ja truer almuen. Særlig frygtede man taterne, men denne folkerace var man fri for i Sorø amt.

Vore gamle ordsprog behandler tiggeri, set både fra den ydende og fra den nydendes side, mest det sidste. Til at give opfordrer ordsproget, „man bliver ikke fattig af det, man giver bort“, men det hedder tillige, „hvem der giver, til han tigger, skal slås, til han ligger“. Et ordsprog som „heller i graven ligge end gå omkring og tigge“ vidner om, at det blev anset for en tung skæbne at være henvist til tiggeri, for „betlerpose er altid tom“, og „den tomme tiggerpose er den tungeste“. At fattigdommen måske var selvforskyldt antydes i „fattigdommen er ladhedens følgesvend“. At komme „ovenpå“ igen og forlade tiggerhæren var vel i de fleste tilfælde ugørligt, og der var nok også tiggere, som foretrak den valgte „lette levevej“ — „når bettelstaven bliver varm i hånden, slippes den nødvendig“.

Det, der manglede for at komme tiggeriet til livs, var den sociale forsorg for nødlidende mennesker, og i 1708 kom der en lov, hvori man gik bort fra det tilladte tiggeri og påbød en

offentlig fattigforsøgelse for blinde, sengeliggende, fuldstændig arbejdsudygtige, små forældreløse børn og endelig personer, som på grund af dårligt helbred, mange små børn el. a. lovlige årsager intet kunne tjene.

Harald Jørgensen har som kildestof til sin tidligere nævnte bog benyttet fattigprotokollerne fra landets forskellige egne, og jeg tillader mig at benytte de oplysninger, han giver fra Sorø amt.

I Tystrup-Haldagerlille gik man i 1739 bort fra det hidtil brugte kostsystem hos bønderne og uddelte til alle malt, gryn, ærter, mel, sul og brød — fra 1760 kun brød, sul og malt. Pengeunderstøttelse blev nu i sognene også ydet een gang årlig, som regel ved juletid. I Hejninge og Sønderup-Nordrup uddelte man, når der var penge i kassen, hele beløbet. I et regnskab fra Tystrup-Haldagerlille findes en udgiftspost på 1 mk. 8 sk. for to alen vadmel til et par bukser og 2 mk. 8 sk. til Søren Robertsen „til en skindpels at varme hans gamle ryg“. Almindeligt træffes i regnskaberne udgift til træsko.

Krummerup-Fuglebjerg havde i 1730-erne sine fattige inddelt i tre klasser. 1. klasse fik kosten hver dag, 2. klasse fik kost i et færre antal dage, og 3. klasse gaves kun pengehjælp (også i Sønderup-Nordrup). Fattigprotokollen for Hyllested-Venslev, Holsteinborg oplyser, at gamle Jørgen Larsen i 1759 anvistes forsørgelse hos en række gårdmænd, men der tilføjes, „dersom han kan få noget“. Hjertelaget hos disse gårdmænd må ikke have været det bedste, for han fik kun „lidet ... af de ham tillagte mænd“, hvorfor sognepræsten gav ham 24 sk. foruden hver måned.

Den nye ordning afskaffede ikke tiggeriet, hvad der kan ses af den omstændighed, at bønderne i Tystrup-Haldager-

lille i 1772 erklærer, at de slet ikke vil give almisse, „siden de dog daglig ser sig overløbne, ikke alene af vore sognes egne fattige, men og i snesetal fra fremmede sogne“. Dog fremgår det af protokollen, at sognepræsten fik dem talt til rette. Det var ikke store beløb, fattiggasserne havde at gøre godt med. I Hejninge havde man i 1800 tre rdl. til tre fattige, og i Lundforlund-Gerlev rådede man i 1801 over 13 rdl. til syv fattige; i Havrebjerg-Gudum 6 rdl. til seks fattige.

Den af sognepræst P. Duus, Vemmelev, i året 1840 udsendte beskrivelse af Sorø amt giver i korte oplysninger et billede af fattigplejen i amtet på daværende tidspunkt.

I de 4 købstæder og 53 landkommuner findes 23 fattighuse og hospitaler, hvori der tilsammen bor 1135 personer; udenfor nævnte bygninger bor der 903. Det giver ialt 2038 understøttede personer (heraf nogle børn), hvoraf størsteparten er faste almissemedlemmer, mens resten får „temporair“ understøttelse. Duus har ikke modtaget svar på sin henvendelse til Stenmagle og Bringstrup-Sigersted pastorater, hvorfor ovenstående udregning ikke er helt i overensstemmelse med de faktiske forhold.

Det beløb, købstæderne og landkommuner tilsammen råder over til deres fattigvæsen, er i legater, kapitaler, tiender og indtægter af jord 165.816 rdl., hvortil kommer 2 tdr. rug og 2 tdr. byg, som St. Mikkels landsogn modtager fra Brorupgården, og for 15 rdl. brænde som Gyrstinge får. Af dette store beløb har købstæderne den største part. Ringsted 2800 rdl., Sorø 6020 rdl. i sølv, 2408 rdl. i sedler og 1625 rdl. i legater, Slagelse har 810 rdl. i indtægt af jord, mens „stiftshospitalet“ tegner sig for 130.900 rdl. samt 9880 rdl. i indtægt af tiender og jord, Skælskør har 2755 rdl. og 259 rdl. i

indtægt af jord, for Korsør nævnes ingen tal. Kirkerup har efter bygning af hospital et overskud på 250 rdl., der ikke er medregnet her i det samlede beløb, ligesom heller ikke de 4 mark månedlig, som hver af de fattige i hospitalet modtager.

Kun få af fattiggasserne har gæld. For Ringsted opgives 400 rdl., for Benløse 50 rdl., for Braaby 85 rdl. og endelig for Slagelse 3062 rdl., hvilket beløb vel skyldes opførelsen af fattighus m. m.

De samlede udgifter andrager ca. 230,08 rdl. samt 25 tdr. rug og 25 tdr. byg, som St. Peders landsogn udreder til fattige. Gennemsnitsydelsen til hver understøttet person bliver ca. 11,3 rdl., men der er betydelig forskel på, hvad de enkelte fattiggasser har ydet. Egeslevmagle kommer ind som en smuk nr. 1, idet der til 30 faste almisselemmer og 8 „temporaire“ er ydet 770 rdl., flere kommuner har ydet over 14 rdl. til hver, mens Alsted-Fjenneslev, der understøtter 61+12 fattige, kun har ydet ca. 5½ rdl. pr. person. Agersø har til 6+6 givet 43 rdl., ca. 3½ til hver understøttet. Dette tør man dog ikke tage som et bevis på karrighed — trangen til hjælp kan have været ringe.

Som allerede meddelt, havde Slagelse fattigvæsen o. 1840 en større gæld. Endnu før forordningen af 5/7 1803 om fattigvæsenets ordning på landet kom, havde man i Slagelse købstad taget dette vigtige spørgsmål op.

I den af skolekommissionen den 5/11 1799 vedtagne plan for „den danske skole“ findes bestemmelse om en „arbejds-skole“, som bl. a. skulle indeholde et værelse til fattige børn, almisselemmer o. a., som her kunne få husly og varme og tjene lidt til livets ophold ved spinderi og andet arbejde; materialer og redskaber fik de frit, men allerede i 1806 var

denne arbejdsanstalt blevet ophævet; den blev udskilt fra skolen.

I 1799 kom Hans Bastholm til Slagelse som kapellan ved St. Mikkels kirke, og han var sognepræst ved St. Peders kirke 1801—46. Det skyldes i første række ham, at der kom en mere systematisk ordning i byens fattigvæsen. Han gav stødet til, at der på hjørnet af Rosengade og Løvegade blev opført et fattighus, der havde plads til 56 fattige og kostede ca. 7000 rdl. — det afløstes af forsørgelsehjemet i Herrestræde 1870, beregnet til 100 personer.

Bastholms princip var, ligesom amtmand Stemanns, at de fattige — så vidt muligt — skulle yde arbejde til gengæld for hjælpen, de modtog; derfor knyttede han en uldfabrik til fattighuset og udsendte i 1812 en bog om dette, „der tillige kan tjene til vejledning ved en lignende arbejdsanstalts bestyrelse i andre af landets købstæder, ligesom også ved fattigvæsenerne på landet“. Han fik gennemført en fuldstændig naturalforplejning af de fattige, som fik et måltid varm middagsmad, et pund brød og en pot øl daglig; i det nye fattighus var en portion mad $\frac{1}{2}$ pot suppe eller vælling med kød eller sul; desuden fik almisselemmerne frit husly og varme og linned og klæder (som regel foræret til anstalten), hvis det var nødvendigt.

Da fattigvæsenet yder fuldt underhold til den fattige, er denne egentlig ikke berettiget til at fordre betaling for sit arbejde, men til opmuntring og til de små fornødenheder, der kan gøre ham livet mere behageligt, får han en trediedel af almindelig arbejds løn, og anstalten får andre to. I gennemsnit kunne et fattiglem have en årlig indtægt på 5 rdl. Læge,

medicin og begravelsesomkostninger blev betalt af fattigkassen.

Fra Bastholms bøger og fra fattigregnskaberne for Slagelse kan iøvrigt hentes en mængde oplysninger af interesse, men det vil føre for vidt at meddele dem her.

I Ringsted søgte amtmand Stemann at ordne fattigvæsenet, men havde dér ikke en Bastholm til hjælp. Naturalforplejning blev i mindre omfang sent gennemført i byen, så det blev sagt, at i mange tilfælde måtte de fattige derfor nøjes „med spegesild og en dram dertil“. I det gamle fattighus, der kunne rumme ti personer og som regel var fuldt belagt, fik lemmerne husly, varme, en fast pengehjælp ugentlig, klæder og medicin samt fri begravelse. Fra 1811 indskrænkedes pengehjælpen, men der blev så uddelt brød, bygmel, gryn, ærter, flæsk og øl; senere blev pengetildelingen dog atter øget.

Der synes i Ringsted — som i Slagelse — at have været en arbejdsstue, muligvis med et uldspinderi, i det gamle fattighus. Fabrikør Voigt overtog i 1837 arbejdsstuen mod at betale 5 sk. daglig til hver fattig og gammel arbejder og 10 sk. til hver arbejdsdygtig.

I det nye fattighus, som Ringsted senere fik, var der i 1845 3 ægtepar, 10 enker og 2 ugifte kvinder. Det afløstes i 1861 af et nyt til 45 medlemmer; det var rigelig stort, for i 1872 indtoges 8 lejere, der betalte 36 rdl. i husleje pr. kvartal.

Der var i Sorø amt en udstrakt naturalforplejning på landet, hvad Stemann nok især havde skylden for. I Karrebæk sogn gav man efter forsørgelsesplanen for 1804 hver af de 23 trængende brød eller rug, bygryn, bygmel, malt, ærter, ost, smør, flæsk og tørv og lidt penge. Det samme var indtil 1837 tilfældet i Holsteinborg-Venslev, dog erstattedes her

ærter med kartofler. Lundforlund-Gerlev kommune gav først rug, byg og penge, men efter 1806 udvidet naturalforplejning. I Sønderup gav man en sådan i 20-erne og i Vallensved så sent som i 50-erne.

Et cirkulære af 1856 gav regler for de fattighuse eller fattiggårde, der efterhånden blev opført på landet. I Sorø amt fandtes i 1869 fem fattiggårde, i 1879 tretten. Pladsforholdene var meget tit elendige, og et grelt eksempel kan hentes fra Holbæk amt, hvor der i Merløse fattighus var stuvet 9 mennesker, der ikke var i familie, sammen i een stue. At „fredsduen“ ikke altid kunne opholde sig et sådant sted, vil man let kunne indse; ofte måtte to personer dele seng sammen, så ufred, skænderi og slagsmål var en hyppig foreteelse. Som regel var der til en fattiggård knyttet et jordtilliggende — i Slagelse St. Peders landsogn 30 tdr. land — og de indlagte personer måtte ved deres arbejde med driften i nogen måde betale for opholdet.

Et særligt kapitel i fattigforsorgens historie danner børneforsorgen. I Slagelse lod man fra 1805—1830 som regel børn være hos deres forældre i fattighuset, hvor de fik fuld forplejning og tilbragte den halve dag i skolen og den anden halve i spinderiet. Man anvendte dog også plejhjemsoordningen, således at børnen fik deres kost i byen hos en håndværker eller arbejdsmand, på landet hos husmænd eller mindre gårdejere — som regel altid ganske fremmede folk, ikke familiemedlemmer. Fra 1831—53 skaffedes 206 plejehjem, 67 i Slagelse og 139 i omegnen.

Frygten for og skammen ved at komme „på sognet“ har forbitret tilværelsen for masser af mennesker i fortiden, men når man nu rundt om i købstæder og landkommuner ser de

store og smukke bygninger, som under navnet „de gamles hjem“ har afløst fortidens fattiggårde, kan man — med en lille omskrivning af Blichers ord — med glæde udbryde: „O, hvor forandret!“

Sorø amt kan heldigvis fremvise mange eksempler herpå.

Af
Marvede-Hyllinge præstekalds
historie.

Af Erling Petersen.

Ifølge middelalderlig kirkeret var det i overvejende grad de højere kirkelige myndigheder (biskop og pave), der sad inde med retten til at ansætte præster, men tid efter anden kom ogsaa lægfolk til at øve nogen indflydelse paa præstevalget — væsentligst som følge af patronatsretten, der dels gav ret til at foreslaa en præst og dels bestod i at føre tilsyn med kirkegodsets forvaltning. Efter reformationen overgik kaldsretten til sognemenighederne, senere til kongen og undertiden til godsejerne, og i de første aartier efter, at dette var sket, opstod der ofte stridigheder, naar der skulle vælges præst. I ikke saa faa tilfælde maatte kongen gribe ind for at faa tingene til at glide.

Naar et kald blev ledigt, valgte sognemændene syv kaldsmænd, som skulle varetage det fornødne, men tit kneb det dem at enes; værst var det, hvor to sogne havde samme

præst. Undertiden ville da det ene sogn have een præst, det andet sogn en anden.

En saadan situation opstod i 1572, da præsten i Marvede-Hyllinge døde, og en ny skulle kaldes.

Nu havde superintendenten Povl Madsen nogen tid forinden sendt en mand ved navn hr. Mads, som skulle være kapellan hos den gamle svagelige præst, men da denne nu døde, ønskede Marvede sognemænd, som sad inde med kaldsretten, at ansætte hr. Mads som deres sognepræst. Men paa herregaarden Harrested sad Verner Parsbergs efterleverske fru Anne Holck; hun havde jus patronatus til Hyllinge sogn og dermed det første valg, og hun havde til sin sjælesørger kaldet hr. Thomas Madsen, som ogsaa havde superintendentens samtykke til begge sognene, efter at denne paa behørig vis havde eksamineret ham og fundet ham „duelig og god for en Guds ords tjener“. Men de Marvede sognemænd var ikke til sinds at finde sig heri; de klagede til kongen, som den 16. juni 1572 bad superintendenten undersøge sagen og sørge for, at sognene fremdeles blev sammen under een præst; fik de hver sin, ville der være fare for, at man siden ville løbe kongen paa dørene om bedre underhold for præsterne. Ydermere ønskede kongen at blive forskaanet for videre klage i den sag.

Men sognemændene i Marvede ville det anderledes. Da fru Anne Holck ikke ville gaa med til nogen ændring i sin første bestemmelse, og hun fik medhold baade hos superintendent og stiftslensmand, saa tog de sagen i deres egen haand, satte sig op mod hr. Thomas Madsen og ville ikke tilstede, at han gjorde tjeneste i deres kirke; de var vrangvillige og tvære over for ham, ville skille sognene ad og have

en anden præst, ja, de gik saa vidt, at de undsagde ham og truede med at ville lade ham slaa ihjel.

Men dermed havde de halsstarrige bonder ogsaa løbet linen ud. En saadan adfærd kunne ikke tolereres, men indberettedes til kongen, der i et brev, givet paa Skanderborg slot den 6. januar 1573, talte de genstridige haardt til. I brevet henvises til, at de to sogne har været „annexerede tilsammen af arildstid“. Derpaa opremses alle enkeltheder i bøndernes opsætsighed, „hvilket os ikke lidet forundrer, at I eder saadan modvillig dristighed tiltager“. Det paalægges nu strengeligen sognemændene, at de villigt tager hr. Thomas Madsen til deres sjælesorger og giver ham deres aarlige tiende, og hvad anden rente og rettighed de er pligtige at yde deres præst. Men kom der kongen flere klagemaal for øre, og vedblev de at være lige haardnakkede, da ville de blive straffede og miste kongens naade.

Det var rene ord for pengene, og de var ingenlunde spildte paa de Marvede sognemænd, der nu havde at falde til føje. De var jo, naar alt kom til alt, de smaa og ude af stand til at sætte deres vilje igennem.

Alligevel kom de to sogne fra hinanden, men der findes intet oplyst om, hvornaar eller hvordan det skete. Det pudsig ved denne adskillelse er, at hr. Thomas blev Marvedes præst. Han flyttede ind i præstebolet og blev siddende der uantastet i omved fyrretyve aar. Men Hyllinge fik sin egen præst og havde i den tid, hr. Thomas residerede i Marvede, fire forskellige, hvoraf de to, sjællænderen Hans Hansen og jyden Thomas Christensen, dog kun synes at have været i Hyllinge i korte perioder.

Til trods for den nedgang i indtægter, som sognenes ad-

skillelse var ensbetydende med, sad hr. Thomas dog trygt nok i Marvede, men selvfølgelig slap han ikke fri for modgang og bekymringer. To gange i 1590-erne led han stor skade og afbræk ved ildebrand, og den ene gang gik det hans degn lige saa ilde. For nu at komme nogenlunde over disse uheld erhvervede hr. Thomas hos kongen et brev, stilet til stiftets provster, præster og kirkeværger, med anmodning om, at de ville komme ham til hjælp „hver efter sin gode vilje og kirkeværgerne, eftersom kirken formaar“. Omtrent paa samme tid blev han uenig med skaaningen hr. Oluf Lauritsen, der var præst i Hyllinge. Stridens æble var en aarlig afgift, som i 1602 paa Roskilde landemode endelig tilkendtes hr. Oluf. Endnu i 1610 sad begge disse præstemænd ved deres embeder. Dette aar skrev de under paa den fuldmagt, hvormed provsten og to af herredets andre præster sendtes til København for at deltage i hyldingen af den syv aar gamle prins Christian, men faa aar senere var de begge dode. Oluf Lauritsen efterfulgtes i Hyllinge af fynboen Niels Lunde, og hr. Thomas afløstes af Christoffer Arnoldsen de Fine. Sidstnævnte fandt imidlertid kaldet i Marvede lovlig magert, hvorfor han gik til kongen og berettede, at Marvede sogn var saa ringe, at det ikke alene kunne føde en sognepæst. I 1616 udstedtes et aabent brev, hvorefter Vallensved sogn, naar præsten der var død, skulle være anneks til Marvede, dog skulle præstegaarden følge kronen og af lensmanden lægges ind under Korsør len.

Men præsten i Vallensved, Hans Jensen, der vist nok var søn af den første protestantiske præst i Marvede-Hyllinge, hr. Jens Olsen, havde ikke i sinde at lægge sig til at dø lige straks — i hvert fald ikke for hr. Christoffers skyld. I endnu

16 aar maatte denne ernære sig i sit ringe sogn, som han bedst kunne; først i 1632 døde Hans Jensen — efter i 50 aar at have været præst for Vallensved menighed.

Nu skulle man jo ellers have tænkt sig, at hr. Christoffer var tilfreds, eftersom han maa have faaet sine indtægter mere end fordoblet, men det var ingenlunde tilfældet. Allerede det følgende aar besværede han sig til kongen over, at præstegaarden i Vallensved ikke var fulgt med i købet, og i saa høj grad synes denne landsbypræst at have nydt kongens bevaagenhed, at denne kort efter beordrede præstegaarden udlagt til præsten, dog paa det vilkaar, at præsteenken, Margrethe sal. Hans Jensens skulle bo der paa livstid, frit og uden afgift. Siden kom de Fine og enken forøvrigt paa kant om den understøttelse, han ydede hende, men den strid bilagdes i mindelighed.

Ogsaa i andre tilfælde end de her nævnte føjede kongen hr. Christoffer, naar han besværede sig, saaledes i 1622, da den bjergsomme præst gjorde kvalm over, at han havde saa langt til Antvorskov, at han kun med megen møje kunne faa hentet sit brændsel af skoven. Nu begærede han underdanigst „paa Solte (Saltø) skov sin ildebrand at maatte bekomme“. Kongen bestemte, at han fortsat skulle yde afgiften for brændsel til Antvorskov, men tillod, at han godt kunne hente sit brændsel i Saltø skove, og det blev paa det strengeste forbudt fogeder, embedsmænd og alle andre at hindre „os elskelige hr. Christoffer Arnoldsøn heri“.

Iøvrigt var hr. Christoffer, hvad hans slægtsnavn jo ogsaa tyder paa, af fremmed herkomst. Begge hans forældre var indvandret fra Nederlandene. Faderen, organist Arnoldus de Fine, var født i Antwerpen, og moderen Barbara Hieronymi-

datter var fra Friedland. — Tidligere saas i Marvede kirke en rude med glasmaleri, der forestillede en præst i ornat, og underneden stod: „D. Christophorus Arnoldi“. Paa ruden ved siden af saas hans hustru og lille datter, begge i sørge-dragt, og derunder stod: „Karine her Christophers“, og et glasmaleri i en tredje rude forestillede en person i præste-dragt med en bog i haanden og havde underskriften: „Arnoldus Christoffersen 1629“, velsagtens hr. Christoffers søn.

Sidst paa aaret 1638 døde Christoffer de Fine. Han havde allerede i nogen tid holdt kapellan, vel mest af hensyn til menigheden i Vallensved. Det ser unægtelig ud, som om man i Hyllinge og Vallensved sogne har set hen til de Fines død med nogen forventning; næppe var han kold i sin grav, før sognepæsten i Hyllinge, Hans Mortensen Kolding, skrev til kongen og berettede, hvorledes Marvede og Hyllinge sogne tilforn havde haft samme præst, men var blevet adskilt. Derhos begærede han underdanigst, at sognene igen kom sammen, for Hyllinge alene var saa usseligt et embede, at han ikke med sin bedste vilje kunne holde armoden fra døren, mens Vallensved godt selv kunne underholde en præst.

Kongen henvendte sig nu til lensmanden Wentsel Rotkirch og bispen Jesper Brochmand og bad dem undersøge forholdene og indsende en erklæring derom til kancelliet. Indtil han hørte nærmere, skulle saa hr. Hans tage vare paa kaldet i Marvede.

Lensmanden handlede hurtigt. Allerede tre dage efter skrev han til Jesper Brochmand og anbefalede, at Vallensved fik sin egen præst, og at hr. Hans fik Marvede sogn, han havde allerede længe nok siddet i stor armod. Ogsaa biskoppen gik ind for denne ordning, skønt han nok syntes, kaldet

i Vallensved var noget magert, men han og lensmanden fandt, at det var ikke ubilligt, om den præst, der havde baade Hyllinge og Marvede, aarligt betalte „noget maadeligt“ til præsten i Vallensved.

Men ogsaa i Vallensved var man begyndt at røre paa sig, da budskabet om hr. Christoffers død naaede frem. Sognemændene traadte sammen og enedes om at sende et bøn-skrift til kongen. Heri anmodede de om „at maatte fange deres fattige frihed igen og selv efter ordinansen kalde dem en sognepræst“. Dertil ønskede de at beholde den afdøde præsts kapellan, som var en skikkelig og god mand.

De Vallensved sognemænd støttedes i deres andragende af hofmesteren paa Sorø Akademi, Just Høeg, der den 30. dec. 1638 skrev til kansleren Christen Friis og udmaalede vanskelighederne ved, at Vallensved var anneks til Marvede. Der var en god mil imellem de to kirker, og tit skete det om vinteren, at præsten ved tøbrud og paa grund af „tvende slemme aar“ ikke uden livsfare kunne komme fra den ene kirke til den anden, hvorfor det tit var sket, naar kapellanen gjorde tjeneste i Marvede, at folk i Vallensved var blevet ilde betjent i deres saligheds sag.

Det føjede sig, som baade sognemændene i Vallensved og hr. Hans i Hyllinge havde ønsket. Under 10. februar 1639 bestemte kongen, at Hyllinge og Marvede fremtidig skulle have præst sammen.

Der foreligger dog intet om, hvorvidt Vallensved menighed fik den præst, de bad om, men sandsynligheden taler derfor. Han hed Jens Pedersen Foss og var sognets præst i mere end 30 aar.

Men der er nok ingen tvivl om, at Hr. Hans i Hyllinge

blev kisteglad. I 20 aar havde han og hans kone Inger siddet og suget paa labben i et ringe kald, og nu blev med et slag deres indtægter fordoblet.

Endelig var der jo sket det, at det, som tilforn havde hørt sammen, igen var blevet forenet. Adskillelsens aar var omme.

Kilder:

Ny kirkehistoriske samlinger. Bd. 5.

Kirkehistoriske samlinger. 4. rk. Bd. 3.

Kancelliets brevbøger 1572—1616—1633.

Wibergs præstehistorie.

Stamtavler over slægterne Olivarius og de Fine. 1894.

Præsten og Ordsprogssamleren

E. Mau

Af *August F. Schmidt*.

I Slutningen af 1820erne og Begyndelsen af 1830erne kom der en Række unge Præster ned til *Sydvestsjælland*, hvor de overtog Embeder, der tidligere havde været beklædt af rationalistiske Præster, som nu ikke kunde virke længere. Flertallet af de unge Theologer var i deres Studietid kommet i Berøring med *Grundtvig*, selv om de ikke alle var „fuldblods Grundtvigianere“. De førende iblandt dem var dog helt hans Disciple og hengivne personlige Venner, og de blev ved deres Virksomhed Aarsag i, at den nævnte sjællandske Egn blev den første udenfor København, hvor Grundtvigs Syn paa Kristenlivet blev klart og kraftigt forkyndt.

En af de unge Præster, der — uden dog at have nogen fast kirkelig Anskuelse — knyttede sig til det grundtvigskprægede sydvestsjællandske Broderkonvent (oprettet 1833), var *E. Mau*, der i 1834 blev Præst for *Haarslev-Tingjellinge Sogne* (V. Flakkebjerg Herred), som den kirkeligt interesserede Lensgreve *F. A. Holstein* til Holsteinborg havde Kaldsret til.

Jens Christian Edvard Theodor Mau blev født $10/10$ 1808 i Odense. Hans Forældre var Apoteker Carl Heinrich Mau (1768—1821), der døde som Klubvært i *Skelskør*, og Hustru Juliana Maria Feveile (1783—1825), en Købmandsdatter fra Vejle, ogsaa død i *Skelskør*.

Edvard Mau's Farbroder, Gerhard Wilhelm Mau (1776—1858), døde som Kammerraad, Postmester og Apoteker i *Skelskør*¹). Slægten Mau stammer fra Holsten, hvor den i det 18. Aarhundrede talte adskillige Præster.

E. Mau (saaledes skrev J. Chr. E. Th. Mau sig altid) blev Student fra Odense 1827, og i 1831 erhvervede han den theologiske Embedseksamen. Efter et Par Aars Virksomhed som Huslærer hos Grev E. Bernstorff, Gyldensten ved Bøge, i hvilken Stilling han tilbragte Vinteren 1832—33 i Lauenborg, blev han $31/12$ 1834 efter Grev F. A. Holsteins Indstilling kaldet til *Haarslev* og *Tingjellinge* Menigheder. Mau blev præsteviet i Frue Kirke i København $27/3$ 1835, og paa 5. Søndag i Fasten 1835 blev han indsat i sine Kirker i nævnte Sogne.

9. Juli 1835 holdt han Bryllup med *Adolphine Steensen* (1814—92).

Når Mau som Præst i Sydvestsjælland straks knyttede sig til det grundtvigske Broderkonvent, var Aarsagen hertil, at han som ung Kandidat var blevet kendt med den gudelige Vækkelse i *Grejs* ved Vejle, og han havde dér deltaget i de kendte Lægprædikanter Jens Jørgensens og Peter Larsen Skræppenborgs Forsamlinger. Mau blev stærkt grebet af

¹) Om *Skelskør* Apotek se E. Dam og A. Schæffer: *De danske Apotekers Historie* II (1928), 515—22.

dette Forsamlingsliv, han prædikede og talte ofte til de vakte i Grejs og Omegn, og han var i det hele taget de gudelige Forsamlinger en god Mand. Mau var saaledes blandt de første Præster, der stillede sig i venligt Forhold til Lægmandsbevægelsen, uden at han dog fik kendelig Indflydelse paa dens videre Udvikling.

Straks i sit første Kald begyndte E. Mau sin overmaade flittige og nidkære Sjælesørgergerning, som han trofast fortsatte med gennem de 46 Aar, han virkede som Præst i de tre Kald, der efterhaanden blev ham betroet.

Han fortæller selv i sin Autobiografi¹), at han stedse prædikede for fulde Kirker, og han naaede i de 16 Aar, han var i Haarslev-Tingjellinge, at blive meget afholdt af Sognebeboerne. Han udarbejdede med Flid sine lange — ja, som han selv siger, alt for lange Prædikener, hvilket tog ham megen Tid.

Da han hørte til de gudelig vaktes Kreds, kunde han ikke vente, at Biskop *J. P. Mynster* var venlig indstillet over for ham. Dette fremgaar da ogsaa af, hvad Mynster skriver om Mau i sine Visitatsdagbøger. Den 23. Juli 1836 visiterede Biskoppen i Haarslev Kirke. Dette gav Anledning til følgende Bemærkninger af den høje Gejstlige:

„Sognepræsten Mau prædikede over Rom. 10, 10: „Vor Forpligtelse a. at troe med Hiertet til Retfærdighed, b. at bekiende med Munden til Saliggjørelse“. Prædikenen varede 1½ Time. Betydelige Gaver, fordærvede ved Smagløshed og Skraal; Ørerne leed ordentlig derunder. Indholdet i sig selv ubetydeligt, men forskiønnet paa denne Skoles Maade. Under

¹) Udgivet af G. L. Wad i Kirkehistoriske Samlinger 4. Rk. VI Bd. (1899—1901), 629—707.

et meget stille Udvortes synes Manden at giemme en Vulcan af Egoisme og Hovmod. Mod Slutningen ytrede han Frygt for, at det skulde forbydes at prædike Guds Ord, da han i saa Fald vilde søge sin Afskeed; hvorfor jeg gav ham en Reprimande. Han katechiserede ret godt. En meget talrig Forsamling var tilstede, skønt Mau ellers siger, at Kirkegangen snarere er i Aftagende. Ungdommen havde ret god Kundskab, men viste dog ved ethvert Spørgsmaal udenfor Lærebogen kun liden Eftertanke.

1844: Den 5te Julii visiterede jeg 2den Gang i Haarsløv Kirke. Kirken er i anstændig, men dog kun simpel Stand, den kunde især trænge til Maling. Spr. Mau prædikede over Luk. 38-42: „Det ene Fornødne“. Baade Indhold og Foredrag vare temmelig frie for de sidst paaankede Extravagantser; Prædikenen var ret opbyggelig, men i logisk Henseende fattedes det ene Fornødne, bestemt Udvikling af Begreberne, og Orden. Katechisationen levende og god. En meget talrig Forsamling, og Ungdommen svarede meget godt“. ¹⁾

Som man kan se, var Mynster 8 Aar senere, i 1844, mildere end første Gang i sin Dom over Mau, og efter en Aarrækkes Forløb stillede Biskoppen sig endog med stor Velvilje overfor ham ved en paatænkt Forflyttelse til et fynsk Embede. Af Mau's Erindringer ²⁾ fremgaar det, at han mange Aar efter fældede en Dom over sin Præstegerning i de unge Dage, der mærkelig nok er temmelig identisk med den, Mynster i sine Visitatsdagbøger fra 1836 udtalte over den. ³⁾

¹⁾ J. P. Mynsters Visitatsdagbøger 1835—1853 I (1937), 159. Udgivet af Bjørn Kornerup.

²⁾ Kirkehistoriske Samlinger 4. Rk., VI Bd., 670—71, 674.

³⁾ Bjørn Kornerups Udgave II (1937), 296—97. Jfr. I, S. LVI.

Mau oplyser om sin Præstevirksomhed, at der var intet aandeligt Liv at spore i Haarslev-Tingjellinge, da han i 1834 begyndte sin Gerning her, men det kom dog snart, især efter at han havde begyndt at holde Aften-Forsamlinger omkring i Hjemmene. Ogsaa hans mange Husbesøg var af Betydning for den aandelige Vækkelse, der var Maalet for hans Arbejde. I de tre første Vintre holdt Mau Aftenlæsning hos Beboerne to Søgnedage ugentlig, ligesom han fra 1837 og til sin Forflyttelse 1850 stadig holdt Forsamling næsten hver Søndag Eftermiddag, skiftevis i Haarslev (i Almindelighed i Præstegaarden) og i Tingjellinge. Han holdt Skriftemaal Lørdag Eftermiddag, og før den egentlige Skrifтетale og Afløsning katekiserede eller samtalte han med de yngre Nadvergæster. Han holdt ogsaa Bibellæsning for de øverste Klassers Børn i begge Skoler i Pastoratet, en Gang om Ugen i hver, og han satte sig ind i den indbyrdes Undervisningsmethode, som han selv prøvede i de nederste Klasser. De gudelige Forsamlinger, som Mau holdt, blev stedse talrigere besøgt, ogsaa af Folk fra andre Sogne (især fra Krummerup og Fuglebjærg). 1844 paa Mikkelsdag blev en fast Missionsforening stiftet i Haarslev-Tingjellinge og omliggende Sogne. 3—4 Gange om Aaret holdt Mau, saa længe han var i Sydvestsjælland, Missionsmøder for en fyldt Kirke. Disse Sammenkomster hørte til hans Præstelivs kærester Minder.

I 1836 havde Mau en Oplevelse, der længe efter pinte ham og fyldte ham med Selvbeprejdelse. En Kone, Ane Rasmusdatter, der levede i 3. Ægteskab med en Husmand i Haarslev, havde i sit første Ægteskab med en daarlig Mand i et Nabosogn under Trykket af Nød og Armod ombragt sit spæde Barn ved Kvælning, uden at Forbrydelsen blev op-

daget. Hendes 3. Mand blev ved Nytaar 1836 vakt og søgte derefter bestandig Kirken og de gudelige Forsamlinger, ja fik endog Mau til at holde en saadan i hans Hus. Ved denne Lejlighed vakte Samvittigheden hos Konen, der havde set skævt til Mandens Omvendelse, og hun betroede ham den i 1829 begaaede Forbrydelse. Forfærdet ved Tanken om Følgerne af, at Mordet blev bekendt, raadede han hende til ikke at aabenbare det for nogen, men kun sørge for sin Sjæls Frelse. Men pint af Sjæleangst gik hun næste Dag hen til Mau og fortalte ham det passerede. I sin Vaande red Mau, efter at have trøstet hende det bedste, han kunde, over til Pastor *C. F. Rønne* i Høve; begge Præster besøgte i Forening Folkene og bestyrkede Manden i hans senere fattede Forsæt om at melde Sagen til Øvrigheden, hvilken han ogsaa udførte, idet han fortalte om den til Birkedommer Klyver i Rude. Mau skrev samtidig et udførligt Brev om Sagen til Birkedommeren, der ikke betragtede dette som en privat, men som en officiel Skrivelse, og lod det vedhæfte de Forhør, der nu blev afholdt. Efter fire Maaneders Forløb blev Konen ved Højesterets Dom af 15. Juni 1836 frifundet. Sagen, der vakte megen Opsigt, efter at den var kommet offentlig frem, gav Anledning til, at Præsterne Mau og Rønne blev stærkt angrebet i en Pjece, skrevet af Lærer *Rasmus Sørensen i Venslev*, der bebrejdede de to Præster, at Sagen var kommet frem for Domstolene. Nej, Præsterne skulde have ført Konen til hendes Frelser, hvor hun kunde faa den Naade og Syndsforladelse, hun trængte til og søgte efter. Det, som Mau især anklagede sig selv for, var, at han havde talt med en anden Præst om Sagen, i Stedet for alene at søge at berolige Ane Rasmusdatter og hendes Mand og da

overlade det til Tiden, hvad der skulde komme ud deraf.¹⁾

Det maa være om denne Sag, vi finder en interessant Oplysning i Pastorinde *Pauline Petersens* Erindringer. Hun fortæller heri²⁾, hvorledes hendes Mand, Præsten Henrik Petersen, der 1834—53 var Præst i Kastellet og 1853—69 i Allerslev (Præstø Amt), engang sad og talte med *Frederik den Sjette*. Så udbrod Kongen:

.....„Det er nu ogsaa denne *Mau*, — det er mig ogsaa den rette! Der kommer han for en Tid siden op til mig og fortæller mig, at han var blevet kaldet til en gammel syg Kone, der siger ham, at hun ikke kan dø roligt, før hun havde aabenbaret et Mord, som hun havde begaaet i sin Ungdom, — og det var i den Anledning, han kom til mig. „Nu, lad hende da dø i Fred, til hun stedes for en højere Dommer“, siger jeg, „De har vel intet anmeldt for Øvrigheden?“ Jo, det havde han, — en Præst! Tænk Dem! „Ja“, svarede jeg, „hvad vil De saa hos mig? Saa maa jo Sagen gaa sin Gang efter Loven!“

Heraf kan man forstaa, at den samvittighedsfulde *Mau* ogsaa havde talt med selve Landsfaderen om Tildragelsen. Det mærkelige for en Nutidsbetragtning er, at baade de vakte i Haarslevegnen og Kongen syntes det var bedst, Sagen

1) Sagen er udførligt behandlet af *Johs. Balslev* i *Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt VI* (1917), 149—161. Refereret i *Maus Selvbiografi* i *Kirkehistoriske Samlinger 4. Rk. VI*, 671—72. Se ogsaa *Kornerups* Udgave af *J. P. Mynsters Visitatsdagbøger II*, 296—97, 299.

2) Udgave af *Jul. Clausen* og *P. Fr. Rist* i *Memoirer og Breve*, Bd. 31 (1919), 143.

var blevet holdt hemmelig. Ja, selv Frederik den Sjette bebrejder Mau hans Fremgangsmaade!

Der er dog intet at anklage Mau for i denne Affære. Enhver Jurist nu om Dage vilde sige, at han havde optraadt ret og rigtigt her. Men Synd var det for ham, at han skulde faa Sorg af sin retsindige Handlemaade i denne Sag om en mærkelig Aabenbarelse af et begaaet Mord.

Første Søndag efter Hellig tre Kongers Dag 1838 kom Mau farligt til Skade ved at styrte med Hesten paa Ridtet til Tingjellinge Kirke, og han var syg længe efter. Der vistest ham i denne Tid stor Deltagelse fra Kolleger og fra troende Lægfolk.

Omkring ved 1842 fik Mau oprettet en *Laanebogsamling* i Sognekredsen. Han var en velstaaende Mand og kunde derfor stifte et *Legat* for Skolelærerenker i Haarslev og Tingjellinge. Det fik i Januar 1848 kongelig Bekræftelse. Pengene hertil tog han af det Honorar, han fik for sin Bog: „Fire Hundrede Fortællinger for Skolen og Livet“ (1847). Ved Krigsudbruddet 1848 gav Pastor Mau 50 Rdlr. til Indkøb af Heste til Krigsbrug. Den første af Bønderne, som langt fra var rig, raabte da: „Vil De tegne mig for 15 Rdlr.“, og derpaa gik det Slag i Slag. Det lille Haarslev gik saaledes i Spidsen, og det gode Eksempel smittede øjeblikkelig. Mau forestod herefter en Indsamling af Strømper og Lagener saavel som Penge til de tapre Soldater.

Der var noget fynsk i Tonefaldet af Maus høje Stemme og vel ogsaa i hans hele Væremaaede. Han var ingenlunde faamælt, og naar han kom sammen med sine Nabopræster, tog han ivrig Del i deres Forhandlinger. Men der skal ikke

have været særlig Vægt i hans Indlæg, og det var vist ikke fri for, at de andre nu og da smilede lidt af hans højroastede Snaksomhed. Men ingen kunde frakende ham ærlig Vilje til at virke for kirkelig Vækkelse¹).

Pastor Mau var utrolig virksom og flittig baade i sin Præstegerning, i politisk Virksomhed og som Forfatter. Kaldet i Haarslev-Tingjellinge gav ham for lidt at bestille; Folketallet her var i 1850 ialt kun 686, men saa fandt han Udløsning for sin Virkestrang ved Skrivebordet. Blandt andet optegnede han adskilligt om sine to Sogne og indførte dette i Embedsbogen. Et Uddrag heraf indrykkedes adskillige Aar efter i Kirkehistoriske Samlinger I (1849—52), 510—23. Heri giver han gode Oplysninger om Kaldets Præster siden Reformationen. En af disse, *P. R. Duus*, der var Præst for Haarslev-Tingjellinge 1813—26, var, modsat Mau, de gudelige Forsamlingers svorne Fjende²). Endvidere fremfører Mau i sin Afhandling Enkeltheder om Præstekaldets Indtægter, om et gammelt Legat og om et Forsøg paa i 1679 at faa Tingjellinge Kirke nedbrudt paa Grund af dens Lidened og Armod; men heldigvis skete dette ikke. Mest værdifuld er dog nok, hvad Mau oplyser om *Korsbyrd* i Tingjellinge 1610. Det var en gammel Skik at bære et Kors i Spidsen for en Procession, der i Forsommeren bevægede sig gennem Landsbyerne, over Agre og Enge. Jorden blev ved denne Lejlighed bestænket med Vievand. Ved Reformationen

1) Holger Begtrup: Dansk Menighedsliv i grundtvigske Kredse II (1932), 21. I dette Værk, 7—40 findes en Redegørelse for Vækkelseslivet i Sydvestsjælland 1830—50.

2) Se Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt 1952, 58—60.

bortfaldt Korsbyrden, idet Reformatorerne fordømte den i de stærkeste Udtryk som Hedenskab og Papisme¹).

Det er et nyttigt lille Bidrag til Haarslev-Tingjellinge Sognes Historie, Mau fik frem i Kirkehistoriske Samlinger I. Hertil kan føjes, hvad han i sin Selvbiografi fortæller om sin egen Tid (1834—50) i de to Sogne. Ogsaa de deri meddelte Oplysninger, navnlig om kirkelige Forhold, har deres blivende Værdi som Bidrag til Lokalhistorien²). Da Mau førte en rutineret Pen, er hans Levnedsoptegnelser meget letlæste og særdeles underholdende. Interesserede bedes læse dem i Tilslutning til nærværende Afhandling.

*

Selv om E. Mau befandt sig godt i sit sydvestsjællandske Kald, længtes han dog gennem Aarene efter at komme til Fyn, og efter indgivet Ansøgning blev han 14/7 1850 udnævnt til Præst for *Skellerup-Ellinge* Sogne i Nærheden af Nyborg. Han var her med til at stifte det kirkehistoriske Selskab og blev Bestyrelsesmedlem i dette, var en ivrig Deltager i de nordiske Kirkemøder 1857—61 og foranledigede Afholdelsen af et almindeligt Missionsmøde i Nyborg 1860. I

1) Se nærmere P. K. Thorsen: *Afhandlinger og Breve* II (1929), 220 25. Georg M. Vøhtz: *De gamle Gangdage* (Fortid og Nutid VI, 1927), 226—27. Arnold Hansen: *Struensee har intet haft med Bededag at gøre* (Meddelelser fra dansk med.-hist. Selskab, 1936). Særtryk. Med mange Henvisninger.

2) Om Haarslev-Tingjellinge Sogne har P. R. Duus anført gode landbrugshistoriske Oplysninger i sit Værk: „Sorø Amt“ (1840), 221 25. Se ogsaa Traps *Danmark*, 4. Udgave, III (1921), 204—06. Ellers findes der ikke nævneværdig Litteratur om Haarslev-Tingjellinge.

Skelleruptiden skrev Mau en Redegørelse om den gudelige Vækkelses Historie¹⁾ i Kertemindeegnen, trykt i hans Tidsskrift „Ny kristelig Samler“ VI (1860), 327—63. Samme-
steds, 243—93, findes hans Beretning om Missionsfesten i
Nyborg 13.—14. Juni 1860. — *Vilhelm Birkedal* har i sit
Værk: „Personlige Oplevelser i et langt Liv“ II (1890), 158
—62, fortalt underholdende om sit Venskab med E. Mau,
hvis Personlighed og kirkelige Indstilling han giver en god
Karakteristik af.

Mau havde ogsaa *socialle Interesser*. I Haarslevtiden skrev
han vidtløftige Afhandlinger (vist ikke trykte) om Husmæn-
denes Kaar og Stilling, og da han i Tiden 8/9 1852—3/6
1853 var *Landstingsmand* for 6. Kreds, var han med i Ar-
bejdet for en Revision af 'Tyendeloven, som han talte om i
Rigsdagen, hvor han iøvrigt, sin Sædvane tro, tog Ordet
i Forhandlinger om forskellige Emner. Han tog virksom Del
i Drøftelsen af Lovudkastet om en forandret Sammensætning
af Sogneforstanderskaberne, om Ophævelsen af den jyske
Toldgrænse, om Brændevinsbeskatningens Forandring
m. v.²⁾

På Fyn forblev Mau i 13 Aar. Den 17. November 1863
udnævntes han til Præst for *Farum* og *Værløse* Pastorat i
Nordsjælland³⁾). Her forblev han, til han 28. Maj 1880 tog

1) Et Emne han tidligere havde skrevet om i Nord. Kirketidende 1836,
Nr. 26.

2) Kirkehistoriske Samlinger 4. Rk. VI, 699, 707. A. Lauesgaard: For-
tegnelse over Rigsdagens Medlemmer m. m. 1848—1916 (1916),
Rigsdagssamlingen 1852—53, S. 31.

3) Elvius: Danmarks Præstehistorie 1869—84, 114. Om Klokkeren og
hans Arbejde samt forskellige kirkelige Forhold i Farum i Pastor
Mau's Tid, se Bogen: „Den gamle Klokker i Farum“, med Forord
af Marius Kristensen (1928), 122—140.

sin Afsked og flyttede til København. Her tilbragte han sine sidste Aar i stor Skrøbelighed. *Vilhelm Brkedal*, der besøgte ham nogle Maaneder før hans Død, skriver herom: „Det var kjendeligt, at han bar paa sin Helsot, og han var i Guds frygt fattet derpaa. Han modtog mig med det gamle broderlige Venskab og talte gudhengivent om sin snarlige Bortgang. Men ogsaa nu fornægtede hans underlige, næsten massive Naivitet sig ikke. Vi talte om Sygdom og dennes mer eller mindre smertelige Beskaffenhed. Da udbrød han: „Ja, men min Sygdom er dog den *ubehageligste*, Man kan tænke sig“. En Dødssygdom under Kategorien „Ubehagelighed“ er der noget uvilkaarligt Komisk i. Vi sagde hinanden Farvel med fuld Vished om, at vi sidste Gang saas i dette Liv, og han med sin ærlige kristne Tro er forvist, „faret vel“¹⁾). Mau døde den 4. August 1885 og blev begravet i Farum.

*

Allerede i sin tidlige Ungdom havde E. Mau Lyst og Trang til at skrive, og da han var jernflittig, lykkedes det ham i Aarenes Løb, fra det første Aar i Haarslev og til Pen-
nen faldt ham af Haanden i den høje Alder, at faa trykt en Mængde større og mindre Arbejder af religiøs eller stærkt religiøst præget Art. Der findes et Væld af bibliografiske Oplysninger om Maus omfangsrige Forfatterskab i *Th. H. Erslews* uovertrufne Værk: „Almindeligt Forfatter-Lexicon“ II (1847), 244—46, og Supplementsbind II (1864), 337—41. Selv har Mau i den tidligere gentagne Gange omtalt Autobiografi i „Kirkehistoriske Samlinger“ givet talrige Oplysninger om sine skriftlige Arbejder, hvorfor man her i Kort-

¹⁾ Personlige Oplevelser i et langt Liv II, 161—62.

hed kan nøjes med at omtale i hvert Fald de religiøse Bøger og Artikler, han til Overflod fik offentliggjort. Af hans forskellige Prædikensamlinger er „Evangelisk kristelig Postil“ (1843) den mest kendte. I en længere Aarrække redigerede han „Kristelig Samler“ (VII—XVII, 1844—54) og „Ny kristelig Samler“ (I—XIII, 1855—67). 1845 udgav han „Kristelige Betragtninger til hver Dag i Aaret efter F. Arndts Morgenklänge aus Gottes Wort“ og 1847: „400 Fortællinger for Skolen og Livet“, et Værk, der efterhaanden kom i 4 Oplag og gjorde Mau's Navn kendt over hele Norden. 1868 udkom en ny Andagtsbog af Mau: „Aandelig Skatkammer“. I „Kristelig Samler“ bestaar Indholdet mest af, hvad Redaktøren fandt værd at bringe videre af det, han kendte fra sin udstrakte Læsning i dansk og fremmed Litteratur. Bidragene er af højst forskellig Art og Værdi.

E. Mau's opbyggelige Bøger og Samlinger udøvede i sin Tid en betydelig Indflydelse, især i Folkets brede Lag. Der var i ham selv saa meget af Almuesmandens Natur og Tankegang, at han forstod at vælge det af sit store Stof, som vilde tiltale de jævne Læsere.

*

I 1849 begyndte Pastor Mau, naar han holdt Møder om Aftenerne i Haarslev Skole, at meddele og forklare *Ordsprog*, idet han da var blevet optaget af disse Tankesprog, der uden Tvivl har haft en befrugtende Indflydelse paa hans Forkyndelse. Han lod en Ordsprogssamling gennemdrage med Skrivepapirs-Blade, og indførte derefter paa disse efterhaanden, dog i en vis Orden, en Mængde Ordsprog, Talemaader og Mundheld, som ikke fandtes i Bogen selv, men

som han havde hørt i Folkemunde eller truffet paa i forskellige Skrifter. I lang Tid samlede Mau dog blot til sin egen Fornøjelse, af Interesse for Sagen og uden Tanke om at udgive noget Arbejde i den Retning. Men alt som Samlingen forøgedes, voksede ogsaa Mau's Deltagelse for Arbejdet, og i henvendte ti Aar lagde han saa næsten al anden litterær Syssel med Pennen til Side, for stadig og uafbrudt at kunne anvende den ham levnede Fritid til med al Kraft og Iver at fortsætte sit Arbejde med at samle og ordne, saaledes at Frugten og Udbyttet deraf med Tiden kunde blive skikket til at offentliggøres. I 1878 var den flittige Præst da saa vidt, at han kunde udsende første Hefte af sit Ordsprogsværk, der allerede Aaret efter var færdigudgivet.

Arbejdets fulde Titel er: „Dansk Ordsprogs-Skat eller Ordsprog, Skjæmtesprog, Rimsprog, Mundheld, Talemaader, Tankesprog, samt et lille Udvalg af Bibelsteder. Efter trykte og utrykte Kilder samlede og ordnede, tillige med nogle Varianter, Oplysninger og Henvisninger“¹⁾. Bind I (A—L) er paa ialt 689 Sider. Bind II (M—Ø) er 640 Sider stor. Paa de ialt 1329 tættrykte Sider findes ikke mindre end 12,161 Ordsprog med Varianter. Bag Udgivelsen i 1878—79 af denne uhyre Samling Ordsprog ligger en overordentlig Arbejdspræstation, men Mau kendte aldrig til at spare paa Kræfterne. „Dansk Ordsprogs-Skat“ er det største Ordsprogsværk, der findes mellem Præsten *Peder Syvs* „Danske Ordsprog“ (I 1682, II 1688) og Folkemindesamleren *Evald*

¹⁾ I Forbindelse med dette Værk, der ganske afviger fra Mau's øvrige Forfatterskab, bør nævnes, at han i Berlingske Tidende 1846, Nr. 292, Tillæg, har faaet offentliggjort en Artikel: „Om det danske Sprogs Udvikling og en nøiere Forening af de nordiske Tungemaal“.

Tang Kristensens „Danske Ordsprog og Mundheld“ (1890). Ligesom Syv tog Mau meget med, som ikke i egentlig Forstand kan kaldes Ordsprog, men hans Bog har ved sin Righoldighed gjort god Tjeneste og er endnu af Værdi, skriver Dr. *Marius Kristensen* i sin Biografi af den gamle Haarslev-Præst i Dansk biografisk Leksikon XV (1938), 4241).

Ogsaa Professor *Johannes Brøndum Nielsen*²⁾ fremhæver Værdien af „Dansk Ordsprogs-Skat“, idet han omtaler den som vor righoldigste Samling, med over 12,000 Numre, hvoraf hvert ofte har flere Variantformer. Og i Dr. *Aage Hansens* store Udgave af „Peder Syvs Danske Ordsprog“ (1944), anerkendes Side XVIII Mau's Arbejde som et betydningsfuldt Værk indenfor vor Ordsproglitteratur. Aage Hansen har i sin udførlige Kommentar til Syvs Ordsprog hist og her haft Gavn af „Dansk Ordsprogs-Skat“, der ogsaa ved sin Fremkomst blev modtaget med al mulig Honnør fra Videnskabens Side (af *Svend Grundtvig*).

Mau's Arbejde gav Stødet til, at *Evald Tang Kristensen* ordnede alle sine indsamlede Ordsprog, Mundheld, Skæmtesprog, stedlige Talermaader, Slagord og Samtaleord med en samlet Udgivelse for Øje. Hans Værk: „Danske Ordsprog og Mundheld“ fra 1890, der fortrinsvis indeholder Stof op-

1) En for skarp Dom over Mau's Ordsprogsudgivelse fælder Kirkehistorikeren L. Koch (i Brickas Dansk biografisk Lexikon XI, 1897, 199), naar han udtaler, at Mau manglede baade Kundskaber og kritisk Sans til at udføre et saadant Arbejde; han kunde ikke sigte det Stof, han havde indsamlet. Noget lignende lyder Prof. H o l g e r M o s b e c h s Ord ... „Men dertil manglede han dog de fornødne videnskabelige Forudsætninger“ (i Dansk biografisk Haandleksikon II, 1923, 610; med Billede af Mau).

2) Danske Ordsprog (1942), 28.

tegnet direkte fra Folkemunde, er med sine 670 Sider ligeledes et Hovedværk i vor Ordsproglitteratur. I et længere Forord til dette gør E. Tang Kristensen udførligt rede for vore Ordsprogs Indhold og Værdi og for sin Indsamling og Udgivelse af dem. Samtidig fremkommer han med Oplysninger om sin Brevveksling med Mau og fremfører dernæst forskellige kritiske Bemærkninger vedrørende „Dansk Ordsprogs-Skat“. Navnlig anker Tang Kristensen over, at Mau ikke har optegnet ret mange Ordsprog fra Folkemunde, og at han ikke var ordentlig kendt med Dialektudtryk og særegne Ord paa Stedmaalene. Da Mau ikke vidste, hvad „en Meldmad“ var, maatte E. T. Kr. sige ham Farvel, og derpaa besluttede han sig til selv at udgive en Ordsprogssamling. Dette har man jo kun Grund til at paaskønne, og 11 Aar efter at Mau's Værk havde set Lyset, kom saa Tang Kristensens Ordsprogsbog, der giver et stærkt Indtryk af, i hvor høj Grad Befolkningen endnu i 1870—80erne betjente sig af Ordsprog, Mundheld m. v. For den videnskabelige Udforskning af denne Slags Folkeminder er Mau's og E. Tang Kristensens Bøger af stor Værdi. Dette ser man ikke mindst i Kommentaren til Dr. Aage Hansens Udgave af Peder Syvs grundlæggende Ordsprogsværk.

I et længere Forord til „Dansk Ordsprogs-Skat“ giver E. Mau lærerige Oplysninger om sit Arbejde med vore Ordsprog, der hyppigt indeholder Vidnesbyrd om vort Folks praktiske Livsfilosofi eller Livsvisdom, tit fremsat paa en smuk, poetisk Maade, i faa og fyndige, stundom slaaende Udtryk.

Folkeviddet har i Ordsprogene udtalt sig med Lune og Sindrighed og paa en umiddelbar Maade om mange Ting;

i dem afspejler sig ikke alene Sproget til de forskellige Tider, men ogsaa Folkets Tænkemaade og Levevis, dets Sæder og Skikke. Vi lærer af Ordsprogene at kende det danske Folks Forestillinger gennem de henrundne Tider, baade om aandelige og jordiske Anliggender. Vi ser i dem vore Forfædre afmalede som de var, med deres Lyder og Dyder; vi hører dem snart i godmodig Skæmt, snart med bidende Skarphed revse deres Tids Daarligheder, som de ikke sjælden gør latterlige. Der er ikke et Livsforhold, uden at det bliver taget under Behandling, og uden at de Gamle derpaa har øvet deres Vid og Kløgt; og det betragtes baade fra den lyse og den mørke Side. Til de anskueligste og mest betegnende og tillige de morsomste Ordsprog hører saadanne, hvori Personer af forskellige Livsstillinger indføres talende, og i dem har Folkevittigheden især faaet Lejlighed til at strømme ud som af et rigt Kildevæld. Peder Syv i Hellested siger (1682) om vore Ordsprog, at de „pryde og formere Talen, skærpe Nemmet, forlyste Venner og andre i Samkvem, ere yndige at give hos høje og ringe Folk med faa og kløgtige Ord en lang Mening tilkende. Ja, saadan Tale gør derfor tit, at man letteligen kan overtale. De formaa meget med Kraft og Eftertryk at bevise noget De lære os de forbigangne Ting, undervise os om de nærværende og tilkommende; sige os, hvad vi skulle gøre og lade, give os Kundskab om meget af Naturen. Korteligen, de gavne og forlyste Ordsprog skulle bruges ikke som Mad, men som Krydderi og Lystmad; ikke til Mæthed, men (til) Forlystning, ikke allesteds, ikke for tit“

I vore Dage fremstaar der næppe Ordsprog af samme Værdi som de bedste blandt de gamle Tidens, saa *Grundt-*

vigs Vers i Digtet om Peder Syv (fra 1849) har ikke nu længer Gyldighed:

*„Daglig nu de gamle Ord
over Skolebænk og Bord,
op fra Bog og Skammekrog
krybe ind i Folkemunden,
flyve ud som Nordlyssprog
og gør atter lyst i Lunden.“*

Det var en god Gerning, E. Mau begyndte, da han i Haarslev i 1849 grundlagde sin store danske Ordsprog-Skat. Dette Værk vil altid værne om hans Minde.

To Landsbyer ved Haraldsted Sø.

Af Johs. T. Christensen.

De nedlagte Landsbyers Historie har al Tid et Drag af Vemod, som Tid og Udvikling dog forlængst har mildnet. Af de fire heri nævnte Torpbyer, Udflyttere fra de omliggende Hovedbyer, er de tre, Svenstrup, Ejlstrup og Kærup saa godt som udslettede, medens den fjerde, Slangerup, fremdeles trives efter mange Omskiftelser.

*

Landevejen Ringsted—Holbæk krydser 4—5 km nordvest for Ringsted, ved Herregaarden Lille Svenstrup, den brede og bugtede Ringsted Aa, som lige har begyndt sit sindige Løb fra Haraldsted Langsøs vestlige Runding gennem et smalt Engdrag. I ældre Tider var Aaen paa en kort

Strækning Skel mellem Lille Svenstrups Marker til Vest og Landsbyerne Ejlstrup og Slangerup til Øst.

Ovre paa den østre Skraaning midtvejs mellem Herregaarden og Søen staar et rankvoksent Løvtræ. Det er meget højt. Dets slanke, hvide Stamme er uden Grene. Kun allerhøjest oppe udbreder det en bladrig Krone, som ses viden om. Nær dets Voksested laa Landsbyen Ejlstrup med sine tre Gaarde paa Rad.

Hverken Ejlstrup eller Lille Svenstrup var indbefattet i Ringsted Klosters vidtstrakte Jordomraade, men omsider blev ogsaa Ejlstrup, som saa mange andre Landsbyer, et Bytte for Stordriften og sank i den Jord, som gennem mange Aarhundreder havde baaret den.

Ejlstrups Gaardtofter strakte sig helt ned til Aaen, og Bymarken grænsede mod Øst til de Marker, der blev dyrket af de fem Gaarde, som var Landsbyen Slangerup. Denne By laa tæt ud mod Søen, som i ældre Tid paa dette Sted dækkede mere Land end nu. Overfor, paa det smalle Vands modsatte Side, laa Haraldsted med sin Kongsgaard, sin Kirke — og sit Kapel til Minde om Mordet paa Knud Lavard i Haraldsted Skov den 7. Januar 1131.

I Middelalderen, Aar 1370, staar Slangerup opført i Roskildebispens Jordebog med Navnet Slanethorp. Den var da Kirkeby. Men Ruinen af dens Kirke — eller Kapel — har længe ligget under Mulde. En foreløbig Undersøgelse, foretaget af nu afdøde Pastor Severinsen, Bringstrup, før Verdenskrigen og den tyske Besættelse af Danmark, gav til Resultat, at Nationalmuseet paatænkte Udgravning, men Krigen hindrede Udførelsen, og siden er intet foretaget. Ruinen er midt for den østlige Udkant af den nuværende

Slangerupgaards Have. Det gamle Kirkehus har staaet saa nær Søbredden, at det, naar Søen laa blank og morgenstille, har spejlet sig deri, medens Klokkerne kaldte Ejlstrups og Slangerups Beboere til Morgenandagt, og Haraldsted Kirkes Klokker klang over Søen og blandede deres Malmklange med Slangerups.

Ejlstrup og Slangerup laa lidt udenfor Hovedvejen, hvor Konger og gejstlige Fyrster med deres pragtfulde Følge, og i Krigstider Hærskarere, færdedes gennem Haraldsted over den smalle Landstrimmel mellem Haraldsted og Gørlev Søer mod Sassurbro over Tuel Aa ved Fjenneslevmagle. Byerne var forbundet med en Sognevej, et Spor saa gammelt som Byerne selv. Fra Slangerup fulgte den Søens Skrænter og Vige og rundede ned mod Ejlstrup ved Aaen. Skøn var Kirkevejen, og Slægt efter Slægt vandrede den i onde og gode Tider.

Meget ændredes i Reformationens store Tidehverv med dens Trosiver og med Menigmands sidste store Oprør mod Herremændene, der nu ikke mere følte sig som Høvdinge blandt Frimænd, men som mægtige Herskere over kuede Bønder, ja, over selve Kongemagten.

Den største Ændring af verdslig Art var, at Kirkens store Jordegods blev Kronens. Den lille Slangerupkirke — bygget i Asser Rigs og Absalons Tid, da Kirke efter Kirke rejstes i Danmarks unge Kristenhed — stod foran sin Nedlæggelse. Kongerne Frederik d. 2. og Christian d. 4. interesserede sig meget for det nyvundne Gods, Frederik d. 2. vist især for Jagtens Skyld. Han havde Øje for de herlige Jagtmarker langs den milelange Langsø. I 1571 gav han Ordre til at nedrive Kirken og bruge Materialet til Opbygning af Ring-

sted Kloster. Befolkningen, som var vant til at søge den lille Kirke, om hvilken deres Slægtnings Grave laa, fik Besked om, at de skulde søge Kirke i Ringsted.

Nu var her mere Brug for en Jagtgaard, og i 1586 fik Klosterskriver von Meissen Forlening paa Slangstrupgaard mod, at han, som det paa jævnt dansk udtrykkes, skal skaffe gode renlige Værelser til Kongen, hvis hans Vej skulde falde der forbi, og han skulde faa Lyst til at tage ind dér til et Maaltid Mad.

Klosterskriverens Gaard kan kun have været en almindelig Bondegaard, for Lejligheden udstyret lidt bedre end Byens andre Gaarde. I hvert Fald har Slangstrup ved de forskellige Handeler med Byen sine fem Gaarde, ogsaa da Kronen i 1664 solgte Ringsted Kloster og Fæstegods, deri indbefattet Slangstrup, til Hofslagter Niels Olufsen. Frederik d. 3. havde efter Svenskekrigen smaat med Penge. Hans Slagterregninger var bleven for store, men de — og eventuelt anden Gæld til vedkommende — kunde jo glide ind i Beregningerne ved Salg af Krongods. Og saa fik Slagteren Skødet.

— En anden Hofbetjent med samme Efternavn, Køkkenskriver Hans Olufsen, fik samme Aar fra Kronen Skøde paa 25 Gaarde i Kværkeby, og det ligger nær at antage, at her er ogsaa Tale om en forfalden Regning.

Kong Frederik d. 3.s Efterfølger Christian d. 5. tilbagekøbte i 1688 Ringsted Kloster af Niels Olufsens Svigersøn, men denne Gang var Slangstrup ikke indbefattet. Den kom en Overgang i private Godsejeres Eje, men tilbagekøbtes i 1719, og Kronen fik sit Skøde fra Major Donop, Hellestrupgaard i Flinterup, som en Tid var Amtmand over de daværende Antvorskov og Korsør Amter.

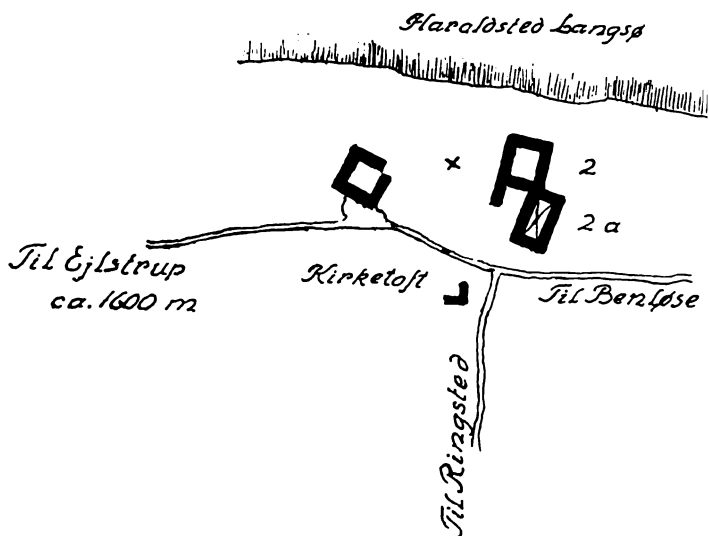
I 1722 afstod Frederik d. 4. atter Slangerup, denne Gang til sin Svoger, Grev Ferdinand Daneskjold Laurvigen, til hvem han faa Aar forinden havde overdraget Skjoldenæsholm. Grev Ferdinands Søn og Efterfølger, som døde ung, var gift med Grevinde Anna Joachimina, f. Ahlefeldt, som af Skjoldenæsholms Fæstebønder mindedes med Hjertens Tak og Ærbødighed (Hun omtales i Aarbogen for 1953 i Afhandlingen om Allindemagles Nedlæggelse).

Alle disse Ejerskifter har næppe berørt Slangerup Bønder synderligt. Byen havde fremdeles sine fem Gaarde, hvis Beboere nævnes ved Navne i 1682. Men ved Folketællingen i 1787 er der kun tre navngivne Fæstere. I Tidsrummet mellem disse to Aarstal er sket Ændringer, som varslede nye Tider og Skæbner.

I 1804 blev Kancelliraad Quistgaard Ejer af Ringsted Kloster og Fæstegods, deriblandt Slangerup. Han ejede ogsaa Herregaarden Kærup i Benløse Sogn. Ved Salget af Ringsted Kloster i 1810 beholdt han endnu nogle Aar Kærup, og herunder sorterede nu Ejlstrup og Slangerup. Sidstnævnte By gik i Arv til Sønnen Morten Quistgaard.

*

I Folketællingslisterne for 1787 nævnes disse tre Gaardfæstere i Slangerup: Christoffer Olsen, Niels Jensen, Niels Pedersen. Christoffer Olsen var da 66 Aar og Niels Jensen 55. Disse ældre Fæstere er ikke nævnt mere. Deres Slægt, som vel igennem længere Tid har været tilknyttet Slangerup, spredtes. De gamle Slangerupbønder vil glemmes, som Sne der faldt i Fjor og som de gamle Gaarde, af hvilke der ikke mere er let synlige Spor.

Slingerup By ved Udskiftningen. Den overkrydsede Gaard nedlagdes ved Udskiftningen saavel som Udflyttergaarden, der laa ca. 1500 m sydøst for Byen. Den ny Slingerupgaard rejstes paa Kirketoften. X betegner Kirkeruinens Beliggenhed.

Ved Udskiftningen fik Gaardene ny Matrikelsinddeling saaledes:

- Nr. 1: Den vestlige Gaard, beliggende midt i det Areal, som snart blev dækket af en ny Slingerupgaards Have. Denne Gaard tildeltes den Del af Jorden, som laa vest for Slingerup—Ringstedvejen, og blev overdraget til Morten Quistgaard. Paa Udskiftningskortet er ogsaa anført Navnet Christen Kusk, som har drevet Gaarden i Morten Quistgaards Mindreaarighed.
- Nr. 2 og Nr. 2 a: Byens to østlige sammenbyggede Gaarde, som Niels Pedersen fik Fæstebrev paa.
- Nr. 3: En i Udmarken beliggende Gaard, der fik tildelt nogen mere Jord og blev Selveje som Nr. 1. Dens

første Ejer var Søren Motzfelt, Søn af Kordegn Motzfelt, Ringsted. Han byggede Søgaard paa dens nuværende Plads og nedrev den gamle Gaard.

Kort efter Morten Quistgaards Overtagelse af Nr. 1 rejstes en ny Slangerupgaard paa den Plads, hvor Slangerupgaarden fremdeles ligger. Der blev bygget tre lange sammenhængende Bindingsværkslænger med Indkørsel i den østre og Stuehus i den vestre Længe. I Gaardens Nordside laa en mindre Mejeribygning, som syntes ældre end de andre Bygninger.

To af de gamle Gaarde, den i det ny Haveanlæg og den sydligste af de to sammenbyggede Gaarde mod Øst, genrejstes ikke mere efter en Brand, som nylig havde hærget Byen. Derimod har den ene Gaard endnu en Tid ligget i Byen og havde vist en Fæster efter Niels Pedersen. I hvert Fald melder Kirkebogen, at 1849 døde Gaardmand Hans Pedersen, Slangerup. Derefter blev, hvad der var tilbage af de to Gaardes Marker, inddraget under Slangerupgaarden. Og det gamle Slangerup var forsvundet, men et nyt var under Udfoldelse, medens det gamle endnu mindedes af Mennesker, hvis Slægtstraade slynger sig ind til den gamle By ved Søen.

Slangerup bestod nu af to større Gaarde, men en Udparcellering af Slangerupgaardens Marker begyndte tidligt, saa Antallet af ny Hjem af forskellig Størrelse, dels langs Søen, dels ned mod Benløse Skel i den modsatte Side af Omraadet, Tid efter anden stærkt forøgedes, og de oprindelige Planer om at samle hele Omraadet, undtagen Søgaard til en Hovedgaard, kunde, som Forholdene artede sig, ikke gennemføres.

Mellem Beboerne i Slangerupgaard og Søgaard var der Slægtsforbindelse. Medens Morten Quistgaards Fader, Kancelliraaden endnu boede paa Ringsted Kloster, forelskede en ung Huslærer, Cand. teol. Ernst Christian Fischer, sig i sin smukke Elev, Frk. Lucie, der gengældte hans Følelser, og da Kancelliraadfamilien ikke regnede Forbindelsen for passende for deres Datter, maatte han bortføre sin trolovede. Hendes Forældre forsonede sig dog siden med det skete og skaffede Svigersønnen Præstekald i Bringstrup. En Datter herfra, altsaa Morten Quistgaards Søsterdatter, Hanne Fischer, blev gift med den anden Ejer af Søgaard, Peder Motzfelt.

Morten Quistgaards Gaard gik i Arv til to af hans Børn, Jørgen og Elisabeth, som begge forblev ugifte og i en meget lang Aarrække boede paa Gaarden.

Quistgaardslægten har haft adskillige dygtige Jordsamlere, men dette Søkendepar var af en anden Type. Milde og gæstfri og, saavidt man kan se, lykkelige i de naturskønne Omgivelser og i deres Godhjertethed og Glæde ved at se glade Mennesker i Hjemmet, maa de indrulleres blandt Slægtens Spredere. Deres Husførelse med Fest og Glæde til Standsfæller og til Menigmand overskred deres beskedne Evner som Jorddykere og Administratorer af et større Landbrug, og naar Indtægterne ikke forslog, bar de sig ad som Kongerne, naar de var i Pengetrang, de solgte af Jorden til Betaling af Regningerne og fortsatte iøvrigt som hidtil. Deres Godhed og Sorgløshed virkede sammen til at ændre Slangerups Fremtid fra Herregaards Mark til de mange Smaahjems By.

Den 83-aarige fhv. Sognefoged Jørgensen, Benløse, mindes fra sin Barndom Søkendeparret Quistgaard. Der var ingen

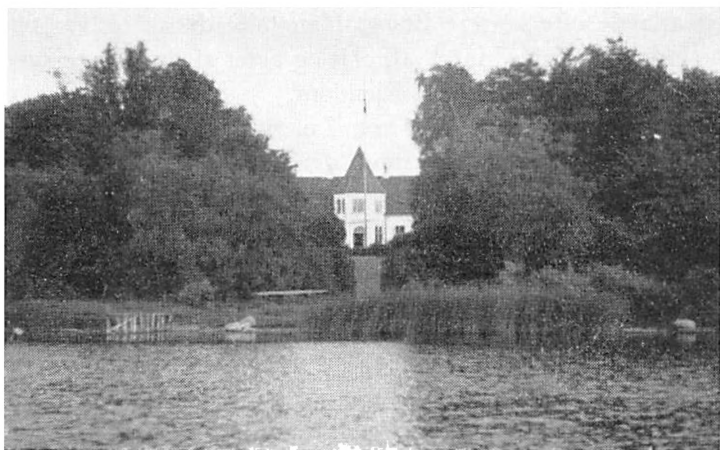
Præstegaard i Benløse, men stor Kirkegang, og hver Helligdag fyldtes Jørgensens Fødegaard med Hestekøretøjer fra Omegnens Storgaarde og andre Hjem. De to Søskende var stadige Kirkegæster. De var venlige og stilsfærdige. Men, siger den gamle Sognefoged, i de Tider følte man sig alligevel ikke saa fri som nu om Dage overfor Folk af Stand. Det var Rester af gammel Vane fra de kuede Bønders Tid. Jørgensen kan tale med om denne Arv fra Fortiden. Hans Slægt har haft Hjemsted i den Gaard, hvor han bor, fra Tiden op mod Svenskekrigen i 1650erne og „tjent“ adskillige Herrer. Slægten fortsætter i Gaarden, der længe har været Selveje.

De to Slægter Motzfelt og Quistgaard var gennem næsten hele det 19. Aarhundrede knyttede til Slangerupgaarden og til Søgaard. Peder Motzfelts Hustru, Hanne Fischer, døde ung, og efter hendes Død sad Peder Motzfelt Enkemand i 53 Aar til sin Død, da Sønnen Søren Motzfelt overtog Gaarden. Han var den sidste af Slægten paa Søgaard, som efter hans Død i 1901 blev solgt til Købmand Agersted, Ringsted, og videresolgt til dennes Datter og Svigersøn Herman Pedersen, Ringted. Søren Motzfelts Son Emil havde i nogle Aar Proprietærgaarden Pengeskiftegaard i Fæste fra Ringsted Kloster, men da Gaarden efter Fæsteafsløsningsloven i Tiden mellem de to Verdenskrige blev Selveje, solgte Motzfelt den til Lille Svenstrup.

De to gamle Søskende paa Slangerupgaarden døde i 1890, og deres Dødsbo solgte i 1895 Gaarden til Landbrugskandidat H. Madsen, Valsøllille, gift med en Datter fra Egtvedgaarden i Haraldsted Sogn.

Efter Proprietær Madsens Overtagelse af Slangerupgaarden, som da havde ca. 250 Tønder Land, blev yderligere

frasolgt Jord. Madsen opbyggede Gaarden i dens nuværende Skikkelse med en smuk Hovedbygning foran Haven, som strækker sig ned til Søen.

Slangerupgaards Hovedbygning med Udsigt over Søen.

Efter Proprietær Madsens Salg af Gaarden i 1911 fulgte fire Ejerskifter i hurtig Rækkefølge. Men i 1925 købte den tyske Godsejer Berthold von Sethe den, og her begynder et nyt Kapitel i Slangerupgaardens omskiftelige Historie.

*

von Sethes hjemlige Godser laa i Pommern. Der havde han sit Hjemliv, men baade han og hans Hustru gæstede jævnlig deres danske Gaard, dog i Reglen kun faa Dage ad Gangen. Efter Verdenskrigens Udbrud kom Ægteparret et Aar herop paa Hitlers Fødselsdag. Det var en udbredt

Antagelse, at Englændernes Landgang paa Fastlandet skulde ske den Dag, og da ønskede de ikke at være hjemme. De blev her en Uges Tid.

Den tyske Godsejer var meget interesseret i Gaardens Drift og aflagde ofte kortere Besøg. Han talte dansk og var en besindig og venlig Mand, afholdt og agtet af de Mennesker, der ledede Driften af hans Ejendom.

I det Skudsmaal, de, der kom i nærmere Forbindelse med von Sethe, giver ham, er intet, der tyder paa, at han med Rette kan henregnes til den Gruppe af illoyale i Danmark bosatte Tyskere, som straks ved Danmarks Besættelse var rede til at forraade det Land, som gennem mange Aar havde vist dem Gæstfrihed og Venlighed. „Naar jeg er i Danmark, er jeg dansk“, sagde von Sethe, og han var yderst forsigtig for ikke at saare danske Følelser.

Som stor Godsherre hørte han i Kejsertiden til de adelige Kredse, som stod den tyske Kejser Wilhelms Hof nær, og efter Kejserens Afsættelse fortsattes Venskabsforholdet. Da Kejser Wilhelm var afgaaet ved Døden, rejste von Sethe til Danmark for paa Begravelsesdagen at hejse det danske Flag paa halv i Slangerupgaards Have. Naar der ved enkelte Lejligheder flagedes med tysk Flag, vajede det jo Side om Side med det danske.

Han afholdt sig fra al Forbindelse med Besættelsesmagten. Kun en Officersven blev modtaget, men naar han blev hentet paa Ringsted Station, var der al Tid civilt Tøj med i Vognen til ham, saa Besøget ikke paa nogen Maade skulde vække Anstød.

Det er vist ikke for meget sagt, at von Sethe elskede sin Slangerupgaard saa højt, at det var ham meget bittert at

skulle tage Afsked med den, da den, som andet dansk Gods i tyske Statsborgeres Eje, ved Krigens Ophør blev overtaget af den danske Stat.

Hans Godser i Tyskland kom efter Krigens Ophør under russisk Kontrol, saaledes at Størsteparten af, hvad han ejede, opslugtes i den Malstrøm, Hitlers Erobringskrig havde forarsaget.

Og dermed endte Slangerupgaard's sidste Storhedstid. Gaarden havde den Gang 178 Tdr. Ld.

Et Par unge Mennesker udgaaet af jyske Landmandslægter fik i Gaardens tyske Tid nær Tilknytning til den. I 1928 blev A. Kristensen fra Sall ved Aarhus Gaardens Forvalter under nu afdøde Inspektør Kipp, en Broder til Forpagter Kipp, Allindemaglegaard, og røgtede denne Gerning i fem Aar, til han giftede sig. Hans Hustru var fra Fruering ved Skanderborg og var Husjomfru paa Nabogaarden Pengeskiftegaard.

Efter i nogle Aar at have haft Bestyrerplads, først paa Valbrøndgaarden i Sigersted, derefter paa en større Gaard i Fredericiaegnen, vendte Ægteparret i 1937 tilbage til Slangerupgaarden, som siden har været deres Hjem. Inspektør Kristensen og Frue ledede Gaardens Drift dygtigt og solidt, og Godsejeren, som fulgte med i alle Enkeltheder vedrørende Gaardens Drift, forstod, at den var i gode Hænder og et Sted, han stadig holdt af at gæste.

Da Statens Jordlovsudvalg havde overtaget Gaarden, fortsatte A. Kristensen som Inspektør. Der gik en Aarrække, før der skete større Forandringer, idet der var Planer om Oprettelse af en militær Øvelsesplads paa Gaardens Marker. Disse Planer blev omsider opgivet, og Gaardens Inspektør,

som havde ledet Ejendommens Drift saavel til den tyske Godsejers som til den danske Stats Tilfredshed, fik i 1952 Skøde paa Gaarden, efter at der var frasolgt ca. 77 Tdr. Ld. til Tillægsparceller til de omliggende Smaaejendomme og til Oprettelse af et nyt Brug paa 16 Tdr. Ld. Slangerupgaard har derefter 101 Tdr. Ld.

Og dermed er for Landsbyen Slangerups Vedkommende et Kredsløb sluttet. Da Klosterskriveren fra Ringsted i 1586 blev forlenet med Slangerupgaarden, var den en Bondegaard som Byens andre Gaarde. Gennem mange Omskiftelser voksede den og Søgaard sig lidt større end oprindeligt, og det øvrige af Byens fem Gaardlodder blev til mange ogsaa gode, men noget mindre Landbrugshjem, hvorpaa Familier kan leve lykkeligt og selvstændigt. Byen var gennem Tiderne truet af Stordriften paa Bondehjemmenes Forlis, men Udviklingen i modsat Retning blev i dette Tilfælde den stærkeste.

Den tyske Godsejer savnede sin lille Herregaard i de smukke Omgivelser og holdt stadig Forbindelse med Gaardens nuværende Ejer og Familie, som han under de mange Aars Samarbejde skænkede fortjent Tillid. Hver Jul kom der Hilsen fra von Sethe og Familie. von Sethe er nu — hvis han er i Live — 82 Aar. Hans eneste Søn, Christoph, lever som østtysk Flygtning i Holsten.

Landsbyen Ejlstrups Skæbne blev vidt forskellig fra Slangerups, der fik sin Spreder, medens Ejlstrup faldt for en ihærdig Jordsamler.

*

At eje Jord eller Afgifter af Jord har saa langt tilbage, som vor skrevne Historie rækker, været Genstand for ihær-

dig Stræben. Jord og Magt var i fremadstræbende Slægter Ord, der dækkede hinanden. I de fjærne Tider, da Ejendomsret til Jord formedes, vandt Høvdinge Magt og Anseelse, først ved deres personlige Egenskaber, men til Støtte for deres Førerstilling laa Jorden der. De dyrkede den i Fællesskab med andre Bønder, men mere eller mindre frivilligt gav Bønderne sig ind under deres Værn og Ledelse. De myndigste, klogeste og rigeste Mænd — maaske var der ogsaa griske, egoistiske og haardhjertede Mænd imellem — blev efterhaanden Landbrugsjordens Ejere. Saadan er den menneskelige Natur, at det for den svage rummer en Fare at gøre sig afhængig af den stærke, det være sig en Person, en Institution, en Stat. Frit Initiativ kan byde haarde Kaar, men det er med det som med Jordens Grøde: Storme og Kulde er med til at fremme Kærneudbyttet. Sæden ranker sig efter Modgangen. Den blev ikke kuert, men hærdet.

Gennem Middelalderen er det sjældent, at Storgaardene, de ledende Mænds Hjem, er omgivet af større samlede Arealer. Alligevel havde Hovedgaarden allerede da Navn efter den Landsby, hvori den laa, og senere skete det saa, at Landsbyen forsvandt, og Herregaarden inddrog Byens Navn og Jord til sig selv.

Skellet mellem den almindelige Bonde og Høvdingen — eller den jordejende Gejstlighed — blev i Middelalderens sidste Aarhundreder trukket skarpt op — tænk f. Eks. paa de stejle borgejende Slægter, som trodsede Valdemar Atterdag.

Fra Reformationen og til vor Tid var Interessen for Samling af store Marker levende. Gaarden, der ejede Landsbyens Navn, blev ogsaa den, der dyrkede Landsbyens Jord over

Grundene til Bønderhuse, hvis Beboere maatte rømme deres gamle Hjem.

Herregaarden Lille Svenstrup er groet frem paa Landsbyen Svenstrups Jord. Den blev ikke af de store, men paa den anden Side Aaen laa den lille Landsby Ejlstrup. Den laa der endnu, da en anden og større Landsby, Allindemagle i Nabosognet blev nedlagt og den ældgamle Allindegaard, som før laa i Byens Udkant som Bøndergaardens Nabo, genopstod som eneste Ejer og Dyrker af det meste af Landsbyens Jord.

Men det blev en anden jordsamlende Slægt, som blev Ejlstrups Skæbne.

Major Johannes Andreas Neergaard frasolgte, kort efter at han i 1790erne havde overtaget Skjoldenæsholm, Lille Svenstrup, som ogsaa hørte til Godset, og efter at der var handlet et Par Gange med Gaarden, blev den unge Godsejersøn, senere Kammerherre, Johan Georg Røbye Grüner i 1851 Ejer af Lille Svenstrup. Han ejede ogsaa Herregaarden Ravnstrup i Herlufmagle Sogn, og paa Herregaarden Kærup nærmere Ringsted — som ogsaa var bleven til over en nedlagt Landsby, et Udflyttertørps Ruiner, sad hans Fader, Generalkrigskommissær Grüner, som havde haft Gaarden siden 1827. Jørgen Quistgaard, som i sin Tid ejede baade denne Gaard og Ringsted Kloster, solgte i 1810 det sidstnævnte Gods til den københavnske Grosserer Caspar Peder Bügel, men beholdt Kærup endnu et Par Aar. Der blev saa handlet med den et Par Gange, inden Generalkrigskommissæren købte den. I den lange Aarrække han var Herre paa Kærup, blev han kendt af Fæsterne som en velvillig og forstaaende Jorddrot. Han ejede til at begynde med hele den

store Landsby Benløse og ligger begravet paa Benløse Kirkegaard. Paa hans Gravminde læses:

*Som tapper Søkriger satte han sit unge Liv
ind for Fædrelandet.*

Som Jorddrot var han fredsæl og gavmild.

Efter Generalkrigskommissærens Død i 1869 blev Kammerherre Grüner, Lille Svenstrup, ogsaa Ejer af Kærup med resterende Fæstegods i Benløse. De tre Fæstegaarde i Ejlstrup havde han for længe siden — allerede i 1853 — faaet Skøde paa af sin Fader „med Ret til at sammenlægge Jorderne og bortforpagte dem i 20 Aar.“ Denne Ret var hjemlet i en kgl. Rentekammerskrivelse af 15. Maj 1841 — altsaa allerede udstedt til Grüners Forgænger paa Lille Svenstrup — og Betingelserne var her lignende dem, der fastlagdes, da der ti Aar før udstedtes kgl. Tilladelse til at nedlægge Allindemagle: Oprettelse af et Antal mindre Ejendomme, i dette Tilfælde tre. Forudsætningerne for Ejlstrups Nedlæggelse er saaledes, ligesom for Allindemagles skabt i Enevoldens sidste Tid, og medens Harhoff var Birkedommer i Ringsted Landjurisdiktion og maa antages at have haft Sagen til Erklæring, som hans Erklæring blev afæsket før Allindemagles Nedlæggelse. Det falder Nutidsmennesker vanskeligt at forstaa, at det saa nær op mod vor Tid kunde lade sig gøre at træffe saadanne Dispositioner.

Muligvis har Ejlstrups Bønder ikke straks været klare over deres truede Stilling, men da den unge Grüner kort efter Overtagelsen af Lille Svenstrup flyttede Gaarden, der nylig var nedbrændt, helt ned til den østlige Udkant af Marken, maatte man ane, hvad Hensigten var, og faa en utryg

Følelse af at være trukket med i den Grünerske Slægts Bestræbelser for Forøgelse og Deling indbyrdes af hvad Jordegods, de kunde samle.

Kort efter at den gamle Krigskommissær var stedt til Hvile paa Benløse Kirkegaard, fuldbyrdedes de længe nærrede og forberedte Planer.

*

I Ejlstrups tre Gaarde boede i 1771 de tre Fæstere Niels Berthelsen, Christoffer Olsen og Niels Pedersen. I hvert Fald

Ejlstrup ved Udskiftningen. Beliggenhed godt 400 m Syd for Søen. Den overkrydsede Gaard blev udflyttet. × betegner Beliggenheden af en kratbevokset Lavning, som muligvis har været Byens Gadekær.

de to Mænds Slægter fortsatte i Hjemmene til langt ind i det 19. Aarhundrede, den førstnævntes længere end til 1870. Og der er stor Sandsynlighed for, at de allerede i 1771 var gamle i Gaarde, saa Slægtskæden sammenbinder et Par Hundrede Aar i Byen, hvis Tilblivelse fortøner sig i Anelser om dens Oprindelse i Vikingetid eller Hedenold.

Ved Udskiftningen omkring ved det 19. Aarhundredskifte havde Gaardene, som fik ny Matr. Nr., disse Brugere, begyndende fra Nord:

- Nr. 1: Niels Berthelsen.
- „ 2: Niels Jensen.
- „ 3: Peder Hansen.

Ved Udskiftningen fik Nr. 1 sin Mark langs Søen. Nr. 3 blev flyttet ud paa den sydlige Del af Byjorden. Dens Bygninger rejstes et lille Stykke syd for Herregaarden og øst for Landevejen. Nr. 2 fik den midterste Lod.

Det lille Landsbysamfunds daglige Liv formede sig som andre Steder under Jordfællesskabet og derefter. Foruden de almindelige Landbrugssysler i Hjem og Vange var der Søen og Aaen. Tømrer Peder Nielsen, Estrup, husker sin Faders Fortællinger om Fisketure i Aaen og paa Søen. Dermed gik mange Søndage og Aftener, og Fiskeriet var ogsaa en Indtægtskilde. I ældre Tid har Ejlstrups og Slangerups nære Beliggenhed ved Aa og Sø haft større Betydning end i vore Dage. Det var godt at være sikret mod Vandmangel og godt at kunne bjerge Føde ogsaa andre Steder end paa de træstubbede Agre. Beliggenheden er med til at støtte Formodningen om disse Bopladsers Ælde.

Byens Udsltelse fuldbyrdedes i 1870erne, og Fremgangs-

maaden var her som andre Steder, hvor Landsbyer sygnede hen, at ny Fæstebreve ikke blev udstedt. Det medførte, at Enker, som sad paa deres afdøde Mænds Fæste, ikke vilde slippe Hjemmet, hvor de havde lagt deres Livsgerning, de Stuer, hvor deres Smaa børn havde leget, hvor Familien samledes i Festglæde og i Sorg, hvor deres egne Barndoms minder levede, og hvor legende Børnebørn nu var Hjemmets Glæde. Enken kunde ikke gaa paa Aftægt hos Børnene, som ikke kunde faa Fæstebrev. Slægtshjemmet vilde dø sammen med hende — og Gamlemor slap ikke sit Fæstebrev.

Der er noget symbolsk i dette: Trofaste Kvinder som Hjemmets Værn til det sidste.

Den Gaard, der holdt længst, var Nr. 1, hvor Sønnen Jens Nielsen havde overtaget Niels Berthelsens Fæste. Efter Jens Nielsens Død ved en Drukneulykke paa Søen fortsatte hans Enke til op i 70erne med hendes Søn Niels Jensen som Bestyrer. Han og hans Hustru var, da de efter Moderens Død maatte forlade Hjemmet, nær op mod 60 Aar. De tre Generationer havde i over 100 Aar lagt deres Arbejde og haft deres Hjem her. Her var Midtpunktet for Slægtens Minder. Nu stod Opbrudet for.

En af Niels Jensens Sønner, Hans Nielsen, blev gift med en Datter af Lars Thomsen i Korsgaard paa den anden Side Aaen og overtog denne Gaard. Han er Morfar til Gaardens nuværende Ejer. En anden Søn, Ole Nielsen, overtog en af de tre Parceller, som ved Inddragningen af den øvrige Jord blev oprettet paa den fjærneste Del af Nr. 1's Mark.

Nr. 2 nævnes sidste Gang i Ejlstrup Folketællingslister for 1860 som beboet af Enke Kirsten Jensdatter, født i Sognet. Hendes Søn Jens Nielsen var da 51 Aar og ugift.

Nr. 3 fik omkring 1830 en ny Fæster, Anders Jensen, der saavel som hans Hustru var fra Vigersted. Han døde 1866, men Gaarden blev derefter endnu nogle Aar drevet ved Bestyrer.

I 1870 nævner Folketællingslisterne kun een Familie i Ejlstrup, Bestyrer Niels Jensen, hans Hustru og hjemmenværende Børn.

Efter at Beboerne i 70erne havde taget Afsked med de gamle Hjem, stod Gaardene endnu i nogen Tid beboede af Arbejderfamilier. Blandt ældre Folk paa Egnen lever endnu Minder om de sammensynkende Udlænger. Et Minde har særlig præntet sig: En taaget Morgenstund nedbrændte de to Gaarde, som laa paa deres gamle Plads i Byen, men Skorstenene hævede sig endnu en Tid over Ruinhobene og stod der som synlige Minder om, hvad der en Gang var.

Sognefoged Jørgensen, Benløse, har som Dreng passeret Gaardene paa Vej til Familiebesøg i Gyrstinge. Tydeligst staar Udflyttergaarden i hans Erindring. Den var som de to andre Gaarde skævvægget og medtaget af Alder. Med den forestaaende Nedrivning for Øje var der ingen Grund til hverken at reparere eller nybygge. De fra Landsbyerne udflyttede Gaarde har sjældent været bygget særlig solidt. Der var saa meget andet at tænke paa og bruge Penge til ved Udrykningen og Hegning og Rydning af Udflyttermarken, og kun faa af Gaardene overlevede endnu et Aarhundredskifte. Hovedbygningen til Søgaard danner dog en Undtagelse. Den husede gennem mere end et Aarhundrede Motzfeltslægten og er endnu, skønt mærket af Ælde, en statelig Bygning — hvorfra er Udsigt over en Strækning af Søen, som slynger sig gennem det vekslende Landskab som en

vældig Flod, en sjællandsk Mississippi. I Slangerupgaards Vestside staar ogsaa en Stump af den gamle Quistgaardske Stuebygning. Den gør mere Indtryk af Hygge end af Herskabelighed. Bredden er ca. 9 Alen. De indvendige Skillerum har været af ubrændte Lersten. Ydermurene er enkel Mur — maaske oprindeligt stampet Ler — med solidt Egebindingsværk, fremdeles friskt, som da det rejstes for halvandet Hundrede Aar siden. Det Stykke, der staar tilbage, er ca. 20 Alen langt, men Beboelsen har i Quistgaardernes Tid været betydeligt længere uden dog at bestaa af hele Gaardens vestre Længe, hvori der tillige var Vognport og Hestestald.

Som Trappesten har været anvendt en flad Sten med indhuggede Skrifttegn. Var de almindelige Bogstaver paa et Gravminde, eller var de Runer? Spørgsmaalet vil næppe blive besvaret. Stenens videre Skæbne kendes desværre ikke.

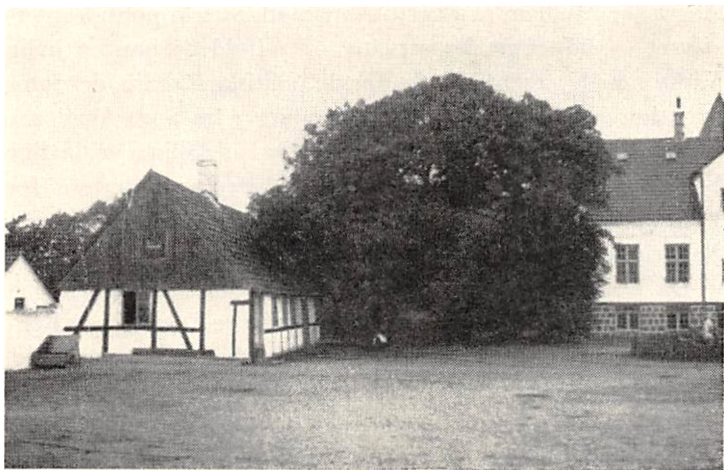
Et ret stort Antal store Elme, som hævede sig over lavere Krat langs Søen, er i nyere Tid bleven fældet, men har allerede ved forrige Aarhundredskifte randet Søbredden og været en Pryd for den forlængst forsvundne Bondeby.

Den gamle Mejeribygning, paa hvis Plads Proprietær Madsen opførte den ny Hovedbygning, menes at have været Stuebygning til Byens fjerde Gaard, der var ophørt at være Gaardbrug allerede før Udskiftningen. Den 73-aarige Jens Jensen, Benløse, som var arbejdende Forvalter paa Gaarden i Proprietær Madsens Ejertid, fortæller, at Mejeribygningen var opført af solidt Egebindingsværk med Mure af Ler paa Fletværk. Den var ca. 8 Alen bred. Loftsbjælkerne havde store Bjælkehoveder, som med deres massive Trænegler stak ud under Tagskægget.

— Som saa mange gamle Gaarde havde Slingerupgaarden sit Spøgeri. Der gaar det Sagn, at Indkørselsporten ikke kunde staa lukket om Natten. Ligegyldigt hvor godt man stængede, knirkede den sig løs ved Nattetide — maaske for at modtage Genfærd af en eller flere af de mange Gæster fra henfarne Tider. Jens Jensen har ogsaa sin Historic herom:

„Jeg sad en Midnatsstund som saa ofte før paa mit Værelse i den vestlige Gavl af Mejerihuset og læste en historisk Roman. Pludselig hørte jeg et Køretøj i fuld Fart rasle gennem Porten, over Gaardens Stenbro over mod Hovedbygningen. Hvem kommer dog saa silde, tænkte jeg og gik ud. — Men der var intet, og Natten var stille“.

*

Til venstre: Rest af det Quistgaardske Stuehus fra omkring 1800, set fra Slingerupgaards Gaardsplads.

Kammerherre Grüner, som inddrog Ejlstrups Jorder, boede ikke paa Lille Svenstrup. Baade denne Gaard og Kærup blev i hans Ejertid drevet af Forvaltere, under Tiden Forpagtere, men han tilsaa jævnligt sine Godser. Han faar det samme Eftermæle som hans Fader, at han var velvillig og forstaaende over for sine Fæstere og havde mange gode menneskelige Egenskaber. Vi var glade for ham, siger en ældre Mand, som mindes ham. Han kan i Virkeligheden ikke bedømmes retfærdigt ved kun at nævne hans Nedlæggelse af Ejlstrup. Hans Begavelse og Virketrang var betydelig. I Herlufmagle paa sin Herregaard Ravnstrup havde han sit Familiehjem, og i sin Hjemegn var han agtet og respekteret af Meningsfæller og Modstandere. I næsten en Menneskealder var han Formand for Herlufmagle Sogneraad og i en Aarrække Medlem af Præstø Amtsraad. Stærkt politisk interesseret — udpræget konservativ — udfoldede han en livlig Virksomhed, væsentlig indenfor de politiske Kredse, der samlede sig om hans Ven og Studiekammerat fra Sorø Akademi, Grev C. G. Frijs til Frijsenborg. Og adskillige veldædige Foretagender nød godt af hans virksomme Interesse for Fremme af Almenvellet. Kammerherre Grüner maa ses paa Baggrund af sin egen Tid og sit eget Miljø.

Da Kammerherren, der døde i 1890, blev jordfæstet paa Herlufmagle Kirkegaard, var der i det store Følge ogsaa Bønder fra Benløse. Sognefoged Jørgensen, der deltog, fortæller, at Bønderne, som selv eller deres Forældre havde været Fæstere under Kærup, lagde til Vogns og kørte den lange Vej i Hestekøretøjer, og at efter Jordfæstelsen var hele Følget indbudt til Spisning paa Herlufmagle Kro.

*

Den højt kronede Træstamme ved Randen af den Sænking, som vel en Gang var Byens Gadekær, staar fremdeles slank og højstammet tilbage som det eneste synlige Minde om den forsvundne By. Under den hygger sig noget Smaakrat, som sammen med andre Smaalunde og levende Hegn i de blidt bakkede Marker giver Landskabet et yndefuldt og vekslende Præg.

Den gamle Bivej, som snoede sig langs Søens Skrænter, Krat og Næs, er ikke mere. Der er ikke Brug for noget Bindeled mellem to Byer, for den ene er ikke mere. Forbindelsen er brudt.

Men Jorden grønnes fremdeles hvert Aar og giver sin Grøde efter traktordrevne Redskabers Arbejde. Den blev en Del af en veldreven Storgaards Mark. Og paa Slangerup Bys Jorder rejste sig to Gaarde og mange veldrevne mindre Brug.

— Og fra Land og Sø, fra Aa og Eng, fra Marker og Skove, fra Rester af mere end tusindaarige Kæmpehøje og Dysser hvisker dunkle Minder om en af Danmarks sagnrigeste Egne — en Hvisken, hvori blander sig vemodige Toner, der taler om bristede Baand.

De væsentligste Kilder, benyttet ved Udarbejdelsen:

Udstykningskort fra Matrikelsarkivet.
Kronens Skøder.
Kirkebøger og Folketællingslister.
Biografisk Leksikon.

Laur. Hansen: Fra det gamle Ringsted og Egnen deromkring (1949).

Mundtlige Meddelelser fra fhv. Sognefoged Jørgensen, Benløse, Tømrer P. Nielsen, Estrup, Proprietær A. Kristensen og Frue, Slangrupgaard, Jens Jensen, Benløse, m. fl.

— Endvidere er jeg Landsarkivet i København meget taknemlig for Hjælp ved Uddrag af Tingbøger m. m.

Det fuirendaler Institut og dets grundlæggere.

Af P. M. Andersen.

1. *Grev F. A. Holstein.*

Lensgreve Frederik Adolph Holstein til Holsteinborg er den sidste i rækken af de adelige godsejere (A. P. Bernstorff, brødrene Reventlow, Ernst Schimmelmann o. fl.), der ud fra oplysningstidens tanker og ideer satte deres kræfter ind i et arbejde for at befordre den almindelige befolknings lykke og fremgang gennem reformer af økonomisk, social og oplysningsmæssig art. Bag deres arbejde laa der en uselvisk, ideel stræben, og de holdt sig ikke tilbage fra selv at yde betydelige økonomiske ofre. Men medens de andre førnævntes virke ikke alene foregik paa deres godser, men udførtes i statens tjeneste og derved kom til at omfatte det hele land, blev grev Holsteins virkeomraade i alt væsentlig kun selve

grevskabet. Og selv om ilden hos ham var lige saa brændende som hos de ældre oplysningsvenner, hemmedes hans arbejde af, at det skulle gøres i en aandelig død og for hele landet saa yderst fattig tid. Paa een gang var han for sent og for tidligt paa færde, idet det blev hans skæbne at skulle forsøge at realisere nogle af oplysningstidens store, men nu foreløbigt opgivne idealer i en tid, da betingelserne derfor var saa meget forringede. Desuden formaaede han ikke altid at se, i hvor høj grad mulighederne for reformer begrænsedes af tidsforholdene, og han undgik derfor ikke at gøre misgreb og lide skuffelser og tab i sit — trods skuffelserne — utrættelige arbejde for andres vel. Men i hans ideer og bestræbelser var der frøcorn, der i en senere tid skulle sætte moden frugt, og hans uselviske gerning kom trods alt til at sætte længevarende spor i hans hjemegn, Sydvestsjælland.

Grev F. A. Holsteins slægt er af tysk oprindelse og kan føres tilbage til middelalderen. Hans tipoldefader traadte som oberst i dansk tjeneste, og hans oldefader var Frederik IV's storkansler og oprettede 1708 lensgrevskabet Holsteinborg. Selv blev grev Holstein født paa gaarden Water-Newerstorff i Holsten den 18. oktober 1784 som søn af grev Heinrich Holstein og hustru, født komtesse Rantzau-Breitenburg. Som ældste søn arvede han Holsteinborg, da han 11 aar gammel mistede sin fader, medens godserne i Holsten gik over til en broder. Hans rationalistiske lærere prægede hans opdragelse; men deres paavirkning modvirkedes dog noget af moderen, der daglig holdt bibellæsning og salmesang med sine børn. 18 aar gammel kom han til universitetet i Kiel, hvor han i 3 aar med stor iver og flid studerede forskellige fag foruden sit egentlige, det juridiske, og hvor hans tidligt vakte interesse

for skolevæsenet manifesterede sig ved et fuldt udarbejdet forslag til skolereglement for grevskabet Holsteinborg, efter at han havde afæsket grevskabets præster svar paa en lang række spørgsmaal angaaende skolevæsenets tilstand der. Reglementet er dog — trods selvstændig udformning — præget af den ordning, som da allerede var gældende paa Christianssæde paa Lolland, hvis ejer, den store statsmand og skoleven Chr. Ditlev Reventlow, sammen med Holsteins moder var Holsteinborgs administrator under Holsteins mindreaarighed, og af hvem han — ikke mindst paa skolevæsenets omraade — var lærling.

Fra Kiel drog han til universitetet i Göttingen, hvor han studerede et aar, og derpaa opholdt han sig atter et halvt aars tid ved universitetet i Kiel for saa i foraaret 1807 at rejse til København, hvor han efter manuduktion, bl. a. af A. S. Ørsted, trods en afbrydelse, krigen forvoldte, tog latinsk juridisk eksamen med bedste karakter i løbet af et aar. Samme aar, den 4. maj 1808, blev han gift med Wilhelmine Julie Reventlow, f. 1788, datter af grev Ludvig Reventlow til Brahetrolleborg, Chr. Ditlev Reventlows broder, og straks derefter tiltraadte han besiddelsen af grevskabet Holsteinborg, som han derpaa styrede til sin død den 21. maj 1836, kun 51 aar gammel — hans enke døde først den 8. oktober 1868. Grevskabets beboere rejste 1870 et mindesmærke for greveparret i slottets have¹).

*

¹) F. A. H. er fader til lensgreve, konsejlspræsident Ludvig H. (1815—92), denne fader til politikeren, lensgreve C. C. H. (1856—1924) og denne fader til politikeren, lensgreve Bent H. (1881—1945) og den nuværende godsbesidder, lensgreve Erik H.

Grev Holstein hører til „de ædles æt“. Som Herluf Trolle var han sig bevidst, at med adelsret følger adelspligt. I sin mindetale for ham i Roskilde stænderforsamling sagde A. S. Ørsted bl. a.: „Han var gennemtrængt af den dybe følelse, at han kun var sat til husholder over, hvad der af Forsynet var ham betroet“. Allerede efter hans første besøg paa Brahetrolleborg udtrykte hans vordende svigermoder sin opfattelse af hans personlighed saaledes: Han er „en dyb, alvorlig natur, ren af hjerte og fordringsløs af væsen“, og de, der senere blev vidne til hans livsgerning og kom til at arbejde sammen med ham, bekræfter dette tilfulde. Han havde ikke høje tanker om sig selv, og som han var beskeden af væsen, var hans hele levevis ret tarvelig og hans færden blandt godsets beboere jævn — enhver kunne uanmeldt komme til at tale med ham. Hans sognepræst og biograf, lic. teol. J. A. L. Holm, fortæller, at først 20 aar efter, at han 1812 var blevet kammerherre (R. af D. blev han 1826), anskaffede han sig den dertil hørende uniform ved en lejlighed, da besiddelse af en saadan var nødvendig.

Privat udfoldede han en stor godgørenhed. Han bekostede flere unges (studenter, seminarister, haandværkere) uddannelse, og han understøttede funktionærers og bønders efterladte samt præste- og lærerenker. Antallet af dem, han saaledes hjalp, beløb sig jævnlige til over 100, og det kostede ham aarligt 14—1600 rd.

„Kernen i Holsteins liv, nøglen til hans virksomhed og arbejde, var hans tro paa Guds søn“ (Holm). I hans barndom og ungdom var opfattelsen af religionen som en fornuftsag og morallære indplantet i ham. Som 1700-tallets oplysningsvenner, de saakaldte filantroper, mente han derfor, at

genstanden for skolernes religionsundervisning maatte være „den naturlige religion“: Gud, dyd og udødelighed, og at formaalet med den væsentlig var af moralsk art. Om religionsundervisningen i sine skoler udtaler han 1811: „Syndsforladelse for Kristi skyld ønsker jeg helst ikke berørt“, og naar han holdt paa anvendelse af de bibelske fortællinger, var det, fordi de afgav moralske eksempler.

Men efterhaanden kom han bort fra rationalismens kolde fornuftopfattelse af kristendommen, og en dyb og inderlig kristentro blev grundlaget for hans manddoms gerning i de sidste 15—20 aar af hans liv. Og samtidig med, at han søgte at befæste kristenlivet i sit eget indre og i sit hjem, var han ivrig efter, at Guds rige kunne styrkes og udbredes blandt andre mennesker — i hans hjemegn og ude blandt hedningerne. Holstein er „blevet en større befordre af det mere mystisk kristelige, end jeg er“, udtalte den gamle rationalist og filantrop Chr. Ditlew Reventlow til læreren og bondeagitatoren Rasmus Sørensen, Venslev.

Grev Holstein stiftede en bibelforening for Flakkebjerg herreder, der i løbet af 21 aar uddelte 7000 bibler og religiøse bøger. I polemikken 1833 mellem den grundtvigske pastor P. A. Fenger i Slotsbjergby og den rationalistiske pastor Bastholm i Slagelse (søn af kgl. konfessionarius Bastholm), der drejede sig om forholdet mellem tro og gerninger, og som af fødte en mængde artikler og skrifter („Den vestsjællandske Krig“), stillede han sig paa Fengers side, dels i et „sendebrev“ i „Den vestsjællandske Avis“ og senere i et særligt skrift.

Til det stærke religiøse liv, der fra sidst i tyverne rørte sig i Sydvestsjælland, og som fik biskop Mynster til halvt spot-

tende at betegne landsdelen som „det hellige land“, var Holstein medvirkende. Han havde som godsbesidder kaldsret (efter 1809 egentlig dog kun indstillingsret) til embederne i 8 pastorater med 14 kirker, og ved de netop i disse aar hyppige embedsledigheder sørgede han for at faa ansat troende, ikke-rationalistiske præster. I 1833 dannede 12 præster („de 12 apostle“), hvoraf flertallet var grundtvigianere eller paa-virket af grundtvigske anskuelser, det berømte „Sydvestsjællandske Broderkonvent“, der samledes til maanedlige møder med P. A. Fenger som „den første mellem ligemænd“.

Men samtidig var det kristelige lægmandsrøre med afholdelse af „gudelige forsamlinger“ naaet til Sydvestsjælland og Holsteinborg gods, og her blev det i modsætning til i andre egne af landet, hvor forsamlingerne i henhold til en gammel forordning af 1741 blev forbudt og forsamlingsfolkene straffet, mødt med venlighed og glæde, baade af Holstein og flertallet af præsterne, af hvilke nogle nu selv holdt eller deltog i „gudelige forsamlinger“. Det var fra Venslev i grevskabet, bevægelsen 1829 udgik, hovedmændene var førnævnte Rs. Sørensen og fynboen, fæstebonden Rasmus Ottesen, der begge var kaldet til Venslev af Holstein¹⁾, og greven tog forsamlingerne i sin beskyttelse — var vist medvirkende til, at der ikke rejstes retssag mod dem. Selv holdt han forsamlinger paa Holsteinborg. Da kancelliet 1832 afæskede biskop-

¹⁾ En tredie af forsamlingslederne var Jens Corneliussen, Ottensens svoger, der ligeledes af Holstein havde faaet en gaard i fæste. Han var farbroder til rigsdagsmanden Cornelius Petersen og var fra 1835 Stephansens medhjælper paa Fuirendal og senere paa Holsteins-minde. Han døde 1869 som gaardbestyrer paa Skovgaard i Førsløv sogn.

pen erklæring om forsamlingerne, oplystes det, at greven hver første mandag i maaneden holdt bøn og læsning med sine husfolk, og Rs. Sørensen skriver, at han „altid havde fundet det meget opbyggeligt af greven, naar denne, skønt ikke præst, saa ofte i missionsforsamlinger og i flere forsamlinger i gudelig anledning paa Holsteinborg havde holdt baade taler og bøn“. Først da forsamlingerne efter Holsteins mening havde taget en uheldig retning, idet de fra at være smaa opbyggelsesmøder var blevet til store forsamlinger med fremmede talere og fremdragelse af kirkelige stridsspørgsmaal (f. eks. sognebaandets løsning), udgav han et skrift: „Nogle Ord til Christendommens Venner paa Grevskabet Holsteinborg“, der fremhævede de første forsamlinger paa de senerees bekostning.

Med Grundtvig stod han i nogen forbindelse — Grundtvig skrev saaledes 1833 et smukt digt til greveparrets sølvbryllup. Men Holstein var gammeldags bibelkristen, og Grundtvigs sakramentfremhævelse forstod han ikke, var heller ikke tilhænger af ønskerne om kirkelig frihed (sognebaandsløsningen).

I 1827 grundede han en missionsforening, der støttede det af lyngbypræsten Bone Falch Rønne i 1821 stiftede „Det danske Missionsselskab“. Ved Rønnes død 1833 forenedes de to foreninger, og Holstein valgtes til selskabets formand. Som saadan fik han bl. a. paabegyndt udgivelsen af bladet „Det danske Missionsblad“, hvori han skrev flere artikler.

*

Grev Holsteins dybe følelser for konge, folk og fædreland bragte ham flere gange til at yde betydelige ofre. I 1807 til-

bød han — forgæves — general Castenskjold i Roskilde sin tjeneste med 200 af ham selv bevæbnede bønder, og uden hverken at vente eller modtage nogen tak derfor uddelte han efter Københavns bombardement 3000 rd. til trængende i byen og sendte et ædelstenssprydet guldbæger, der vejede 5 pund, som bidrag til flaaen. Ogsaa ved flere andre lejligheder (oversvømmelserne paa vestkysten 1825, misvæksten 1826) ydede han virksom hjælp. Og hans utrættelige virke-trang og omfattende interesser førte ham flere gange ind i overvejelser over samfundsforholdene og til fremsættelse af udførlige forslag til deres omordning og forbedring.

Allerede i 1814 drejede hans tanker sig om forandring af statsstyrelsen, saa et folkeraad sammen med kongen gav lovene, og samme aar udformede han et udkast til en grundlov for Norge, som han sendte til statholderen inden eidsvold-forsamlingens sammentræden. Efter dette skulle den lovgivende magt overdrages til et folkeraad og et af folkeraadet blandt sine medlemmer valgt lovkammer. Desuden skulle der sikres religions-, tale- og trykkefrihed samt indføres almindelig værnepligt. Flere af hans forslag genfindes i grundloven, dog uvist, om det er sket under paavirkning af dem. I statholderens brev til ham, ledsaget af et eksemplar af den nye grundlov, hedder det, at Holstein i denne vil finde „mangen ved erfaring prøvet sandhed, som De benævner, deri optaget“. Men 20 aar før ständerforsamlingernes indførelse i Danmark har Holstein altsaa fremsat forslag, der i afgørende spørgsmaal gaar ud over ständerforordningens bestemmelser og foregriber grundlovens.

I hans stilling til absolutismen skete der imidlertid i disse 20 aar en ændring i Holsteins standpunkt, thi da anordnin-

gen om stændernes indførelse var udstedt den 28. maj 1831, udgav han et skrift: „Om de danske raadgivende Provinzialstænders Væsen og Værd“, hvori der udtrykkes glæde over og tilfredshed med anordningens bestemmelser. Han var en af de af kongen udnævnte 35 „oplyste mænd“, der skulle udtale sig om anordningens udførelse, og i denne forsamling talte og stemte han bl. a. for fæsteres valgret og valgbarhed og for indførelse af skriftlig afstemning ved valgene, for at der ikke af godsejerne skulle blive udøvet pres mod fæsterne. I de dage, da valget i 8. distrikt af de mindre landejendomsbesiddere fandt sted, gav han plads paa Holsteinborg for valghandlingen, og han bevirkede, at et forberedende møde af alle deputerede, valgt baade af store og mindre landejendomsbesiddere paa øerne, blev afholdt paa Holsteinborg inden stænderforsamlingens sammentræden. Paa mødet, hvori mange deltog, fremhævede han, at godsejernes erfaringer af, hvorledes deres vel bedst kunne fremmes, kun burde „gøres gældende, naar godsejernes fordel tillige er landets og staar i samklang med de andre stænders sande interesser“.

Som kongevalgt medlem af den første stænderforsamling i Roskilde 1835—36 ydede han en meget stor arbejdsindsats. Han var medlem af 11 komitéer (udvalg) til drøftelse af sager af meget forskellig art, og her talte og stemte han f. eks. for iværksættelse af foranstaltninger til fremskyndelse af hoveriets afskaffelse, for forbedring af landsbylærernes kaar og mod trykkefrihedens yderligere indskrænkning. Selv stillede han i forsamlingen forslag om oprettelse af amtsraad, om frigivelse af negerlaverne i Vestindien og om forhold vedrørende Nationalbanken. Men hans forslag blev enten stemt

ned eller trukket tilbage. I det hele taget røbede der sig her hos Holstein — sammen med det, der var det store hos ham: hans ædle idealisme, hans retfærdighedssans og hans trang til at virke for samfundslivets forbedring og folkets fremgang — en svigtende evne til at give sine forslag en praktisk gennemførlig form. Som et medlem af statsraadet bemærkede i anledning af de „oplyste mænds“ forhandlinger: Holstein er „en udmærket brav og redelig mand, men en udpræget teoretiker“, eller som Frederik VI udtrykte det paa sin facon: „Den gode grev Holstein mener det meget godt, men han overlægger ej altid sine forslag“.

*

I styrelsen af sit gods var det, grev Holsteins liv satte sin rigeste frugt. Følende sit ansvar arbejdede han utrætteligt for at højne de materielle saavel som de aandelige kaar for sit store grevskabs beboere. Der er sikkert ingen dansk godsbesidder, der har gjort mere for befolkningen paa sit gods end Holstein.

Ved hans overtagelse af Holsteinborg var fællesskabet allerede ophævet og udskiftningen sket, og i løbet af 3 aar lykkedes det ham nu mod en billig erstatning at faa hoveriet paa godset helt afskaffet trods en del modstand fra fæsterne, der var ængstelige for byrden af afløsningssummen: ca. 45 rd. for en gaard paa 7—8 tdr. hartkorn — dog med nedsættelse de første aar. Dermed var en af de værste hindringer for fremgang i bondens bedrift ryddet til side.

Selve agerbruget var endnu i høj grad forsømt. Som rime ligt var forbedrede han nu først hovedgaardens drift gennem mergling, bedre sædskifte o. lign., og dernæst blev regelmæs-

sigt sædskifte paalagt nye fæstere ved overtagelse af fæstet — de gunstige resultater heraf paavirkede saa efterhaanden de øvrige fæstere. Ogsaa husmændene anvistes forbedrede driftsmaader, og veldyrkede brug præmieredes.

I 1809 fik han stiftet et „Industriselskab“. Medlemmerne var grevskabets mest fremtrædende beboere: præsterne, nogle af lærerne, godsets funktionærer og enkelte af bønderne; men Holstein var formand og den drivende kraft. Selskabets formaal var at fremhjælpe agerbrug, havedyrkning og husflid, og ved en aarlig højtidelighed i Holsteinborg kirke — senere i haven — uddeltes der sølvpræmier for fremgang og dygtigt arbejde i disse henseender. I nogle aar foretog nogle af medlemmerne paa Holsteins bekostning en aarlig rejse til forskellige egne paa Sjælland, Fyn, Langeland og Lolland-Falster sammen med 10—12 gaard- og husmænd, for at de kunne se veldrevne landbrug¹). Af gammel vane fra fællesskabets tid vedblev bønderne, naar høsten var slut, at „opgive ævred“, d: at lade kvæget græsse, hvor det ville; men for at hævde markfreden tilskyndedes de nu til at opføre hegn og stendiger.

Der var dengang næsten ingen haver ved gaardene, men Holstein lønnede 2 gartnere, for at de kunne rejse rundt og vejlede i havedyrkning, fra Holsteinborgs have uddeltes der gratis frugttræer, og sagen havde god fremgang. Ved gratis uddeling af planter søgte han ogsaa at opmuntre til dannelse af smaa plantager paa bøndernes jorder, ligesom han ved at tilplante sandede jorder og udlodder udvidede godsets egne

¹) Disse rejser er saaledes forløbere for de „husmandsrejser“, som Anders Jørgensen, Høng, 1884 fik sat i gang — siden 1889 med statsstøtte.

skove, der nu ogsaa blev drevet mere forstmæssig, med 259 tdr. land. Fra dem uddelte han aarlig 2—300 læs kvas til fattige og ydede gratis bygningstømmer til mindre bemidlede.

For at nyttiggøre en del af de unges fritid oprettedes der „haandgerningsaftenskoler“, 3: husflidsskoler: 2 ugentlige aftener for karle og drenge og 2 for piger. Det var ved medvirkning af „Industriselskabet“s medlemmer, skolerne holdtes i gang, men det var Holstein, der tilskyndede, gav lys og brændsel, betalte materialerne og lønnede lærerinderne og lærerne. I vinteren 1822—23 var der 12 saadanne skoler paa godset. Naar skolerne om foraaet sluttede, blev arbejderne efterset og bedømt af Holstein selv og præmier uddelt. Men ogsaa de ældre blev der tænkt paa. Om søndagene blev der skiftevis i de forskellige skoler foranstaltet afholdelse af foredrag om landbrug. De overværedes af Holstein, der ogsaa undertiden selv var foredragsholderen. Desuden uddeltes der blandt befolkningen en række smaaskrifter, omhandlende mange forskellige emner: om dyrkning af hamp og hør, om anlæg af humlehaver, om bier, om tørvemosernes udgravning o. lign.

I 1810 oprettede han en spare- og laanekasse for grevskabet, Danmarks første, og lidt senere en assurancekasse for heste og hornkvæg, og 1833 foranledigede han stiftelsen af „Sorø Amts landøkonomiske Selskab“, hvis første præsident han blev. Dette selskab, hvis formaal var at føre hans landøkonomiske bestræbelser paa Holsteinborg ud i et videre omraade, var det første af sin art her i landet. Senere fulgtes det af lignende foreninger i Præstø og Københavns amter og efterhaanden ogsaa i landets øvrige amter.

Mere end alle foretagender, der tilsigtede befolkningens materielle fremgang, laa det grev Holstein paa sinde at løfte den til et højere aandeligt, kulturelt stade. At bibringe den flere kundskaber, at udbrede større oplysning havde været genstand for hans overvejelser og bestræbelser helt fra hans tidlige ungdom af.

Derfor var alle dage skolevæsenet hans hjertebarn.

Dettes tilstand her i landet var paa Holsteins tid de fleste steder — ogsaa efter skolelovenes udstedelse 1814 — meget maadelig. Der manglede baade skolebygninger, materiel og uddannede lærere, og da det var kommunerne selv, der — netop i disse fattige tider — skulle udrede omkostningerne, nøjedes man som oftest med det mindst mulige — det var ikke alene interessen, men ogsaa den økonomiske evne, der manglede.

Paa Holsteinborg var greven, der som godsejer var „skolepatron“, medlem af skolekommissionerne ved samtlige skoler og havde kaldsret til embederne, utrættelig i sine bestræbelser for at højne skolevæsenet.

Han lod opføre 12 nye, grundmurede skoler (Rude, Venslev, Høve, Bjerge, Frederiksminde, Skafterup, Kvislemark, Spjellerup, Haarslev, Krummerup, Ørslev og Flakkebjerg), af hvilke han selv bekostede de 10¹), og han ydede mange penge til fremskaffelse af bøger, kort og andet materiel til skolerne. Han søgte at faa lærerembederne besat med dygtige, seminarieuddannede lærere og at forbedre deres

¹) Beboerne ydede dog langhalm samt spand- og gangdage. Ørslev og Flakkebjerg skoler byggedes for brandassurancen.

kaar ved udvidelse af skolelodderne. Medens disses størrelse i henhold til skoleanordningen af 1814 (hvis lønningsbestemmelser ganske vist ikke saa nær alle steder blev gennemført) normalt var paa 6 tdr. land¹), var eksempelvis skolelodden i Haarslev paa 11 tdr. land.

Stadig skolegang søgte han at fremkalde ved personlig paa-virkning af forældre og husbonder og, om fornødent, ved mulkering, og saa vidt muligt overværede han selv skolernes halvaarlige eksamener — undertiden i 2—3 skoler daglig 3—4 dage i træk. Han overhørte da ofte børnene selv og gav dem karakterer og fik paa saadanne dage forudsætninger for at kunne danne sig en mening om saavel børnenes dygtighed og fremgang som om lærernes duelighed. Hver sommer foranstaltede han afholdelse af en stor fest for børnene fra alle grevskabets skoler og deres forældre med tale af en af lærerne, med sang og leg, med uddeling af præmier og med spisning ved lange borde. Denne af børnene længe i forvejen med spænding imødesete begivenhed fandt sted i Holsteinborgs have — senere deltes festen i 2, saa den ene holdtes i Fuirendals have.

Som skolepatron samlede han 4 gange om aaret skolekommissionerne paa Holsteinborg til forhandling og drøftelse om skolevæsenets forhold, og til samværet bagefter var ogsaa lærerne indbudt. Da det 1827 blev befalet, at der skulle afholdes maanedlige skolekommissionsmøder ved hver skole, saa han sig nødsaget til at frasige sig patronatet for de fleste skoler; men han indbød saa hvert aars 3. juledag alle lærerne

¹) Derudover bestod lærerlønnen af: 6 tdr. rug og 10 tdr. byg in natura og 25 tdr. byg efter kapitelstakst samt brændsel, hø og halm.

til en sammenkomst paa Holsteinborg med foredrag og sang, med diskussion og spisning. For lærerne udsatte han ogsaa præmier for besvarelse af prisopgaver med pædagogiske emner, ligesom han paa Fuirendal oprettede et „skolelærer-konvent“ — paa den tid her i landet noget ret enestaaende med en saadan lærerforsamling. Holstein bekostede indretning af et lærerbibliotek paa mødestedet og beværte ved de maanedlige møder med mad og drikke (I Stephansens tid var han vært). I 1836 talte konventet 22 medlemmer: lærere paa og uden for grevskabet.

For at fremme fagene sang og gymnastik ansatte og lønnede han en sanglærer og en gymnastiklærer¹), der skulle vejlede og undervise ved skolerne — den sidstnævnte desuden i det „gymnastiske institut“ for alle grevskabets drenge, der havde lokale baade paa Holsteinborg og Fuirendal, og hvor baade apparater, dragter og sko var bekostet af Holstein. Foruden de førnævnte haandgerningsskoler oprettede han vinteraftenskoler for de unge med fagene historie, læsning, skrivning og regning, men udgifterne til disse skoler som forøvrigt flere andre af hans udgifter til skolevæsenet og til hans øvrige samfundsnyttige foretagender saa han sig nødsaget til at inddrage, da den store landbrugskrise i tyverne for alvor satte ind.

Al indførelse af tvungne metoder og al mekanisk udenadslæren uden forstaaelse var han en skarp modstander af. Det var derfor ikke saa underligt, at han med megen skepsis saa paa den militæragtige, mekaniske „indbyrdes undervisning“s

¹) L. C. Brodthagen, uddannet i København paa Holsteins bekostning, virkede fra 1810 og delvis endnu ca. 1850.

metode, der navnlig i tyverne gik som en hærgen over landet — navnlig var han bestemt imod metodens tvungne indførelse i landets skoler. Dette skete da forøvrigt heller ikke, men metoden og dens udøvere blev i den grad protegeret af Frederik VI og autoriteterne, at den inden 1830 var indført i over $\frac{4}{5}$ af landsbyskolerne og i næsten alle købstadskoler. Sin opfattelse af metoden forsvarede grev Holstein i en skriftlig polemik med en af dens ivrigste og mest formaaende talsmænd, amtsprovst P. H. Mønster i Ringsted. Om hvorledes han afværgede metodens indførelse i Venslev skole, fortæller Rs. Sørensen i „Mit Levnedsløb“.

Samme Rs. Sørensen karakteriserer grev Holstein som skoleven saaledes: „Holstein var af skolepatroner den sidste ædle og store pædagogiske filantrop, som Danmark har fostret“.

2. Instituttet stiftes.

Ogsaa for de fattige havde grev Holstein omsorg. Især for deres skyld ansatte han paa grevskabet en læge, der med fribolig paa Fuirendal og mod godtgørelse af Holstein havde pligt til at tilse fattige syge, der ogsaa fik gratis medicin.

Paa landet anbragtes dengang de uarbejdsdygtige fattige i privat pleje, og Holstein havde derfor tidligt planer om at faa rejst et fælles fattighus for samtlige grevskabets sogne. Der skulle man kunne give de fattige beskæftigelse, afpasset efter deres alder og kræfter, men opholdet i det skulle være frivilligt.

Disse planer blev dog ikke realiseret; men den 29. oktober 1811 fik han kgl. bevilling til for egen regning at maatte op-

rette et saakaldt „fuirendaler hospital“ paa herregaarden Fuirendal, der tidligere havde været enkesæde, men nu i 70 aar havde staaet ubeboet hen¹).

Efter fundatsen skulle hospitalet „især have til formaal at modtage og sørge for de børns fysiske, moralske og borgerlige opdragelse, der betros til fattigvæsenets forsørgelse“, og sammen med dem skulle saadanne fattige, „der enten intet eller dog kun lidet kan erhverve ved egne kræfter“, til gavn for dem selv og til lettelse for forsørgelseskommunerne skaffes beskæftigelse, navnlig ved forarbejdning af uld og hør. Da det — foruden børn uden forsørgere — fortrinsvis ville blive gamle, der optoges, skulle der i forbindelse med hospitalet indrettes et sygehus, der tillige, om pladsen tillod det, var beregnet for grevskabets andre beboere. Hospitalet skulle med andre ord være en kombination af fabrik, fattighus, opdragelsesanstalt og sygehus.

Paa Holsteins bekostning blev hovedbygningen nu indrettet og inventar indsat, og for at faa en egnet tilsynsmand, der ikke boede i alt for lang afstand fra hospitalet, fik han præsten i Haarslev til at bytte embede med pastor Duus i Skørpinge. For at opnaa dette mageskifte maatte han gaa ind paa at ombygge den gamle præstegaard i Skørpinge samt svare en dette kald paahvilende afgift til præsteembedet i Skelskør. Det var saaledes ikke saa lidt, det kostede at faa foretagendet begyndt.

Men forsøget mislykkedes, skønt hospitalet med betydelige tab holdtes i gang i 20 aar.

¹) Fuirendal (skrives nu: Fyrendal) oprettedes 1677 til baroni for Diderik Fuiren, efter hvem gaarden fik navn (tidligere Vindingegaard).

Starten saa lovende ud. Karte-, spinde- og vævemaskiner anskaffedes, en klædefabrikør ansattes, og hospitalet traadte i virksomhed med et antal af 30 personer, voksne og børn¹). Men Holstein svigtedes af dem, der skulle have hjulpet ham med at gennemføre foretagendet, idet sognenes fattigbestyrelser, præsterne, var uinteresserede og trak sig tilbage. Dertil kom, at tiderne var vanskelige, tilsynsmanden boede for langt borte, og der manglede en dygtig leder. En tid var fabrikken bortforpagtet, men heller ikke dette gik, og baade ved forpagterens fratræden, under en derefter følgende overtagelse af driften af grevskabet selv og ved en senere forpagtning led Holstein store tab — og smertelige skuffelser. Forøvrigt mislykkedes ogsaa andre af hans industriforetagender, saaledes en hørfabrik i Bisserup, som han havde anlagt for at op- hjælpe høravlens paa godset.

*

Tanken om at udrette noget for fattige børn opgav Holstein dog ikke. Samtidig med, at han blev klar over, at oprettelsen af hospitalet, hvor der nu ikke længere fandtes børn og kun 6—7 „lemmer“, havde været et misgreb, tumlede han med planer om at grunde et sted, hvor forsømte børn kunne opdrages til nyttige samfundsborgere — en bestræbelse, som jo allerede havde været medvirkende ved oprettelsen af hospi-

1) Stephansen mener, at der en tid var omtr. 50 børn, og meddeler, at de var sat i en nær ved gaarden liggende stor, smuk, nybygget skole, der tillige var skole for børnene fra nærmeste landsby. — Denne skole var Frederiksminde (Tornemark) skole, der byggedes 1816.

talet. Navnlig med Fellenbergs¹⁾ anstalt som forbillede gjorde han 1826 udkast til oprettelse af et hjem, hvor især saadanne børn, der havde begaaet lovovertrædelser, eller hvis forsørgere sad fængslet, kunne faa en kristen opdragelse til at blive gode og nyttige borgere. Planen blev dog ikke udført; men aaret efter kom J. A. L. Holm som kapellan til Venslev-Holsteinborg, og han havde haft forbindelse med Johannes Falk²⁾ og dennes udsending til Danmark. Paavirket af Holm og især ved læsning af skrifter af Zeller³⁾ forandrede Holstein nu sin plan derhen, at det skulle være et hjem for fattige, forsømte og hjemløse børn, men planen blev stadig ikke udført, fordi det vigtigste af det hele manglede: en mand til at lede og en bygning til at rumme et saadant foretagende.

Men i efteraaret 1832 fandtes begge dele. Da lærte han Anders Stephansen at kende, og da havde han besluttet at ophæve hospitalet, hvorefter Fuirendals bygninger kunne anvendes til det nye formaal. Foruden bygningerne overlod greven haven og et jordareal til instituttets brug samt skæn-

1) Philipp Emanuel v. Fellenberg, f. 1771, havde 1804 — inspireret af Pestalozzi, pioneren i omsorgen for forsømte børn — paa godset Hofwyl i Svejts oprettet en skole og opdragelsesanstalt for fattige, forsømte og straffede børn. Men medens 1700-tallets filantroper havde anset fabriksarbejde for at være det vigtigste opdragelsesmiddel (saaledes ogsaa Holstein ved oprettelsen af hospitalet), tog Fellenberg foruden skolehold landbrugs- og havearbejde i opdragelsens tjeneste, fordi den slags arbejde egnede sig langt bedre for formaalet end fabriksarbejde.

2) Johs. Falk, f. 1768 i Danzig, oprettede 1813 i Weimar det første egentlige børnehjem paa kristeligt grundlag for børn, der var blevet hjemløse i napoleonskrigene.

3) C. H. Zeller, f. 1779 i Tübingen, stiftede 1820 et børnehjem paa slottet Beuggen i Baden. Han lagde især vægt paa skolearbejdet.

kede det besætning, redskaber og en del inventar. Instituttet kunne grundes, og en egen skole kunne det oprette i henhold til den foran citerede bestemmelse i hospitalets fundats.

I bekendtgørelsen om instituttets oprettelse hed det, at det skulle være „et institut til fattige og forældreløse børns opdragelse til duelige agerdykere“ — „en stiftelse for de børn, hvis skæbne nægtede dem et familieforhold, hvori de kunne gøre erfaring om de baand, som kristelig kærlighed knytter mellem forældre og deres børn“. Instituttet skulle yde børnene erstatning for et hjem; det skulle være et rent børnehjem, bygget paa kristen grund, og opdragelsesmidlerne skulle være skoleundervisning og landbrugsarbejde. Meningen var altsaa, at det nok skulle være en fellenbergsk anstalt, men det skulle ikke optage allerede forvildede børn, men saadanne, som ellers stod i fare for at blive det.

Om foraaet 1833 var vedtægter udformet og bygninger indrettet, og den 4. maj, greveparrets sølvbryllupsdag, traadte „Det fuirendaler Institut“, Danmarks første børnehjem, i virksomhed. En af dem, der var til stede ved indvielsen, skriver 50 aar efter: Jeg „glemmer aldrig den inderlige glæde, hvormed Holstein betragtede de smaa, og den hjertelighed, med hvilken han tiltalte dem og gav dem løftet om et fredeligt og velsignelsesrigt hjem“.

3. *Anders Stephansen.*

Den mand, der kom til at realisere grev Holsteins børnehjemsplaner og derved blev „den danske børnehjemssags fader“, var Anders Stephansen.

Han var født den 20. august 1791 i Terndrup mellem Aalborg og Hadsund og voksede saaledes op i de revolutionerende bondereformers tid. Hans fader, Stephan Christensen, havde et boelssted med et par heste og 4—5 køer i fæste. Han var en forstandig og vel oplyst mand, der i sin ungdom havde været omgangsskoleholder og i tidens aand lagde vægt paa „almennyttige kundskaber“ — lærte saaledes sin søn at regne efter Søren Matthisens regnebog. Moderen, der hed Kirsten Andersdatter, var derimod en poetisk og følelsesfuld natur, og hun og deres gode tjenestepige lærte drengen at læse samt lærte ham katekismen; men hun var gammeldags troende og var bange for „ny lærdom“. Da faderen som den første bonde i landsbyen en aften kom hjem fra Aalborg med Balles Lærebog, satte hun sig derfor hen og granskede den nøje, før barnet fik den i hænde — helst ville hun nok være blevet ved Pontoppidans Forklaring, som hun selv havde lært. Gennem den arv og den paavirkning, drengen modtog fra moderen, blev hun den af forældrene, der mest kom til at præge hans natur og hans sind.

Om vinteren gik han i byens skole. Læreren, som hed Hans Mikkelsen, var en gaardmandssøn der fra byen. Som Blichers „skwolmæjster“ arbejdede han om sommeren som de andre mænd i byen og var desuden murer, men om vinteren holdt han skole. Han lærte børnene læsning, skrivning og lidt regning samt Luthers lille Katekismus, men Stephansen lærte som barn andre fag end skolens, og var end den viden, han fik, højst upaalidelig, gav den til gengæld hans fantasi den næring, som skolen ikke kunne give.

I historie var Pi Blendstrup, en ungkarl fra Blendstrup, der havde bosat sig i Terndrup, hans beundrede lærer, paa

hvis forelæsninger han — allerede mens han kun var faa vintre gammel — tilbragte mangan glad aften. Pi Blendstrup ejede intet andet af verdens gods end sine fortællinger, som han med rund haand uddelte til byens ungdom. — Poesien var repræsenteret af husmanden Pi Kræmer, hvilket navn drengen syntes, han bar med dette, thi „den yndigste kram paa jorden for barneøjet er digt“. Pi Kræmer følte sig om dagen omgivet af usynlige væsener, og han troede selv af sit fulde hjerte paa, hvad han fortalte om spøgelse og gengangere, om nisser, trolde og ellefolk, naar lyset om vinteraftenerne var tændt, og han sad paa bænken ved „skiven“. Naar julelysene brændte, var hans poetiske sans paa det højeste. — Naturkundskab havde drengen allerede faaet gennem sin gamle ABC's billeder, saa han meget vel baade vidste om fremmede dyr og om vore egne husdyr. Men siden var naturen selv hans læremester, naar han paa egen haand tumlede sig paa mark, kær og hede — en fattig, men storslaaet natur, med Rold skov til den ene side og Vildmosen til den anden.

Da Stephansen var fyldt 12 aar, blev han huslærer hos pastor Holst i Skibsted, i hvis annekssogn (Lyngby) Terndrup laa, og præsten gav samtidig huslæreren undervisning og tog sig faderligt af ham. Da han havde været der et par aar, ville præsten gerne, at han skulle paa seminarium; men forældrene ønskede, han skulle i handelslære, og anbragte ham derfor hos en slægtning i Hobro. Han blev der dog kun en kort tid, fordi han slet ingen lyst havde til andet end til at undervise, og derfor blev han nu atter huslærer — en tid lang hos general Rodenburg paa Vorgaard, en lille herregaard mellem Terndrup og Bælum. Saa havde han samlet sig saa mange kundskaber og skillinger, at han 1812

kunne komme paa Jonstrup seminarium. Efter 3 aars ophold her tog han eksamen med „udmærket duelig“ i hovedkarakter og „meget rosværdig“ for opførsel og vendte derefter tilbage til Vorgaard. Allerede som dreng havde botanik været hans yndlingsstudium, og med det fortsatte han i sin fritid i alle de aar, han opholdt sig paa Vorgaard. Desuden lærte han sprog — et par halve aar studerede han engelsk og fransk paa kursus i København.

I 1820 var han saa gammel, at han følte trang til at faa en selvstændig skolevirksomhed, og han oprettede da en privatskole i Nibe. Men han følte sig ikke vel tilpas i denne by, og 1822 fulgte han derfor med glæde en opfordring fra stiftamtmanden i Aalborg, grev Fr. Moltke, om at komme dertil og oprette en skole for bedrestillede folks børn. Skolen slog godt an og voksede sig hurtigt stor og anset.

Et par aar efter (1824) blev han gift med Dorthea (egentlig Dorothea) Svenningsen, der var født 1803 og datter af fuldmægtig paa borgmesterkontoret Christen Svenningsen og hustru Else, f. Melsen. De var begge to vendelboer og gaardmandsbørn, og foruden Dorthea havde de en søn, den ejendommelige lærer og inspektør ved Borgerdydskolen paa Christianshavn, Cleophas Svenningsen. Det var ikke frit for, at forbindelsen mellem Stephansen og Dorthea vakte nogen uvillie i Aalborg, for selv om hun ikke i det ydre kunne maale sig med ham, lille og spinkel og ikke saa lidt forvokset af skikkelse, som hun var, var hun kendt for sin dannelse og store begavelse, for sin klare forstand og sin samtidig rige og dybe følelse, hvorimod han dog endnu stod for folk som den halvt ukultiverede skolelærer. Provsten, der viede dem, sluttede en lang og glødende lovtale over bruden i al korthed

med ordene: „Hvad brudgommen angaar — ham kender vi ikke“, og fejede med en armbevægelse ligesom Stephansen væk.

Efter brylluppet oprettede Dorthea i forbindelse med sin mands skole et pigeinstitut, der snart blev lige saa søgt og anset som denne. En smuk og økonomisk vel betrygget fremtid syntes saaledes at ligge foran dem.

*

Der var bare det, at Stephansen ikke blandt alle sine pæne børn fra gode og velhavende hjem kunne lade være med at tænke paa alle de børn, hvis forældre var i fængsel, var døde eller havde forladt dem, og som, vanrøgtede og forsømte, maatte friste livet uden hjem og uden opdragelse og derfor udsat for daarlig paavirkning og moralsk ødelæggelse for saa maaske endelig at komme i konflikt med det samfund, de selv følte sig sat udenfor. Paavirket af Grundtvig og af det i tyverne vaagnende religiøse liv var han kommet til en levende kristentro, og ud fra den følte han trang til at øve barmhjertighed mod andre, ligesom der var øvet barmhjertighed mod ham selv. Fra sin hjemegn kendte han, hvorledes fattige, forældrelose børn dengang behandledes her i landet. De bortliciteredes til de lavestbydende plejeforældre, der tog dem for fordelens skyld og derfor satte dem til at arbejde eller tigge, medens skolen forsømt¹). Selv nævner han, at det navnlig var to mænd, der gav hans trang til at hjælpe dens bestemte retning: hans seminarieførstander, professor Saxtorph, og hans velynder, Fr. Moltke, og han vidste, hvad

¹) Et godt billede af et saadant barns kaar findes i Anton Nielsens fortælling „Løbetossen“ („Fra Landet“, 1861).

der i udlandet var i gang med børnehjem og fellenbergske anstalter. Lidt efter lidt modnedes hans plan¹). Han ville grunde et hjem, der skulle bygge paa Fellenbergs grundlag for børneopdragelse (landbrug og skolehold); men det skulle ikke være en redningsanstalt for allerede vanartede børn, men et børnehjem for saadanne fattige og hjemløse børn, der ellers var udsat for moralsk at gaa til grunde — ud fra tanken, at forebyggelse er bedre end forsøg paa helbredelse bagefter. Hjemmet skulle bygges paa kristen grund og saa meget som muligt ligne et rigtigt hjem.

Stephansens svigerforældre boede nu hos dem, og naar deres lille sammensparede kapital blev lagt sammen med hans egen, raadede han over 4000 rd. Men først da svigerforældrenes ikke uforstaaelige frygt for fra sikrede økonomiske kaar at komme ud i det helt uvisse var overvundet, og først da hans hustru var helt vundet for tanken, kunne han, trods sin ringe kapital, begynde at se sig om efter et sted, hvor planerne kunne realiseres. Et forsøg paa at faa overdraget herregaarden Buderupholm, der ligger et par mil nordvest for Terndrup, og som i de fattige landbrugsaar var blevet overtaget af staten for skatterestancer og nu kunne købes omtrent for disse, mislykkedes, og et tilbud fra stiftøvrigheden om paa billige vilkaar at overtage en anden stor gaard (Sohngaardsholm) turde han ikke tage imod, da dens bygninger ikke ville kunne afgive tiltrækkelig plads. Efter at

¹) Meget udførlige udkast blandt hans papirer viser, hvorledes han har tumlet med planer — saaledes om at erhverve en gaard paa 6—800 tdr. land og med plads til 2—300 børn, der skulle forblive paa hjemmet til 18-aars alderen, saa de de sidste aar med deres arbejde kunne yde nogen erstatning for de første aars ophold.

ogsaa andre planer var mislykkedes, henvendte han sig saa i foraaet 1832 til forstanderen for Snedsted seminarium i Thy, pastor (senere biskop i Aarhus) G. P. Brammer. Det var nu hans tanke at købe en bondegaard i nærheden af seminariet og paa den indrette en rede for sine „ravneunger“ samtidig med, at han søgte en stilling som lærer ved seminariet. Forstanderen nærede dog betænkeligheder ved denne ordning, idet han navnlig ansaa en bondegaard for at være for lille til formaalet, men henledte hans opmærksomhed paa grev Holstein, hvis børnehjemsplaner han var vidende om, og hvem han lovede at skrive til, og efter at der var vekslet breve mellem Brammer og Holstein og Holstein og Stephansen, rejste denne saa til Sjælland for at drøfte sagen mundtlig med greven. Af hans bevarede rejsepas ses, at han er ankommet til Korsør den 22. oktober, og da han — vel dagen efter — naaede til Venslev, gik han ind i skolen for at hilse paa Rs. Sørensen, som han kendte. Netop den dag holdtes der efteraarseksamen i skolen, og derfor traf han tillige der grev Holstein, „og“, fortæller Holm, „skønt de ej før havde set hinanden ansigt til ansigt, var det dog, som et par gamle bekendte mødtes, saa fortrolige var de med hinandens ønsker, saa begejstrede af en og samme plan“. De fulgtes ad til Holsteinborg, og resten af dagen og det meste af natten anvendte de saa til samtale om planen, der aftaltes at skulle træde i kraft det følgende foraar, og hvis nærmere udformning, forfattet af greven, forelaa inden Stephansens hjemrejse den 31. oktober.

Paa tilbagereisen gjorde han sig bekendt med forholdene paa opdragelsesanstalterne Katrinelyst ved Sorø (1827—49) og Bøgildgaard i Jylland og ved fattigvæsenets skoler i

Odense, og en del af vinteren brugte han til at udvide sine kundskaber i landvæsen og have dyrkning og til øvelse i husflidsarbejder, og da tiden kom, overdrog han sin skole til en af lærerne, medens pigeinstituttet blev overtaget af en anden af lærerne, Chr. Christensen Møller, der 3 aar efter blev forstander paa Flakkebjerg.

„Vi havde en „opdragelsesanstalt“ for de saakaldte rige og dannede stænders børn, men Gud rørte vore hjerter, saa de maatte føle, hvad nød den fattige dreng og pige maa lide, som intet hjem har at ty til i sin forladte tilstand. Vi var derfor nødt til at søge at faa vort institut omdannet til *et* for fattige børn ...“, skriver Stephansen. Fra en god, økonomisk betrygget stilling gik derfor han og hans hustru¹⁾ over til en tilværelse, fuld af vanskeligheder og fattigdom. Med tidens fuldstændige mangel paa forstaaelse for børnehjemstanken i erindring er det ikke til at undres over, at alle i Aalborg ansaa det hele foretagende som vildt fantasteri.

4. *Det fuirendaler Institut 1833—40.*

Med hensyn til bygninger blev Fuirendal lige straks en skuffelse, idet de viste sig at være saa forfaldne, at der ikke var eet værelse, uden at det trængte til istandsættelse. Holstein maatte yde ikke saa lidt for at faa alt det indre — gulve, vinduer, døre, trapper m. m. — repareret eller fornyet, og ogsaa Stephansens medbragte 4000 rd. gik med dertil og til anskaffelse af inventar.

¹⁾ Hendes forældre fulgte med til Fuirendal, hvor moderen døde aaret efter, faderen 1837.

Men plads var der nok af — til at begynde med næsten alt for megen. Efter en beskrivelse af Stephansen bestod den del af gaarden, der var overladt stiftelsen, af en toetagers hovedbygning med 3 sidefløje og 2 huse til avlsbrug, næsten alt sammen grundmuret bygning. I hovedbygningen fandtes en lys og rummelig skolestue med tidssvarende inventar, „en smuk syskole med en god vævestol for pigebørnene“ og to soveværelser, et for drengene og et for pigerne, med tilstødende sovekamre for voksne, saa der ogsaa kunne være opsyn om natten. Desuden var der gymnastiksal, køkken, spisestue og forraadskamre, og i kælderen var der god plads til opbevaring af markens og havens produkter. I den ene af sidefløjene var der et værksted til brug for de drenge, der havde lyst til og anlæg for at blive haandværkere, og til anvendelse for dem alle til husflidsarbejde om vinteren og paa regnvejrsdage. Dette værksted var nærmest beregnet til træarbejder, senere fik man desuden et værksted for bomuldsvævning og en reberbane.

Arbejdet med jorden var dog det vigtigste. Til instituttet hørte 12 tdr. land god markjord nær gaarden samt 4 tdr. land uopdyrket jord, „der kan planeres og opryddes“. Der holdtes en besætning af 2 heste, 7 køer og 5 faar; men Stephansen er klar over, at et areal paa 50—70 tdr. land ville have været bedre — saa kunne man selv have produceret, hvad der fortæredes i huset, og saa kunne børnene i højere grad være blevet beskæftiget og uddannet. Nu kom havebruget til at danne en vigtig del af beskæftigelsen. I haven, der var paa 6—7 tdr. land, fandtes en betydelig mængde frugttræer, og desuden dyrkedes der køkkensager, humle og frø af forskellig slags. En del af den anvendtes til lege- og

tumleplads, og desuden havde børnene et stykke af den overladt til egen dyrkning, saa hver af dem havde sin egen lille have. Foruden at give børnene arbejde forsynede haven husholdningen og gav desuden en del indtægt ved salg af frugt, humle og frø.

Folkeholdet bestod af en opsynsmand ved landbruget, en husholderske og 2 piger. Børnene havde 6 arbejdstimer og 4 undervisningstimer daglig. I marken lededes drengenes arbejde af avlskarlen, i haven af Stephansen, og paa værkstedet undervistes drengene af en snedkersvend, medens pigerne hjalp husholdersken med bagning, brygning, vask, rengøring og madlavning og undervistes af fru Stephansen i at sy, strikke og spinde. De 4 egentlige skoletimer laa spredt ind mellem timerne med legemligt arbejde, og undervisningen besørgedes af ægteparret Stephansen alene. Kl. 5 (!) stod alle op, hvad enten det var sommer eller vinter, og kl. 6—7 var der hver dag religionstime med Stephansen. Den anden formiddagsskoletime anvendtes til skrivning, retskrivning og geografi, og her hjalp fru Stephansen til — ligeledes i de 2 skoletimer om eftermiddagen, hvor fagene var læsning og regning, og hvor børnene inddeltes i 3—4 hold. Ind mellem timerne og om søndagen var der undervisning i sang, og lørdag eftermiddag underviste godsets gymnastiklærer i gymnastik og svømning fra Bisserup strand. Hver morgen og aften var der salmesang og bøn, og hver søndag var alle børn i kirke.

Hvor besværligt arbejdet i skolen har været, skønnes af en bemærkning af Stephansen: „De fleste elever har hidindtil som oftest været tungnemme og saa forsømte, at der endog har været 14-aars drenge, som ikke har kendt eet bogstav“.

Men der var dog ogsaa lyspunkter: En af de første elever artede sig saa vel, at han blev paa Fuirendal 3 aar efter sin konfirmation og hjalp til med undervisningen, og 1840 ansøger Stephansen hos rentekammeret om friplads for ham paa Jonstrup seminarium.

*

Den lille flok af børn, der 1833 fik deres hjem paa Fuirendal, havde en noget broget sammensætning: 5 drenge og 5 piger i en alder af mellem 6 og 15 aar — et af dem var dog ældre og var konfirmeret. Drengene var indsat af Holstein og paa hans bekostning, pigerne af private og forskellige fattigvæsener. Fødestederne for de i instituttet først optagne 12 børn er af Stephansen optegnet i følgende orden: København (han hed Vilhelm Sommer), Bisserup, Fuirendal, Kvislemark, Skelskør, København, Venslev, Bisserup, Kvislemark, Aagaard, Venslev, Hyllested, altsaa langt de fleste fra grevskabet.

Instituttet fik straks store vanskeligheder at kæmpe med. Anders Jørgensen, Høng, der i 12 aar var Stephansens medhjælper paa Holsteinsminde, skriver: „Stephansen har ofte selv fortalt os, hvorledes han og hans kone i de første aar af opholdet paa Fuirendal ofte har gaet haand i haand igennem havens gange under de høje alléer og forhandlet med hinanden, om de skulle fortsætte denne virksomhed længer — eller om de ikke hellere skulle forlade det hele“.

Vanskelighedernes art antydedes af Stephansen ved det første aarsmøde, i juni 1834. Han kunne vel berette om god fremgang, men fremhævede, at anstalten ikke *alene* var beregnet for vanartede børn, men nærmest for faderløse og forladte. Disse sidste kunne ved deres gode eksempel indvirke

paa de andre — „men skulle stiftelsen friste den skæbne, at det kun blev saadanne forskudte børn, som ingen andre vil have, den fik at opdrage, da ville dens byrde jo blive tung og udsigterne for dens virksomhed ikke de bedste“.

Men noget af denne byrde var allerede ved at blive lagt paa stiftelsen og dens leder.

Grunden var, at der i fattigkommissionerne, som man haabede ville sende børn til instituttet — mod en betaling af 4—5 tdr. rug aarlig — slet ingen forstaaelse var for betydningen af en saadan forebyggende virksomhed. En medvirkende omstændighed var vel ogsaa, at de kunne faa børnene anbragt i privat pleje for omtrent det halve beløb: 12—16 rd. aarlig. Men følgen var, at ny tilgang næsten udeblev¹⁾, og forudsætningen for stiftelsens fortsatte opretholdelse syntes saaledes at være bristet.

Imidlertid var der paa den tid i København en vaagnende forstaaelse for nødvendigheden af at gøre noget for de forvildede børn. Børnekriminaliteten i København var stor, og da børn fra 10-aars alderen ved lovovertrædelser straffedes med ris eller fængsel, kunne der i eet aar i arresterne være indsat over 100 børn, saa der maatte indrettes en særlig skole for dem i arrestbygningen, og i forbedringshuset paa Christianshavn konfirmeredes et enkelt aar 14 børn. Ganske vist blev ogsaa de børn, der havde vist sig forsømmelige med eller helt uvillige til at søge skole og modtage undervisning, indsat i forbedringshuset eller arbejdsanstalten paa Ladegaarden til

¹⁾ I første halvdel af 1834 kom der kun 2 nye elever: en lille dreng, indsat af greven paa egen bekostning, og en pige fra et af nabo-sognenes fattigvæsen.

tvangsundervisning og konfirmation; men hverken den straf, de lovovertrædende børn fik, eller det selskab, de og de dovne og uvidende kom i, skulle jo tjene til at gøre dem bedre.

Paa foranledning af en række artikler, præsten C. H. Visby skrev i sit ugeblad „For practisk Christendom“, omhandlende de ulykkelige forhold, hvorunder forvildede børn levede, saavel dem i som dem uden for straffeanstalterne, dannede derfor en del indflydelsesrige og ansete mænd i København „Komitéen for at grundlægge en indretning, sigtende til moralsk fordærvede personers, men for det første især den opvoksende ungdoms forbedring“, der juleaftensdag 1830 udsendte en indbydelse til ved at yde bidrag at „deltage i en godgørenhed, som havde det skønneste formaal, nemlig at standse fordærvelse og føre forvildede tilbage til arbejdsomhed, pligt og sand gudsfrygt“. I løbet af de følgende 4 aar indsamledes 20.000 rd., og desuden modtog komitéen af kongen 30.000 rd. af offentlige midler. Da bidragene aftog, samlede man sig om kun at tage sig af børn indtil 16-aars alderen, af hvilke nogle anbragtes i privat pleje, og andre sendtes til Bøgildgaard.

Stephansen, der med sorg forstod, at idéen med Fuirendal som et rent børnehjem foreløbig maatte opgives, fik da den modstræbende Holstein til at indtræde i komitéen og opfordre denne til at sende 12 københavnske drenge til instituttet. Kontrollen med dem skulle udøves af dettes stifter og bestyrer og ikke af komitéen, og desuden blev der fastsat bestemmelser om drengenes alder og om antagelse og eventuel opsigelse af dem. Betalingen skulle være 30 rd. aarlig samt 30 rd. i indskud for hvert barn (udgiften til kost alene var da ca. 25 rd.).

De 12 drenge, hvis alder var fra 12 til 16 aar, ankom i efteraaret 1834. De var af politiet karakteriseret som de mest „moralsk fordærvede“ og blev af Stephansen betegnet som „de mest balstyrige karnifler“ (en af dem løb paa 2 aar 4 gange bort); men da Stephansen høstede gode erfaringer med hensyn til moralsk forbedring af dem, tilbød Holstein aaret efter at modtage saa mange, at instituttet kom til at huse ialt 40 børn, og imod en betaling af 30 rd. de første aar (senere kun 20), hvilken ringe betaling Stephansen dog ikke mente at kunne give sit samtykke til. Komitéen, der havde set de gode virkninger af anstaltsopdragelsen, vedtog imidlertid selv at oprette en anstalt for „moralsk fordærvede“ børn og overlod udførelsen til Holstein, der i løbet af et aar udarbejdede plan, købte gaard og lod opføre og indrette nybygninger, men først 3 maaneder efter hans død blev anstalten paa Flakkebjerg mark aabnet. Paa Stephansens anbefaling og ved Holsteins indflydelse blev Stephansens gode ven fra Aalborg, C. C. Møller, ansat som forstander (til sin død 1890).

Men hvad saa med Fuirendal?

Efter meddelelser fra Stephansen skyldtes det grev Holsteins udholdenhed og tro paa sin sag, at instituttet overlevede denne krise. Komitéen med det lange navn havde tilbudt Stephansen stillingen som forstander paa Flakkebjerg, og han var ogsaa villig og raadede Holstein til at opgive sin idé og sin stiftelse. Hertil svarede Holstein, at naar bare Stephansen ville blive, ville han fortsætte med sit institut, og dette blev saa resultatet.

Af oplysningerne i aarsberetningerne for de følgende aar ses det, at der stadig kom enkelte børn fra komitéen, og at

der nu var stigende interesse hos fattigstyrelserne for at anbringe børn paa Fuirendal:

- 1834 var der 27 børn paa instituttet (foruden de tidligere nævnte: 2 indsat af private velgørere og 1 af et fattigvæsen).
- 1835 var der 32 (2 nye fra komitéen og 6 fra private og fattigvæsener — 3 var udgaet fra instituttet).
- 1836 var der 32: 22 drenge og 10 piger (2 nye fra komitéen, 2 fra Odense fattigvæsen — 4 var udgaet).
- 1837 var der 37: 26 drenge og 11 piger (af disse 37 var de 14 fra komitéen, 15 fra forskellige fattigvæsener (deraf alene fra Odense 6), 3 fra private, og 5 var der tilbage af Holsteins gratis optagne).
- 1838 var der 35: 25 drenge og 10 piger (2 var udgaet).
- 1839 var der 42.
- 1840 var der 47 (heraf var 9 indsat af private).

I aarene 1833—40 konfirmeredes 25 drenge og piger, som derefter skaffedes pladser, eller ogsaa blev de paa instituttet en tid endnu. De fleste var 17—18 aar, naar de blev konfirmeret — paa grund af utilstrækkelige kundskaber kunne de ikke konfirmeres før.

Om motiverne til de enkelte børns anbringelse i instituttet findes ingen oplysninger. Endnu i 1838 hævder Stephansen, „at Fuirendal er et vajsenshus, som ønsker og søger sine elever blandt fattige, forældreløse børn, saaledes som disse i almindelighed findes“, „og at de fleste børn her ogsaa altid har hørt til disses tal“. Men ellers blev det som udtalt af Budde: Med de 12 komité-drenge havde instituttet „med det samme faaet navn af en anstalt, der var særlig skikket til og havde til opgave at opdrage vanartede børn, og det blev derfor hovedsagelig saadanne, som fremtidig sendtes dertil — med

andre ord, instituttet var for en del tvunget ind paa datidens almindelige opfattelse af arbejdet for de forladte børn“.

Stephansen tog stedse de „moralsk fordærvede“ i forsvar og ivrede mod denne betegnelse. Men at Fuirendal saaledes var blevet dels et børnehjem og dels — og fortrinsvis — en anstalt for forvildede, af politiet tiltalte børn, gjorde jo ikke arbejdet lettere for ham — og gjorde det ikke lettere at løse den opgave, som han og instituttet fra begyndelsen af havde stillet sig: at yde børnene erstatning for et familieforhold.

*

Ogsaa økonomiske vanskeligheder meldte sig straks — og vedvarede, saa længe Stephansen levede. „Penge havde instituttet ikke; det skulle leve af tillid — og tillid havde det heller ikke synderligt af“, skriver han som gammel mand.

Det var ikke saa lidt, greven ydede for at skaffe balance i de aar, han levede. Hvorledes han undertiden ydede over evne, viser et brev fra ham til Stephansen: „Kære Stephansen. Jeg sender Dem hermed 5 rigsdaler. Det er alt, hvad jeg i øjeblikket ejer og har, men naar jeg faar mere, skal jeg nok sende Dem det. Se endelig at slaa Dem igennem saa længe“.

Da Holstein døde 1836, saa det mørkt ud for instituttet. Der maatte nu skaffes hjælp fra anden side, og Stephansen udsendte derfor i begyndelsen af 1837 en trykt indbydelse til at understøtte instituttet. Den fremkaldte gode resultater for dette aar. Fra kongehuset, aristokratiet, højere embedsmænd og præster indkom saa mange gaver, at der ikke alene skabtes balance paa regnskabet, men ogsaa frembragtes et overskud paa 500 rd., sat i sparekassen, samt 5 skilling i kassebeholdning. Og saa havde der endda været raad til at op-

føre et bryggerhus med maltekølle, bagerovn, rullestue m. m. samt anskaffe værkstedsmaterialer, mere inventar og forraad af fødevarer og klæder for det følgende aar. Skønt langt de fleste gaver var ydet een gang for alle, lykkedes det dog med den yderste sparsommelighed ogsaa i 1838 og 1839 at slutte aaret med et beskedent overskud.

Regnskabet for 1837 — det første offentliggjorte — saa saaledes ud:

INDTÆGT:

Gaver, een gang for alle ¹⁾ ...	2658	rd.	0	mark	6	skilling
Aarlige bidrag ²⁾	626	„	3	„	0	„
Gaver i naturalier ³⁾	545	„	5	„	0	„
Betaling for børnene ⁴⁾	956	„	4	„	3	„
Indtægter af avlsbrug	420	„	5	„	9	„
Indtægter af have	236	„	2	„	7	„
Indtægter af værkstedet	430	„	5	„	4	„
Solgt gammelt inventar	15	„	4	„	13	„
Overført fra 1836	152	„	5	„	10	„

Tilsammen... 6044 rd. 0 mark 4 skilling

1) De største var: Dronningen 200 rd., den unge grev Holstein 200 rd. og prinsesse Caroline Amalie 1285 rd., indkommet ved en basar (paa samme maade havde hun 1834 skaffet 750 rd.).

2) Blandt andre: prins Christian 50 rd., prinsesse Caroline Amalie 50 rd., enkegrevinde Holstein 100 rd.

3) Enkegreunden 47 alen klæde, 52 alen lærred, 1 lpd. 15 pd. blaargarn, 5 tdr. gryn, værdi 148 rd. 3 mark, godsejer de Neergaard, Gunderslevholm, 20 favne bøgebrænde, værdi 100 rd., grev Holstein for lejlighed og jord 297 rd. 2 mark.

4) Denne var normalt 30 rd. og 30 rd. i indskud, men nogle var der for en lavere betaling og nogle helt gratis.

UDGIFT:

Til husholdningen	1763	rd.	5	mark	6	skilling
Klæder, sengeklæder, vask ...	851	„	1	„	5	„
Ny bygning	449	„	5	„	12	„
Husleje	100	„	0	„	0	„
Udgifter ved avlsbrug	467	„	4	„	11	„
Udgifter ved have	83	„	5	„	0	„
Udgifter ved værkstedet ¹⁾ ...	617	„	3	„	15	„
Forskelligt	45	„	0	„	10	„
Lønninger ²⁾	553	„	3	„	4	„
Købt bestyreren tilh. inventar	408	„	0	„	0	„
Tegnede, men endnu ikke ink. bidr.	203	„	0	„	0	„
Sparekasse og kont. beholdn.	500	„	0	„	5	„

Tilsammen... 6044 rd. 0 mark 4 skilling

*

Efter grev Holsteins død var der, indtil den unge greve blev fuldmyndig, indsat en administration af Holsteinborg. Foreløbig forlangte den ingen forandring; men da den med

-
- ¹⁾ De følgende aar gav værkstederne noget overskud. — Det var jo i lavsvæsenets tid; men 1836 havde instituttet faaet bevilling til 1) at maatte sælge, hvad der forfærdigedes i „haandgerningsskolen“, uden at lavsvæsenet derimod kunne nedlægge indsigelse, 2) at antage haandværkssvende til at undervise og 3) at oplære læredrenge, til de hos en mester kunne gøres til svende.
- ²⁾ Efter den oprindelige overenskomst fra 1832 tilkom der Stephansen som løn: forbrug af markens og havens produkter, fri tyendehjælp, fri varme og lys, fri bolig og 200 rd. Han havde dog i pengeløn faaet 250 rd., men for 1837 er den gaaet ned til 241 rd. 4 mark.

tiden ønskede raadighed over Fuirendal til bortforpagtning uden den byrde, som instituttet udgjorde, maatte Stephansen nu til at se sig om efter et andet sted at være for sig og sine mange børn. Efter at have opgivet flere planer blev resultatet af hans mange overvejelser, at han den 9. septbr. 1839 købte arvefæstegaarden Hjortholm i Førslev sogn ved Fuglebjerg, der ejedes af universitetet. Sammen med en underliggende mindre gaard, Skovgaard (40 tdr. land), samt 5 huse udgjorde det erhvervede areal ca. 180 tdr. land med ca. 18 tdr. hartkorn. Nogen besætning og avlsredskaber fulgte med. Prisen var 11.000 rd., hvoraf enkegrevinden ydede 4000 rd. som rentefrit laan, grevskabet 2000 rd., og resten optoges som laan i Nationalbanken. Ved kgl. bevilling af 21. novbr. 1839 fik gaarden navnet Holsteinsminde¹⁾ til ære for instituttets stifter.

Jorden er „af god beskaffenhed, udhusene meget gode og solide og stuehuset ret godt“, skriver Stephansen forhaabningsfuldt efter købet. I virkeligheden var gaarden, der laa paa den bare mark, meget forfalden og forsømt, og da pladsforholdene desuden var for indskrænkede, maatte der investeres en ikke saa ringe sum ud over købesummen: til reparationer, forandringer og nybygninger, til besættelse med inventar, redskaber og besætning m. v. Jorden var i saa høj grad ude af drift, at rugudbyttet det første aar kun var ca. 4 fold (aaret efter over 7).

Vinteren 1839—40 drog Stephansen og hans drenge daglig den $\frac{1}{2}$ mil lange vej dertil for at arbejde med istandsættelsen — naar det var daarligt vejr, eller mørket overraskede dem, sov de om natten paa hølofterne. Om sommeren tog man fat paa nybygningerne. Pengene dertil skaffedes ved

laan og indkom — som iøvrigt til at dække instituttets under-skud i de første mange aar — som gaver fra de højere og højeste samfundsklasser, og her var den støtte, som to kvin-der ydede, af særlig betydning: dronning Caroline Amalie og enkegrevinde Holstein. Dronningen var selv gavmild og fik kongen gjort interesseret, og enkegrevinden paavirkede aristokratiet. Lige til sin død 1868 vedblev hun at yde instituttet virksom hjælp — af kærlighed til den virksomhed, der bar hendes mands navn, og ud fra det samme sindelag, der havde kendetegnet ham. En stor mængde breve fra aarene 1839—42 til Stephansen og fru Stephansen fra hende, hvilke endnu er opbevarede, vidner om hendes store interesse for institut-tets anliggender. En god hjælp til byggearbejderne ydede dronningen ved — ligesom 1834 og 1837 — at foranstalte en basar, der indbragte 2538 rd. Grev Holstein skænkede 30.000 mursten, og omegnens folk hjalp til med gratis kørsel¹).

*

Da grev Holstein var død, havde enkegrevinden indsat en midlertidig direktion for instituttet, bestaaende af Stephansen og præsterne Holm, Holsteinborg, og Tryde, Kvislemark. Nu udfærdigedes der en fundats, der var konciperet af Holm, Stephansens uven, og fik kgl. konfirmation den 28. oktbr. 1840. Efter den skulle børnenes optagelsesalder være 7—10 aar, kun undtagelsesvis under 7 aar og over 16 aar, og beta-lingen skulle som hidtil være 30 rd. med 10—30 rd. i ind-skud.

¹) Af Ludv. Beck — og siden af skolehjemmet selv — skrevet: Holsteins Minde.

²) Kuriosum: At visse udgifter dog fulgte med ved ydelse af en saadan gratis hjælp, ses af regnskabet, hvor en udgiftspost hedder: 329½ potter brændevin. Prisen derfor beløb sig dog kun til ca. 24 rd.

Patronatet skulle udøves af grevinden sammen med hendes ældste søn — efter hendes død af ham alene. Videre skulle det gaa over til den, der til enhver tid var Holsteinborgs besidder. Patronen vælger og kan afskedige bestyreren og tillægges i det hele taget i forhold til denne ret vidtgaende beføjelser: Han fastsætter betingelserne for børnenes optagelse, bestemmer sammen med bestyreren, hvor mange og hvilke børn der kan optages, paaser, at undervisningen er vel ordnet, modtager og prøver bestyrerens forslag til forbedringer og forandringer, har overopsyn med ejendommens bedrift og stiftelsens pengeforhold og beskikker en eventuel medlærer efter bestyrerens indstilling. Skulle instituttet engang maatte ophæves, skal det sælges med besætning og inventar og overskuddet overgives til en privat mand eller et offentligt selskab, som vil anvende det til en indretning af en lignende beskaffenhed.

Selv om det ogsaa nævnes, at „bestyreren staar i samme stilling i huset som en anden husfader“ og bør have „muligst frie hænder“, er det ikke underligt, at Stephansen følte sig gaaet for nær og var bitter over for den, der havde udformet fundatsen, pastor Holm: Han var kun bestyrer, skulle rette sig efter patronens anvisninger, og denne kunne afskedige ham og indsætte en ny bestyrer efter eget forgodtbefindende. Nogen grundkapital havde anstalten ikke, og nogen økonomisk forpligtelse havde grevskabet ikke paataget sig, og Stephansen frygtede, at bestemmelserne om anstaltens ophævelse havde til hensigt ved lejlighed at overdrage den til komitéen i København og til Flakkebjerg, hvilket han mente var Holms ønske.

Om nogen afskedigelse af Stephansen skulle man jo ikke

synes, der kunne blive tale: Han havde været stifterens nære ven, det var ham, der bar arbejdets møje, og han ville da med rette kunne kræve sin indskudte kapital tilbage og en yderligere erstatning til gengæld for det ringe aarlige beløb — 250 rd. — han og hans hustru havde modtaget for deres arbejde. Til ros for patronatet maa det i alt fald nævnes, at det vedblev at yde ikke saa lidt økonomisk hjælp. Og over for Stephansens bitre ord i et privatbrev 1868: „Den saakaldte bestyrer blev derimod ved fundatsen forpligtet til i huset, i marken og i skolen at udføre alt som en tjenestekarl efter grevens egen vilkaarlighed“, maa sættes Buddes: „Greven var altid rede til at ville støtte og hjælpe instituttet, hvor han kunne, men lod Stephansen styre det med ubetinget frie hænder“ — og Stephansens egne ord (i „Meddelelser“, 1860, og paa lignende maade flere andre gange): „Nu har vistnok patronatet vist mig den tillid at lade mig handle i instituttets anliggender, ganske som jeg selv ville“.

Men i alle tilfælde: Stephansen og hans „ravneunger“ havde nu faaet et tilflugtssted, „og“, fortæller Budde, „den 4. maj 1840, syvaarsdagen efter oprettelsen, udvandrede om-sider Stephansen og hans hustru fra Fuirendal til Holsteins-minde med hele deres børneflokk, bærende hver sin del af hus-geraadet og alle til fods med undtagelse af den mindste dreng — han red paa Stephansens ryg“.

Udflugt og årsmøde.

Søndag den 30. august 1953 havde Historisk Samfund for Sorø amt udflugt til Nyborg.

På turen over Store Bælt holdtes generalforsamling, ved hvilken formanden, amtmand *Topsøe*, aflagde beretning og udtalte hjertelige mindeord over afdøde kontorchef, cand. mag. *Gunnar Knudsen*, som i 32 år havde været medlem af bestyrelsen. Gennem artikler i årbøger og foredrag ved årsmøderne havde foreningen haft glæde og gavn af hans omfattende historiske viden. Hans død var et stort tab for foreningen, og han vil blive savnet i bestyrelsen, hvor hans venlige og stilfærdige væsen gjorde ham meget afholdt.

I årets løb var også fhv. finansminister *H. P. Hansen* afgået ved døden. Han var altid med ved den årlige udflugt og var meget interesseret i foreningens arbejde.

Med forsamlingens tilslutning udtalte formanden for begge de afdødes vedkommende et „æret være deres minde“.

Kassereren, overlærer *Fritz Jacobsen*, Slagelse, aflagde regnskab for 1952. Det balancerede med 5098 kr. og udviste en kassebeholdning på 1387 kr. Medlemstallet er lidt over 500.

Til bestyrelsen genvalgtes amtmand *Topsøe*, *P. Helms*, *Johs. T. Christensen* og *Fritz Jacobsen* og nyvalgtes sognepræst *Kraruþ Hansen*, *Herlufsholm*, og lensgreve *Erik Holstein-Holsteinborg*, *Fyrendal*. Revisorerne kontorchef *Frederiksen* og agent *Soph. A. Petersen*, begge *Slagelse*, genvalgtes.

I Nyborg opridsede lektor, dr. phil. *P. Helms* det gamle Nyborg slots historie i et interessant og meget belærende foredrag, der gav tilhørerne et klart billede af slottets tidligere ydre, og den følgende gennemgang af slottets forskellige rum med inventar fuldstændiggjorde på udmærket måde billedet. Særlig dvælede lektoren ved den periode, hvor der på slottet holdtes danehof; det sidste holdtes af *Erik* af Pommern 1413. Det var Nyborgs storhedstid, og byen var da næsten at betragte som Danmarks hovedstad. En restaurering af det gamle, minderige slot skete i årene 1917—21 under ledelse af arkitekt *Mogens Clemmensen* og gav det sin nuværende skikkelse. *H.*

